

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Historie obecné dějiny

Ústav světových dějin

Disertační práce

*Vědomí vlastní svébytnosti u Srbů z Dalmácie. A rozvoj srbské
státní myšlenky v Království Dalmácie v letech 1878 – 1905.*

doc. PhDr. Jan Pelikán, CSc.

2016

Daniel Slavík

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal/a samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 27.3. 2016

[vlastnoruční podpis]

.....
Jméno a příjmení

Klíčová slova (česky)

Dalmácie, národní identita, Srbové v Dalmácii, katoličtí Srbové, srbská pravoslavná církev, srbsko-chorvatský konflikt

Klíčová slova (anglicky):

Dalmatia, National Identity, Serbs from Dalmatia, Serbs Catholics, Serbian Orthodox Church, Serbo-Croatian conflict

Abstrakt (česky)

Tématem mojí práce je přiblížení sporných otázek týkajících se národního vymezení srbské komunity v Dalmácii mezi lety 1878 až 1905. Jedná se o dílčí posouzení vztahu pravoslavné církve a srbského národního hnutí v Dalmácii. Dále se práce zaměřuje na zformování komunity římskokatolických Srbů a jejich vnitřní profilaci. Zkoumán je rovněž srbský přístup k jejich konfliktu s Chorvaty v rámci Dalmácie. Práce má též přiblížit historiografické spory vedené na toto téma mezi chorvatskými a srbskými historiky.

V práci se přibližují okolnosti zformování srbského národního hnutí a vzniku samo-statné politické srbské strany. Ve zvoleném období se věnuji v rámci strany prezentované-mu přístupu k pravoslaví a přístupu vedení pravoslavné církve k vymezení srbské národní identity. Dále se zabývám římskokatolickými Srby a spornými otázkami s nimi spojenými. Zaměřil jsem se také na postoj srbské reprezentace k chorvatskému národnímu hnutí a vypořádání se s jeho nároky v rámci vlastního národního projektu.

Zjistil jsem, že propojení mezi liberálním srbským národním hnutím a místním vedením pravoslavné církve bylo těsnější, než je běžně uváděno v odborné literatuře. V případě Srbů katolíků se mi podařilo přiblížit konflikt mezi jejich vírou a národní identitou, ale i jejich roli v místním srbsko-chorvatském konfliktu. Dále jsem podchytil vliv dubrovnické nobility na jejich šíření v pozitivním i negativním smyslu.

Podařilo se mi osvětlit tehdejší srbskou rezistenci vůči chorvatskému integračnímu konceptu. Zjistil jsem, že srbský přístup charakterizovala jak opakující se přímá konfrontace, tak průběžné úsilí o koexistenci a spolupráci. Objevil jsem, že jeho součástí bylo jak uznání srbských dílčích nároků, tak i kompromisní jihoslovanská idea. Také jsem prokázal značnou míru účelovosti spojenou s veřejným šířením srbských představ o jejich identitě. Práce by měla pomoci korigovat zjednodušená a jednostranná hodnocení obsažená v řadě prací zabývajících se stejnou tematikou.

Abstract (in English):

This work examines issues related to the national definition of the Serb community in Dalmatia between 1878 and 1905. It provides a partial assessment of the relationship between the Orthodox Church and the Serbian National Movement in Dalmatia. The thesis focuses on the formation of the Roman Catholic community of Serbs and the internal profile of this community. It also studies how the Serbians approached their conflict with the Croats within Dalmatia. This work also closely considers the historiographical disputes filed on this issue between Croatian and Serbian historians.

The work examines the circumstances leading up to the formation of the Serbian national movement and the creation of the independent Serbian political parties. I specifically focus on the political parties within the selected period for which Orthodoxy and the Orthodox Church are closely tied to the definition of the Serbian national identity. I also deal with the contentious issues with the Serbs and Roman Catholic communities. I also study the attitude of Serb representatives to the Croatian national movement and to deal with their rights under this national project.

I found that the connection between the liberal Serbian National Movement and the local leadership of the Orthodox Church was closer than is commonly reported in the literature. In the case of the Catholic Serbs, I found a deep conflict between their faith and their

national identity, and in their role in the local Serbian-Croatian conflict. I also look at the positive and negative impact of the Dubrovnik nobility and the dissemination of this impact.

I manage to shed light on the former Serb resistance to the Croatian integration. I found that the Serbian approach was characterized by recurring direct confrontation and ongoing efforts to coexistence and cooperation. I discovered that it included both a Serbian recognition of partial claims, and the idea of a Yugoslavian compromise. I also demonstrate that there was a considerable focus on the public dissemination of Serbian ideas about their identity. The work should help correct a simplified and one-sided assessment contained in a series of other works dealing with the same theme.

Vědomí vlastní svébytnosti u Srbů z Dalmácie. A rozvoj srbské státní myšlenky v Království Dalmácie v letech 1878 – 1905.

Obsah:

1. Úvod

2. Kořeny dalmatských Srbů

2.1 Původ a sociální formativní specifika

2.2. Vliv pravoslavné církve na etnogenezi budoucích Srbů

3. Srbský vývoj v království Dalmácie před rokem 1878

3.1. Dalmácie v 19. století

3.2. Srbské národní hnutí ve spojení s ilyristy

3.3. Srbské národní hnutí ve spojení s Národní stranou

4. Srbská národní strana – stručný vývoj

5. Pravoslavní Srbové

5.1. Role pravoslavné církve

5.2. Role řadových věřících

7. Katoličtí Srbové

7.1. Základní vymezení katolického srbství

7.2. Katoličtí Srbové v Dalmácii před srbskou politickou emancipací

7.3. Početnost a sociální skladba katolických Srbů

7.4. Důvody přijetí srbství

7.5. Příčiny omezeného úspěchu katolického srbství

8. Spory o srbské národní vymezení a jejich význam

8.1. Přístup chorvatských oponentů a jejich srbských spojenců

8.2. Program srbské národní strany a jeho specifika

8.3. Politický spor o kulturu a historický odkaz jako zdroj legitimacy nároků

8.4. Srbské popření Chorvatů jako národa v souvislostech

8.5 Srbské úsilí o smíření a vyrovnání se s Chorvaty

9. Závěr

1. Úvod

Ve své práci se chci zabývat problémy souvisejícími s vymezením srbsství v rámci dobových srbských politických strategií. Pod Srby ve své práci rozumím nositele moderní srbské národní identity, neboť právě oni měli projevovat zájem o promyšlené vyčleňování se v nacionálním smyslu, respektive o moderní integrační koncepty. Rozvojem srbské státní ideje myslím zformování politicky zaměřených představ o srbsství své domovské země či regionu, respektive s nimi spojené šíření identifikace se srbskou státní tradicí mezi místními katolíky. Rovněž mám v úmyslu v uvedené souvislosti zmínit hledání kompromisních modelů spojitosti s místní prochorvatskou většinou populace a od toho se odvíjející prezentaci srbského pohledu na sebe samotné. Pojem prochorvatskou uvádím s ohledem na skladbu podporovatelů Národní strany (později Chorvatské národní strany), případně místních pravašských stran. Zohledňuji při tom i nacionálně nevyhraněné, důsledně jihoslovansky smýšlející či dokonce srbské stoupence (v rámci Národní strany). Mým cílem je podat celý problém v rámci politických dějin.

Dalmácie byla vybrána pro unikátnost vztahů panujících v jejím rámci, projevující se jak ve vztahu Srbů k místním Chorvatům (větší stupeň vzájemného propojení před sledovaným obdobím), tak i s ohledem na vnitřní skladbu tamní srbské komunity. Rád bych se pokusil převážně v rámci politického kontextu zodpovědět alespoň některé sporné otázky spojené s nacionalizací dalmatských Srbů, které jsou reflektovány v rámci historiografie (týkající se katolických Srbů, ideových preferencí v rámci tamního srbského hnutí a s nimi související vnitřní dynamiky jejich národního hnutí). Vznik katolicko-srbské komunity byl přímým dokladem úspěšnosti konceptu nadkonfesního srbsství. Místní srbsští reprezentanti si právě skrze vztah ke katolickému srbsství budovali svůj poměr k zemi i místním Chorvatům, respektive k Chorvatům obecně. S tím by mělo souviset i načrtnutí srbského přístupu k jihoslovanskému hnutí.

Dále pak bych rád v konkrétních politických souvislostech přiblížil představy o oporách srbské národní identity, o srbských vydělujících attributech coby údajných specifikách, které byly vytvářeny nebo šířeny představiteli místního srbského hnutí. Jejich prostřednictvím vyjadřovali svůj přístup k místním Chorvatům v souvislosti s jejich předpokládaným budoucím statusem. Dále bych rád podchytil dualismus (až rozvoj hybridních představ) v myšlení reprezentantů hlavní srbské strany, jenž se týkal jejich vztahu k domovské zemi, prezentace sebe samotných jako národa. V této souvislosti chci posoudit rozpor mezi církevními institucemi a komunitami věřících ohledně propojení víry

a identity. Právě vybrané aspekty tohoto soužití budou vzaty v potaz při posuzování výše uvedeného.

Tématem mojí práce nebude komplexní rozbor srbské nacionální ideologie, ta už byla dosti zpracována jak na srbské, tak na chorvatské straně. Mám v úmyslu přiblížit hlavní kontroverze a sporné otázky s nimi spojené, a to jak v rámci dobového konfliktu, tak i v případě sporů v soudobé historiografii. K nim patří posuzování dobových kolidujících nároků srbského a chorvatského národního hnutí, hodnocení jejich nositelů, ale i s nimi souvisejícího vnitřního vývoje. Hlavním problémem bývá hodnocení z vyhraněných nacionálních pozic. V rámci své práce se chci tedy zabývat především identitou v souvislosti s politickou národní emancipací, což je rovina nejnáze podchytilelná v rámci dobových pramenů, ale zároveň ve zvýšené míře zatížená účelovými manipulacemi.

Při práci s prameny jsem se zaměřil na oficiální noviny Srbské národní strany Srpski list a Srpski glas. Jednalo se o jedinou srbskou politickou stranu v Dalmácii, která byla rovněž jediným přímým strůjcem místní srbské politické reprezentace. Její tiskový orgán pak představoval pouto s jejími podporovateli a její hlásnou tribunu. Dále jsem se zajímal o Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora dalmatinskog, v novinové podobě vydávané záznamy z jednání dalmatského sněmu, kde docházelo k přímé komunikaci s představiteli chorvatského i srbského národního hnutí.

Problémy týkající se rozvoje identity a její prezentace původně nebyly v rámci bádání týkajícího se Dalmácie objektem systematictějšího výzkumu, třebaže ve starších souborných pracích jim byl věnován určitý prostor. Předmětem jejich zájmu bylo jak hodnocení ideového zaměření dobových nacionálních aktivistů, tak posuzování úspěšnosti propagace jejich myšlenek. Sociální, hospodářské, politické a kulturní vlivy na nacionální identifikaci byly zachyceny ve vícerych pracích na obecnější téma. V rámci biografii pak byla rozebrána i identita známých a vlivných příslušníků předmětného národního společenství. O představách Srbů o svém národním vědomí může vypovídat i jejich recepce a prezentace ze strany jejich etnicky blízkých rivalů. Právě na základě politických konfliktů a pokusů o spolupráci s nimi místní Srbové do značné míry odvozovali nejčastěji prezentovanou představu o sobě samotných.

Samotná srbská identita obecně nebývá ani u novějších prací samostatným předmětem zájmu, k její prezentaci a analýze dochází při studiu s ní úzce souvisejících problémů. K nim patří právě rozbor dobové nacionální ideologie, posuzování ideového střetu v srbsko-chorvatském konfliktu a vlivu jihoslovanské myšlenky na tehdejší národní

hnutí, případně i míru zapojení církví v jejich rámci. Na potřebu podchycení geneze srbské identity poukázal ve své disertaci Vladislav Sotirović. Podle něj je zmíněné užitečné nejen pro poznání procesu srbské nacionalizace, ale i pro pochopení kořenů, na nichž stojí současné srbství. Mělo by rovněž usnadnit porozumění genezi srbsko-chorvatského konfliktu.¹ Dílčí rozbory byly k tomu již vypracovány dvěma hlavními staršími autory věnujícími se problematice související s nacionalizací v Dalmácii, jmenovitě srbským Kostou Milutinovićem² a chorvatský Nikšou Stančićem.³ Oba ve svých pracích se širším zaměřením přiblížili srbsko-chorvatské vyhraňování v někdejší rakouské Dalmácii. Zaměřili se sice zčásti na vnitřní rozrůzněnost místních srbských představ o sobě samých, nepřikročili ale k jejich detailnímu rozboru. V přístupu obou zmíněných badatelů jsou patrné rozpory, týkající se hodnocení angažovaných osobností, v posuzování jejich identifikačních preferencí i v hodnocení role srbské pravoslavné církve. Milutinović měl zřejmě ve snaze vyhnout se přílišným kontroverzím diskutabilně prezentovat Bjelanoviće jen jako stoupence jihoslovanství po roce 1888, případně měl až příliš zevšeobecnit smířlivý postoj k Chorvatům u Srbů katolíků, ba dokonce přecházet agresivní konfrontační propagandu.

Podrobněji se otázce identity věnoval chorvatský historik Ivo Rendić-Miočević,⁴ který se sice zaměřil hlavně na Chorvaty ze Záhoří, ale také poměrně dost prostoru v rámci následné komparace věnoval i tamním Srbům. Jeho přístup je však problematický, přisuzuje jim do značné míry jednostranně větší konfliktnost. Navíc zdůrazňuje, že transformace spojená s nástupem modernizace neměla mít na rozvoj místního národního vědomí podstatný vliv, neboť mělo být převážně již starším produktem (třebaže nepopírá předešlý vývoj). Lze jej označit za umírněného primordialistu.⁵ Ideovou profilaci dalmatských Srbů v období jejich politické emancipace po roce 1880 zpracovala srbská

¹ Vladislav B. Sotirović, *Lingvistički model definisanja srpske nacije Vuka Stefanovića Karadžića i projekat Ilije Garašanina o stvaranju lingvistički određene države Srba*, doktorská práce, Viljnus 2006.

² Kosta Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija*, Novi Sad 1973; Kosta Milutinović, *Dvije faze u političkim razvoju Save Bjelanovića, Benkovački kraj kroz vjekove 1*, Zadar 1987.

³ Nikša Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji: Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*, 1980; Nikša Stančić, *Hrvatstvo, srpstvo i jugoslavenstvo u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda*, *Časopis za suvremenu povijest*, č. 2, 1970, s. 229-238; Nikša Stančić, *Nacionalna integraciona ideologija narodnjaka 1860 u Dalmaciji*, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 1978; Nikša Stančić, *Srbi i srpsko-hrvatski odnosi u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda*, *Zadarska revija*, č. 5 – 6, 1990, s. 587- 619.

⁴ Ivo Rendić-Miočević, *Hrvatski identitet, Trajnost i fluidnost, uporedba Kvakera i gorske Dalmacije*, Rijeka 2006.

⁵ Ivo Rendić-Miočević, *Hrvatski identitet, Trajnost i fluidnost, uporedba Kvakera i gorske Dalmacije*, Rijeka 2006., s. 126-127, 133-135.

badatelka Sofija Božić,⁶ která poměrně podrobně rozebrala myšlenky šířené v hlavním stranickém tisku dalmatských Srbů Srpskem listu/Srpskem glasu. Její chorvatský protějšek Tihomir Rajčić⁷ se pokusil též podchytit nacionální ideologii dalmatských Srbů. Oba projevíli přitom zaujatost ve snaze hájit svoji národní stranu, i když zároveň významně přispěli k poznání související tematiky, nepřikročili v plné šíři k podchycení a rozboru sporných témat souvisejících právě s identitou a srbským vztahem k Dalmácií či Chorvatsku.

K dané problematice přispívají i práce zaměřené jmenovitě na rozvoj národního vědomí v Chorvatsku. K nim patří zejména rozsáhlé dílo radikálního instrumentalisty Koruniće, jenž problematiku národní identity degraduje víceméně na pouhý důsledek působení propletence vnějších vlivů spojených s nástupem modernizace. Dobové představy o identitě a jejich zdrojích a ideových oporách označuje jako tzv. „duchovno“. Pod ním rozumí konglomerát poměrně zkreslených představ o formování národa a jeho specifikách, jimž dle něj nelze přisuzovat rozhodující význam v rámci národotvorného procesu. Snaží se přitom přednostně vyhranit vůči dobovým představám tehdejších národních aktivistů, nikoli vůči kritickým představám vědců připisujících jim podstatnější význam. On sám sice i „duchovno“ chápe jako užitečný pramen, ale nikoli pro přímé poznání procesu nacionalizace. Obecně v tomto procesu upřednostňuje přímý vymezující vliv v rámci státních celků a s nimi spojené integrační kulturní působení. Z jeho pohledu nemají představovat Srbové v Chorvatsku ani národnostní ani kulturní skupinu, ale s ohledem na předpokládaný stupeň jejich vysoké kulturní integrace mají tvořit pouhou subkulturu.⁸ Poměrně významný příspěvek představují práce a studie srbského historika Bojana Aleksova, jenž se zabýval srbskou nacionalizací a komponenty srbské identity s velmi kritickým zhodnocením samotné konstrukce národního vědomí u Srbů. Podchytil vliv srbské církve na nacionalizaci (v návaznosti na výsledky bádání Milorada Ekmečiće), a rovněž do určité míry vývoj srbských představ o vymezení svého národního společenství.⁹ Sem patří i již na začátku zmíněný litevský historik Vladislav Sotirović s vazbami na

⁶ Sofija Božić, *Politička misao Srba u Dalmaciji: Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001.

⁷ Tihomir Rajčić, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012.

⁸ Petar Korunić, *Rasprava i izgradnji moderne hrvatske nacije, nacija i nacionalni identitet*, Slavonski Brod 2006.

⁹ Bojan Aleksov, *Die Interpretation des religiösen Bekenntniswechsel bei der Herausbildung des serbischen Nationalbewusstsein*, in: *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas* 2002, č. 4, s. 1–24.

Srbsko, jenž se kromě svojí disertace zabýval související problematikou i v dalších pracích, týkajících se nejen Srbů, ale i Bosnjáků, Albánců a tzv. Vlachů.¹⁰

Problému identity věnoval prostor ve svých jak starších, tak i novějších pracích chorvatský badatel Ivo Banac, a to jak v rámci celého srbsko-chorvatského prostoru, tak zejména v souvislosti s menšinou katolických Srbů.¹¹ Právě on se zasloužil o uvedení s nimi související problematiky týkající se mj. jejich nacionalizace. Zformování komunity dubrovnických katolických Srbů detailněji zmapoval Nikola Tolja,¹² jenž nabídl sice velmi obsáhlý, ale zčásti poněkud tendenčně zaměřený pohled na jejich volbu. Právě otázka srbských katolíků představuje problém sám o sobě, zatížený snad nejvíce nacionalistickými kontroverzemi, s ohledem na jejich recepci jako produktu srbské integrační nacionální kampaně, většinou dělicí srbskou a chorvatskou odbornou historickou veřejnost. U srbských badatelů je častý apologetický přístup, spojený s jejich někdy až nekritickou prezentací jako součásti slavné minulosti srbského národa. Oproti Srbům je postoj Chorvatů k srbským katolíkům ve zvýšené míře kritický až odmítavý, s pozitivním hlubším zájmem o komplexní analytické podchycení celého fenoménu. Tendenčnost se u nich projevuje někdy v podceňování významu katolických Srbů v rámci dalmatské společnosti, resp. v odsuzování jejich samotného přijetí srbsství. Referují o nich jako o tzv. Srbokatolicích (např. Banac, Čosić, Macan), čímž zdůrazňují jejich specifický etnický charakter. Srbskou identifikaci u části katolíků obecně většinou vnímají jako problematický neúspěšný experiment spojený s chorvatskou národní etnogenezí, nikoli jako součást srbských dějin. Poznání profilace srbské církve pak byly věnovány hlavně předšlé práce. Zmínit lze tvorbu Vojina Kaliniće, jenž se zaměřil na Milaše.¹³

Srbští badatelé se při posuzování konstrukce srbského národního vědomí musejí potýkat s jednostrannou obhajobou svých dobových národních reprezentantů a s nimi spojených představ. Chorvatští badatelé zase čelí v rámci svého bádání v dané souvislosti snaze vyzdvihnout srbskou konfliktnost a nesnášenlivost. U řady chorvatských a srbských badatelů zabývajících se touto problematikou je velkým problémem odhlédnout od

¹⁰ Vladislav B. Sotirović, *Lingvistički model definisanja srpske nacije Vuka Stefanovića Karadžića i projekat Ilije Garašanina o stvaranju lingvistički određene države Srba*, disertace, Viljnus 2006.

¹¹ Ivo Banac, *The Confessional Rule and the Dubrovnik Exception, The Origins of the Serb-Catholic Circle in Nineteenth-Century Dalmatia*, *Slavic review* 42, 1983, č. 3; Ivo Banac, *Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka, Geneza dubrovačkog kruga „Srba katolika“*, *Dubrovnik* 33, 1990, č. 1–2.

¹² Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici*, Zagreb 2011.

¹³ Vojin Kalinić, *Doprinos Nikodima Milaša kulturnom preporodu Srba u Dalmaciji*, Beograd 2001; Vojin Kalinić, *Slika N. Milaša o italijanskoj kulturi u Dalmaciji*; http://www.academia.edu/2612758/Slika_N._Mila%C5%A1a_o_italijanskoj_kulturi_u_Dalmaciji.

někdejších zájmů svého národa a někdy je i výstižně pojmenovat. Dost zásadní úskalí představuje tendence vyjadřovat se selektivně či účelově k pramenům, dost často právě při posuzování konkurenční strany. Ve zvlášť vyhraněných případech nabývá dokonce podoby dodatečného zapojení se soudobých badatelů do někdejšího konfliktu na straně příslušníků svého národa. Na konkrétní příklady přímo spjaté s tématem hodlám poukázat a následně nabídnout vyváženější vysvětlení či dobové realitě více odpovídající pravděpodobné závěry. Srbská identita v Dalmácii nebyla dosud předmětem samostatného zájmu, nicméně s ní související tematika byla do značné míry probrána v řadě prací zabývajících se nacionální ideologií a srbsko-chorvatským konfliktem v politické rovině. Právě v souvislosti s touto problematikou bych především přiblížil zvolenou problematiku. Bohužel si v ne nepodstatných věcech odporují, respektive dokonce i nabízejí na základě stejných pramenů dosti odlišné závěry. Mým cílem je pokusit se tento rozpor alespoň zčásti překonat.

2. Kořeny dalmatských Srbů

2. 1. Původ a sociální formativní specifika

Původ předků dalmatských Srbů není zcela jasný. Z pramenů je doloženo, že budoucí hlavní srbské sídelní oblasti byly původně označovány jako Morlachie. V 14. - 17. století, do nich spadal jak pozdější srbská sídelní oblast v severní Dalmácii, tak budoucí srbská část Boky, dokonce i širší zemědělské zázemí Dubrovníku. Jako Morlachové (Černí

Valaši) či Vlaši bývala označována jednak populace románského původu, jednak pastevecké obyvatelstvo spojené rodovými vazbami a disponující specifickými právy ve vztahu k místním suverénům. Tyto dvě kategorie sice dost často splývaly, jsou ale v pramenech doložitelní i Slované se stejným sociálním statutem. Jako Morlaci byli ovšem označováni i lidé pouze pocházející z území, kde žili Morlaci. Přesný podíl slovanské a románské populace na budoucí srbské etnogenezi nelze z písemných pramenů určit. Podle genetických studií by však románská složka (nejen) v případě dnešních Srbů i Chorvatů z „horské“ části Dalmácie měla výrazně převažovat.¹⁴

Významné etnické specifikum předků dalmatských pravoslavných Srbů mělo být spojeno právě se sociálním statutem. Společenství Morlaků – Vlachů se v 16. -18. století transformovala v tzv. hraničáře obdařené zvláštními privilegii spojenými primárně s jejich vojenskou službou. Stalo se to na územích pod kontrolou jak nových křesťanských suverénů, tak i Turků. Na počátku 18. století byla Benátčany dobyta tzv. podhorská část budoucí Dalmácie, přičemž obdobně výrazně bylo tehdy rozšířeno zázemí tehdejší benátské Boky. Obyvatelé nových území pak byli přeměněni právě v hraničáře. Na rozdíl od habsburských Uher a Chorvatska však tamní hraničáři neobdrželi žádná kolektivní privilegia, ty byly jen uděleny jejich předákům a skrze ně pak přeneseny na jim podléhající populaci. Habsburští hraničáři proto oslavovali jako předmět hrdosti a kolektivních jistot právě privilegia, zatímco ti benátské opěvovali ve stejném smyslu kult junáků vzešlých z rodů jejich předáků. U těch druhých navíc hraničářský status neznamenal i etnicky se profilující konfesní vyloučení. Na rozdíl od jejich v naprosté většině pravoslavných habsburských protějšků z území Chorvatska (Vojenské Hranice) tvořili v Dalmácii jejich značnou část právě katolíci. K negativnímu sociálnímu vyhraňování docházelo v dané souvislosti jen na základě územního rozdělení, jmenovitě kvůli špatné osobní zkušenosti. Proto panovala nevraživost mezi populací z původních pobřežních a ostrovních benátských částí Dalmácie a hraničáři z nových území. Hraničáři ty první nazývali urážlivě Boduly, sami pak byli jimi označováni jako Vlaši a někdy i v rozporu s výše zmíněným i spojování s pravoslavím, bez ohledu na jejich skutečné vyznání. Oproti habsburským hraničářům ale benátské pravoslavní Morlaci neměli garantovány náboženské svobody a čelili tak nátlaku

¹⁴ Drago Roksandić, *Dinarski Vlasi/Morlaci od 14. do 16. stoljeća: koliko identiteta?*, *Academic annual Titi: annals of interdisciplinary research in the Krka river basin*, 1/1 2009, s. 9-12; Mate Matas - Josip Faričić, *Zagora – uvodne napomene i terminološke odrednice*, in: *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije. Zbornik radova*. Zadar 2010, edit. Mate Matas, Josip Faričić, s. 45-48; Ivo Rendić-Miočević, *Hrvatski identitet, Trajnost i fluidnost, upotreba kvakera i gorske Dalmacije*, Rijeka 2006, s. 99-101; Mile Bogović, *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, Zagreb, 1993, 14-16.

ze strany katolické církve ke konverzi k řeckokatolické či přímo římskokatolické víře. Nicméně Benátčané s ohledem na své zájmy přistoupili na tichou toleranci jejich vyznání.

15

Etnický původ předků dalmatských Srbů představuje složitý problém, nicméně neměl mít přímý vliv na jejich budoucí nacionalizaci.

2.2. Vliv pravoslavné církve na etnogenezi budoucích Srbů

Na zformování dalmatské srbské komunity měla hlavní vliv právě místní pravoslavná církev. Až do 17. století byl její vliv slabý, místní pravoslavní věřící byli silně integrováni v rámci místních společenství spolu s tamními katolíky. K jejich vyčlenění přispěl právě vliv v roce 1557 obnoveného Pečského patriarchátu, před svým prvním zánikem v 15. století významné srbské státní instituce. Jemu podléhali pravoslavní žijící v západní části Balkánu a na přilehlých územích dobytých Turky ve střední Evropě. Hlavní význam pro budoucí zformování srbského národa mělo s ním spojené cílené rozvíjení duchovně motivovaných silných citových vazeb na realie spojené se zaniklým srbským státem. Předmětem uctívání byli příslušníci srbských panovnických rodů, kromě mj. vícero srbských despotů z 15. století se jednalo hlavně o Sv. Sávu a knížete „cara“ Lazara. Posledně jmenovaný byl navíc součástí hlavní duchovní vzpruhy, kultu spojeného

¹⁵ Marko Šarić, Planine i morlački svijet u Dalmaciji: ekohistorijski osvrt, *Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 6/1 2010, s. 10-32; Ivo Rendić-Miočević, *Hrvatski identitet, trajnost i fluidnost, uporedba Kvarnera i gorske Dalmacije*, 2006, s. 157,160-172; Nadja Sekulić, Neki društveni aspekti oblikovanja etničkog identiteta Srba krajišnika na hrvatskoj granici od 16. do 18. veka, *Sociologija* 1999, vol. 41, č. 4, str. 451-462.

s tzv. kosovským mýtem. V něm byl smrti srbských bojovníků přidělen význam vznešené duchovní oběti. K jeho umocnění přispělo vyličení s nimi se identifikujících souvěrců jako trpících bojovníků za pravou víru. Jejich odkaz zformovaný do podoby osudové mise měl být pak po rodové linii uchovávan a rozvíjen. Tyto reálie plnily roli nábožensky motivační. Zároveň byly využívány představiteli patriarchátu jako zdroj legitimacy jejich moci nad věřícími, a to jak v duchovní, tak i ve světské sféře. Vazby na někdejší srbskou státnost podpořila politizace instituce pečského patriarchátu coby autonomní součásti pravoslavného mílétu. V rámci mílétu vystupovala jeho hlava i jemu podřízení duchovní hodnostáři jako političtí reprezentanti svých věřících. Byla jim mj. nad nimi svěřená nižší soudní pravomoc. Po zrušení patriarchátu v roce 1767 byla jeho pokračovatelem metropolie v Srěmských Karlovcích ustanovená již na počátku 18. století v Habsburky dobytém Srěmu. Ta coby přenesený mílét plnila obdobnou funkci, její představitelé měli navíc dále rozvíjet dědictví od svého předchůdce. Pravoslavní z Dalmácie však byli od duchovní správy pečského patriarchátu odděleni v důsledku nesouhlasu benátských orgánů; respektive karlovičské metropolii byli podřízeni až v 19. století, a to ještě s omezeními ve prospěch státní moci. Naopak za benátské nadvlády se rozvinula dvě místní specifika spojená s působením pravoslavné církve. Jednak byla posílena pozice místních klášterů, respektive duchovních s nimi spojených, s ohledem na jejich větší schopnost čelit tlaku od katolické církve, s následným jejich zvýhodňováním v rámci hmotné podpory i přiznaného důstojenství. Dále pak v důsledku izolace a celkové nerozvinutosti rurálních oblastí převzali farní popové roli reprezentantů místní inteligence i autorit (stejně jako u místních katolíků). Samotná úroveň religiozity mezi samotnými pravoslavnými vesničany však byla na rozdíl od katolíků velmi nízká, a to do značné míry i v případě zmíněných popů.¹⁶ Právě vyznání u nich zprostředkovalo rozvoj hlavních etnických specifik v místním prostředí, třebaže na vyhraňování jejich společenství měl mít značný vliv i jejich specifický sociální status.

Historický vývoj předcházející rozvoj moderního srbského hnutí tak poskytl zprostředkované vazby, které umožnily budoucí rozvoj srbského národa v Dalmácii.

¹⁶ Mile Bogović, *Katolička Crkva i pravoslavje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, Zagreb, 1993, 14-16; Ivo Banac, *Nacionalno Pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb 1995, s. 52, 58; Nikola Samardžić, *Traganje za nacionalnim identitetom u istriografiji i kulturi srpsog Baroka iprossvetitelstva, Hrvati i Srbi u Habsburškoj monarchii u 18. stoljeću*, urd. Drago Roksandić, 2014, s. 31; Mile Bogović, *Katolička Crkva i pravoslavje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, Zagreb, 1993, s. 82, 88-90; Tihomir Rajčić, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 11-14.

3. Srbský vývoj v království Dalmácie před rokem 1878

3. 1. Dalmácie v 19. století

Po obsazení Benátské republiky rakouskými Habsburky v roce 1797 připadla jejich říši i oblast Dalmácie. Za napoleonských válek se stala v letech 1809-1813 součástí Francií spravovaných Ilyrských provincií spolu s Francouzi dobytou Dubrovnickou republikou a benátskou Bokou známou pod jménem Benátská Albánie. Všechna tato tři území pak byla v roce 1816 opět sloučena v rámci habsburského Království Dalmácie. Novou zemi s ohledem na odlišný historický vývoj jejích jednotlivých částí rozdělovaly různorodé vnitřní konflikty. Ani pobřežní a záhorská část původní Dalmácie nebyly integrované. Země představovala nejzaostalejší část celého habsburského soustátí až do konce jeho existence. Na vině byl dlouhodobý nezájem ze strany centrální vlády, respektive později i rivality mezi rakouskou a uherskou částí říše. Pro ně se jednalo hlavně o významnou strategickou oblast. Dalmácie postrádala kvalitní síť pozemních komunikací. Její přístavy byly zanedbávány ve prospěch Rijeky a Terstu a zpracovatelský průmysl byl slabě rozvinut. Navíc bez toho minimální místní rozvoj poškodila obchodní smlouva s Itálií z 90. let. Velkou většinu populace tvořili sedláci. Negramotnost ještě v 80. letech dosahovala 89%. Dlouhodobý problém bránící rozvoji a do značné míry i národní emancipaci místní slovanské většiny představovala dominance italštiny, a to jak v školství, tak i v úředním styku. V rámci správy země vláda dlouho podporovala coby stabilizační

prvek italsky mluvící byrokracii a s ní spojené velkostatkáře. Jejich zájmy hájila tzv. autonomistická strana, ve spojení s ní bylo propagováno tzv. Slavodalmatinství, hybridní moderně pojatá národní idea založená na hrdosti na slovanský původ ve spojení s preferencí italštiny jako jazyka vysoké kultury. Proti němu se ve 40. letech 19. století neúspěšně postavili místní představitelé tzv. Ilyrismu, jihoslovanského unitárního hnutí pocházejícího z Bánského Chorvatska a zaměřeného hlavně na problémy chorvatského národa (jazykové a územní integrace). Cílem ilyristů byl místní rozvoj místního slovanského jazyka a kultury prostřednictvím jejich jazykové normy (což se jim podařilo podpořit), ale i úsilí o sjednocení s Bánským Chorvatskem (jehož bylo dosaženo jen krátce v roce 1848 s následným návratem k dřívějšímu stavu). Jejich úspěšnějším nástupcem se stali až na počátku 60. let o totéž usilující noví jihoslovanští unionisté. Jejich orgánem byla Národní strana, zformovaná na základě jejich protějšku z Bánského Chorvatska (pod vedením biskupa Strossmayera). Dílčí realizaci jejich cílů umožnila částečná demokratizace spojená se vznikem dalmatského sněmu. Jeho pravomoci byly ale značně omezené ve prospěch dalmatské vlády v čele s náměstkem, jímž byl až do roku 1902 vysoce postavený příslušník armády. Třebaže již v 60. letech bylo dosaženo slavinizace základního školství a dílčího zrovnoprávnění místního slovanského jazyka, o jeho plné prosazení ve středním školství, na úřadech a na soudech museli dlouhodobě bojovat, k opravdové minorizaci italštiny došlo až pár let před první světovou válkou. I díky dočasné ztrátě vládní podpory vůči autonomistům (s ohledem na vliv Itálie) se dokázali v zemi prosadit, v roce 1870 dosáhli většiny na zadarském sněmu, na přelomu 70. a 80. let pak ovládli i všechny velké městské magistráty. Jejich hlavní cíl, sjednocení s Chorvatskem, však byl zamezen v důsledku prosazení dualismu v monarchii v roce 1867, kdy Bánské Chorvatsko připadlo uherské a Dalmácie naopak rakouské části. Národní strana těž nevyřešila místní sociální problémy, které se týkaly v prvé řadě neutěšeného sociálního postavení nájemců-kolónů a kmetů na dalmatské vesnici.¹⁷

Srbská menšina (srbské etnikum) byla v rámci Dalmácie rozdělena do dvou hlavních sídelních oblastí, které se nacházely v opačných částech země. Ta větší byla v severní Dalmácii při hranicích s Bosnou a Bánským Chorvatskem, jednalo se ale o chudou rurální oblast. V místních menších městských centrech byli Srbové v menšině (v

¹⁷ Konrad Clewing, *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution*, München: Oldenbourg, 2001, s. 120-140; Rade Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću: (Narodna stranka i nacionalno pitanje 1860 - 1880.)*, 1982, s. 8-13; Antoni Cetnarowicz, *Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb 2006, s.16-20. Sofija Božić, *Politička misao Srba u Dalmaciji: Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 19-35.

Kninu) nebo měli jen slabou nadpoloviční většinu (ve Vrlice). Druhou sídelní oblast představovala Boka (kde tvořili koncem 19. století 73% populace), nicméně v samotném Kotoru a jeho okolí byli též v menšině. Jen slabé zastoupení měli mít Srbové ve větších pobřežních městských centrech, právě s nimi spojení obchodníci, úředníci a intelektuálové z jejich řad však měli představovat hlavní dominující složku srbského národního hnutí. Srbské zemědělské oblasti měla charakterizovat velmi výrazná převaha slovanského jazyka, o míru jazykové slavnosti u Srbů z velkých měst se ale zčásti vedou spory. Příslušníci srbské vesnické nobility z řad potomků někdejších morlackých předáků měli snáze podléhat italským vlivům, přednostními nositeli slavnosti měli být v městském prostředí bohatí kupci, často bosenského původu. Místním srbským specifikem se stalo jejich přímé zapojení do jihoslovanského hnutí, které bylo podmíněno společným bezprostředním zájmem, sdíleným s místní slovanskou katolickou většinou, jenž přesahoval rámec nacionálního partikularismu. Zabezpečeno bylo rámcově i působení pravoslavné církve, za francouzské správy bylo zřízeno samostatné biskupství, jemuž se pak přes počáteční nepřímé tlaky nakonec dostalo od vládní moci plného uznání.¹⁸

Oblast Dalmácie charakterizovaly zásadní vnitřní problémy, jež byly dány zčásti přístupem shora, zčásti nepříznivým historickým vývojem. Ty ztěžovaly rozvoj i v případě srbské komunity, nejen z hlediska ekonomického, ale i národního. Její národně uvědomělí reprezentanti museli čelit tlakům, které dlouhodobě upozadovali jejich vyčleňování se z většinové slovanské populace.

¹⁸ Branka Prpa Jovanović: Srbsko-dalmatinski magazin 1836-1848.; preporodne ideje Srba u Dalmaciji, Split 1988, s. 15-17; Konrad Clewing, Staatlichkeit und nationale. Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution, München: Oldenbourg. 2001, s. 290-318; Ljubomir Vrcelj, Klirikalna škola u šibeniku i Zadru, u: Srbi i pravoslavlje u Dalmaciji i Dubrovniku, Zagreb, 1971, str. 107-121; Nikša Stančić, Srbi i srpsko-hrvatski odnosi u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda, Zadarska revija, 39 č. 5-6, 1990, s. 600-603.

3.2. Srbské národní hnutí ve spojení s ilyristy

Srbské národní hnutí v Dalmácii víceméně od počátku jeho rozvoje charakterizovala trojí integrační vazba. Skrze svoji víru byli součástí struktur místní pravoslavné církve. Prostřednictvím mluveného jazyka se zapojili do jihoslovanského kulturního a politického hnutí (zprvu ilyristu, pak Národní strany). Na základě sdílené historické státní tradice spojené s jejich vyznáním se identifikovali s moderním srbským národním hnutím. To obnášelo jak snahu podílet se na jeho širším rozvoji v rámci habsburské monarchie, tak rovněž zájem o tehdejší srbský stát, autonomní srbské knížectví v rámci Osmanské říše. Jejich samotná pravoslavná víra představovala zároveň předmět samostatného pozitivního zájmu. S ní byly navíc spojené jak místní tradice spojující je se Srbskem, tak i jednotící sociální pouta, která měla usnadnit samotnou nacionalizaci.¹⁹

Základem dobového moderního srbského národního hnutí se však stala snaha o jeho rozvoj nad rámec pravoslavné komunity. Jeho zdrojem se stalo tzv. srbství tří věr Vuka Karadžiče, srbského jazykovědce a tvůrce první v srbském prostředí obecně přijaté normy spisovné srbštiny. Jejím základem byla modernizovaná fonetická verze ijekavského štokavského nářečí, kterým hovořili vesničané z východní Hercegoviny. Její prosazování naráželo na odpor pravoslavné církve z habsburské monarchie, která coby vyšší literární jazyk podporovala tzv. srboslovenštinu, jež byla založena na staroslovenštině pozměněné pod ruským jazykovým vlivem na základě dovezených liturgických knih a která navíc neměla obecně přijímanou ustálenou podobu. Podle Karadžiče měli být všichni Jihoslované hovořící štokavským nářečím Srby, bez ohledu na jejich víru i stávající identitu. Neochotu zmíněných mluvčích přihlásit se k Srbům pak hodnotil jako projev nedostatečné uvědomělosti. Na počátku 60. let měl k Srbům nově zařadit i všechny kajkavské mluvčí, čímž zcela zpochybnil národní charakter Bánského Chorvatska. Podle něj měli být Chorvaty jen Čakavci hovořící dle něj jazykem blízkým Srbům. V pozdějších letech již víceméně počítal s možností, že by srbský národ mohl zůstat být omezen jen na

¹⁹ Bojan Aleksov, *Nazareni medju Srbima*, Beograd 2010, s. 41-42; Branka Prpa Jovanović: *Srbsko-dalmatinski magazin 1836-1848, preporodne ideje Srba u Dalmaciji*, Split 1988, s. 84-88, 91.

pravoslavné štokavce, třebaže zmíněné hodnotil jako nemilé a obě strany poškozující. Třebaže se on se svými odbornými i neodbornými zastánci dovolávali názoru tehdejší slavistiky, jeho názor nebyl ani v době jeho prvního zveřejnění obecně přijímán.²⁰ Vuk Karadžić sám nebyl zakladatelem politického hnutí, ani nezformuloval v dané souvislosti nějaký propracovanější politický koncept. Jeho představy však byly druhotně využity srbskou vládou v rámci tzv. Načertanije, plánu budoucí srbské expanze na území Bosny a další území. Mělo sloužit i k rozvíjení vzájemně podpůrných kontaktů se vstřícnými katolickými štokavci z jihoslovanských částí habsburské monarchie. Jejich podmanění ale nepovažovali za realizovatelné ani z dlouhodobější perspektivy. Jednalo se o tajný plán, takže v praktické rovině byli s jeho závěry seznámeni jen přímo či nepřímo do jeho realizace zapojení intelektuálové, kteří měli šířit i Karadžićovy představy.²¹

Dalmatští srbští národní aktivisté však Karadžićovu jazykovou normu odmítli, využili jen s ní spojenou jednotící národní myšlenku. Oni sami se při vytváření podmínek pro rozvoj jejich srbství v Dalmácii museli spolehnout na oporu stran Karadžićem kritizovaných, pravoslavné církve a ilyrského hnutí.

Ilyrské hnutí jim poskytlo společnou jazykovou normu, jež s podporou v chorvatském prostředí se mohla snáze rozvíjet a prosazovat. Navíc její přijetí mělo být přípravou na budoucí sjednocení s Chorvatskem, coby kroku k odstranění jazykového útlaku, demokratizaci a ekonomickému rozvoji. S ním byla spojena ale i propagace ilyrského jména coby nástroje zmíněné unifikace, což samo o sobě mělo představovat vzhledem ke Karadžićově konceptu ještě větší kontroverzi. Nicméně srbští ilyristé v Dalmácii se měli ve více případech uchýlovat k jistému kompromisu. Ve svých textech psaných latinkou se identifikovali se srbským jménem, ve verzi psané srbskou cyrilicí ale nahrazovali označení „ilyrský“ za „srbský“. Měli to pak omlouvat jako použití „synonyma“, kterému mají jejich srbští čtenáři lépe rozumět! Jednalo se přitom o zásadní zpronevěření se myšlence ilyrismu, podle nějž mělo být ilyrské jméno předpokladem pro překonání „partikulárních“ jmen. Nicméně i sami chorvatští ilyrci počítali s jeho využitím hlavně k překonání regionalismů jako Slavodalmatinství. Nepředpokládali, že by měli

²⁰ Samotné spojení Srbů se štokavštinou mělo být navíc odvozeno od volné interpretace názoru německého historika Schlozera, který štokavštinu označil jako jazyk ilyrský nebo srbský. Ivo Banac, Nacionalno Pitanje u Jugoslaviji, Zagreb 1995, s. 62.

²¹ Konrad Clewing, Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution, München: Oldenbourg, 2001, s. 295-301; Wolf Dietrich Behschnitt: Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830-1914, Analyse und Typologie der nationalen Ideologie, Köln, 1976, s. 86-111; Ivo Banac, Nacionalno Pitanje u Jugoslaviji, Zagreb 1995, s. 62-63; Ivo Banac, Nacionalno Pitanje u Jugoslaviji, Zagreb 1995, s. 68-72. Více bude k srbským plánům a jejich místnímu ohlasu řečeno v souvislosti s místními Srby katolíky.

skrze ně dojít i k unifikaci Chorvatů se Srby a srbské podpory v Dalmácii si velice cenili. Navíc i základní text pro samotné Načertanije vypracovali stoupenci jihoslovanského sjednocení (Čech Zach se svými spolupracovníky). Odvolávky na Jihoslovanství však Garašanin v konečné podobě potlačil, ale úplně nevypustil. Srbskými zmocněnci v Bosně i Dalmácii byli právě přední srbští illyristé.²²

V případě pravoslavné církve mělo dojít k ještě zásadnějšímu kompromisu ohledně jazykové normy. Ve svém prvním srbském národně propagačním časopise Srbsko-Dalmatinski magazin používali jeho tvůrci Božidar Petranović a Djordje Nikolajević dokonce tzv. srboslovenštinu, církví preferovaný literární jazyk používaný v prostředí s ní spjatých konzervativních intelektuálů. Důvody byly dvojí. Nechtěli vzbudit nelibost představitelů pravoslavné církve, právě v Dalmácii byl u jejích místních představitelů Vukův pravopis ve zvýšené míře zdiskreditovaný, jelikož byl propagován v rámci pokusů o unii z počátku 20. let 19. století odpadlým biskupem Kraljevićem. Vládní pokusy o přivedení dalmatských pravoslavných k řeckokatolické víře kvůli omezení vazeb na jejich souvěrce byly činěné ve formě hrubého nátlaku a výrazně zasáhly místní pravoslavnou komunitu ve 20. a v druhé polovině 30. a na počátku 40. let. Přispěly k aktivizaci místní pravoslavné komunity pod vedením jejích místních vedoucích duchovních autorit.²³ Tvůrci časopisu Srbsko-Dalmatinski magazin chtěli právě církev využít k jeho propagaci a distribuci a také oslovit s ní spojené intelektuály. Obojí se jim do značné míry podařilo. Dokonce v něm i propagovali pravoslavnou pobožnost v rámci podpory srbských národních ctností.²⁴ Nicméně na jeho stránkách měli právě prezentovat myšlenku srbství neomezeného jen na pravoslavné, respektive srbské vazby na Dubrovnik.²⁵

²² Branka Prpa Jovanović: Srbsko-dalmatinski magazin 1836-1848.; preporodne ideje Srba u Dalmaciji, Split 1988, s. 58-59, 65-68, 76, 79, 88-93; Ivo Perić, Kulturna i politička djelatnost Božidara Petranovića, Radovi 16, 1983, s. 47, s. 57; Ivo Banac, Nacionalno Pitanje u Jugoslaviji, Zagreb 1995, s. 59-61; Ivo Banac, Hrvatsko jezično pitanje, Zagreb, 1991, s. 49-60; Nikola Tolja, Dubrovački Srbi katolici: Istine i zablude, Zagreb 2011, s. 238-240.

²³ Počet obrácených byl poměrně nízký, k jejich získávání byla využívána i bezprostřední osobní nouze. Konec této kampaně probíhal právě v době, kdy již vycházel Srbsko-dalmatinski magazin. Právní postavení pravoslavné církve tehdy ještě nebylo plně právně zabezpečeno. Kosta Milutinović, Vojvodina i Dalmacija, 1760–1914, Novi Sad, 1973, s 32-38.

²⁴ Božidar Petranović sám pocházel z hluboce pobožné kupecké rodiny černohorského původu silně se identifikující se Srby. Djordje Nikolajević, prvotní propagátor Karadžićových myšlenek v Dalmácii ve spojení s Dubrovnikem, byl z rodného Srěmu do zmíněného města vyslán karloveckými hodnostáři, aby se tam jako první pop pečoval o tamní pravoslavné věřící. Ivo Perić, Kulturna i politička djelatnost Božidara Petranovića, Radovi 16, 1983, s. 47, s. 57; Kosta Milutinović, Vojvodina i Dalmacija, 1760–1914, Novi Sad, s. 1973, s. 52-53.

²⁵ Branka Prpa Jovanović: Srbsko-dalmatinski magazin 1836-1848.; preporodne ideje Srba u Dalmaciji, Split 1988, s. 47-48, 58-59, 65-68, 76, 79, 88-93; Kosta Milutinović, Vojvodina i Dalmacija, 1760–1914, Novi

Představitelé místního srbského hnutí v období ilyrismu svoji národně podpůrnou praxi přizpůsobovali místním podmínkám, přičemž měli kombinovat zdánlivě neslučitelné preference s ohledem na jejich ideové zaměření. Podobný přístup měly být vlastní i jejich pokračovatelům ve mnou zkoumaném období, kdy byli ještě činní někteří protagonisté s ilyrismem spojení. Už tehdy se začalo částečně realizovat spojení mezi národním hnutím a pravoslavnou církví, jež se mělo prosadit právě na přelomu 70 a 80. let, jak bude dále ukázáno.

4.2. Srbské národní hnutí ve spojení s Národní stranou

K užšímu propojení dalmatského srbského národního hnutí s jihoslovanským unitarismem došlo právě v rámci Národní strany po roce 1860. S ním byla spojena i větší angažovanost místních představitelů pravoslavné církve, a to jak v pozitivním, tak i negativním smyslu. Srbové společně s místními jihoslovansky i chorvatsky smýšlejícími katolíky měli v Dalmácii v rámci unifikační stranické politiky jen společné kulturní instituce označené

Sad, s. 1973, s. 47-48; Ivo Banac, Nacionalno Pitanje u Jugoslaviji, Zagreb 1995, s. 59-61; Ivo Banac, Hrvatsko jezično pitanje, Zagreb, 1991, s. 49-60.

pod neutrálními jmény, např. Matici Dalmatinskou. Přitom ale srbsští představitelé nepodporovali přímo přijetí společného spojujícího národního jména, jako byla označení odvozená od dávných pojmenování pro místní Slované (slovinski, slovenski). Nicméně projevíli ochotu přihlásit se v rámci sjednocení s Chorvatskem k chorvatskému politickému národu. Na druhou stranu katoličtí představitelé Národní strany z Chorvatska hledali přímo podporu jak u představitelů uherských Srbů, tak i od samotného Srbska. Oni i jejich dalmatský protějšek v něm dlouho viděli budoucího realizátora jihoslovanského sjednocení coby balkánského Piemontu. Sama katolická část dalmatské Národní strany nebyla ohledně preferencí zcela vnitřně jednotná. Její tzv. městská část, k níž patřil i zakládající předseda a hlavní autorita Miho Klaić, byla spjatá s pobřežními centry se silným vlivem italského prostředí a prosazovala jihoslovanský unitarismus. Druhé zájmové uskupení tvořila tzv. vesnická inteligence spojená s katolickou částí Záhoří, která sice také podporovala jihoslovanství, ale které byly vlastní i silné vazby na chorvatství.²⁶

Zapojení dalmatských Srbů do strany komplikovaly spory jejího chorvatského protějšku s představiteli uherských Srbů, jmenovitě s jejich vůdčí osobností Svetozarem Miletićem. Ten na jednu stranu přímo podporoval vzájemnou spolupráci i jihoslovanské sjednocení, na druhou ale tvrdě vyžadoval, aby byl chorvatským Srbům přiznán zvláštní politický status v rámci Bánského Chorvatska. Napětí vyvolávaly i kolidující územní nároky (týkající se Srěmu, Bosny i Vojenské Hranice). Z prostředí uherských Srbů právě na samém počátku 60. let vzešel návrh takzvaného Blagoveštenského sněmu na zřízení nové srbské Vojvodiny. Do ní by mj. patřila větší část Vojenské Hranice se zajištěným přístupem k Jaderskému moři a na jejím fungování by měli podíl i dalmatští Srbové.

²⁶ Nikša Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji — Mihovil Pavlinović i njeagov krug do 1869*, Zagreb 1980, s. 165-166, 220-240, 258-259; Antoni Czentarowicz, *Narodni proporod u Dalmaciji*, 2006, s. 160-161; Rade Petrović, *Nacijonalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću*, Sarajevo, Zagreb 1982, s. 167-172.

Příslušníci městské frakce měli zprvu problémy komunikovat v solvanském jazyku, dokonce někteří z nich byli myšlenkově zprvu blízcí autonomistům (k nim se navzdory svému dubrovnickému původu přímo hlásil ještě na počátku 50. let Miho Klaić). Dokonce se mezi nimi objevoval názor, že štokavština je srbským nářečím, třebaže bez tendence kvůli tomu vyvyšovat srbské jméno. Patřil k nim Lavro Monti, jenž byl ze strany obou svých rodičů srbského původu (italské příjmení měl jen po vzdáleném předkovi) a sám se považoval pouze za Jihoslovana. K nim se řadil i Kosta Vojnović a Ignatije Bakotić, z nichž první se měl v budoucnu dočasně a druhý trvale přihlásit k srbské národnosti. Vesnickou frakci zastupovali hlavně kněží a františkánští duchovní, kteří plynule ovládali svůj slovanský jazyk, který vesměs označovali jako chorvatštinu což byl mj. důsledek místního působení františkánského řádu v 18. století. Patřil k nim v budoucnu velmi vlivný a zpočátku silně projihoslovansky zaměřený Mihovil Pavlinović, jenž se v první polovině let hlásil k srbské národnosti, ale také k chorvatství a panslavismu inklinující Jakov Grubković, jenž se měl později stát významným hlasatelem srbské národní identity. Nikša Stančić, *Nacionalna integraciona ideologija dalmatinskih narodnjaka 1860/1861 godine*, Radovi 11, 1978, s. 200-265.

Konflikty mezi chorvatskými pravašskými i jihoslovanskými zástupci a Mileticem pak nacházely v průběhu 60. let ohlas i v Dalmácii, jak v podobě přímé kritiky Miletice ze strany prochorvatských představitelů Národní strany, tak v rámci obav z kroatizace vyjadřovaných dalmatskými Srby v listech uherských Srbů.²⁷

Srbské zapojení do Národní strany zčásti komplikoval i přístup místních představitelů pravoslavné církve. Její dva nejvyšší představitelé biskup Stefan Knežević coby virilista a archimandrita Jerofej Kovačević Národní stranu dokonce zastupovali po roce 1861 na dalmatském sněmu, v roce 1864 ji ale opustili a následně aktivně vystupovali proti její podpoře ze strany svých věřících. Jejich činnost je přímo spojována s tehdejší snahou vlády potlačit vliv Národní strany, k čemuž měla nově podnítit i místní vedení obou hlavních dalmatských církví. Významnou součástí Národní strany tvořili právě vesničtí katoličtí a pravoslavní kněží. Knežević měl jednat z obav ze ztráty státních dotací pro svoji církev. Někteří chorvatští historici však za jeho chování spatřují i projev prohloubeného zájmu o srbské národní hnutí. Kolem Kneževiče mělo vzniknout alternativní centrum založené na spojování srbství s pravoslavím a odmítání jihoslovanské jednoty coby hrozby kroatizace a následné katolizace. Zmíněné je spojováno s anonymními články Kneževičovi blízkých klerikálů publikovaných v listech uherských Srbů, jak liberální, tak i církevně konzervativní orientace. Zvláště aktivní byl učitel teologie na spojeném zadarském bohosloví a gymnáziu Ljubomir Vujnović, který kromě psaní do zmíněných novin přistoupil i k osobní agitaci mezi svými žáky, jíž se věnoval na svých hodinách na úkor výuky. Výsledkem jeho snahy mělo být probuzení zájmu o srbství u více z nich, včetně v budoucnu známého Lazara Tomanoviće, ale nepřímou i založení studentského časopisu a spolku Prvenac. Nicméně Kneževičovi mělo vadit, že časopis se nezabývá pouze náboženstvím. Kněževičova politická profilace ostatně neměla národní charakter, on sám vstoupil do klubu dalmatských autonomistů, kde spolu s ním seděli i místní katoličtí preláti. Časopis sám nepředstavoval konzervativní alternativu, jelikož v něm měla být setrvale vyjadřovaná podpora vůdci liberálů Svetozarovu Mileticovi (součástí jeho Srbské omladiny se Prvenac následně stal.) Přes počáteční krátkodobý srbský radikalismus v něm byli oslavováni vedoucí představitelé dalmatské Národní strany. K ní se měl přímo přimknout koncem 60. let i Lazar Tomanović, navzdory své

²⁷ Antoni Cetnarowicz, Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji. Zagreb 2006, s. 159 -170.

dočasné snaze o založení samostatného celodalmatského srbského listu.²⁸ Aktivity zmíněných klerikálů tedy v posledním případě vedly nakonec k dílčímu získání podpory pro jejich oponenty z Národní strany, ale i k místnímu dílčímu posílení vazeb na srbské liberální hnutí.

Zájmy pravoslavné církve a Národní strany přitom byly zčásti spojené. V roce 1866 strana aktivně podpořila Kneževićův návrh na odstranění ponižujících diskriminačních omezení činnosti pravoslavné církve (např. zákaz zvonění o katolických svátcích) coby trvalé součásti svého programu. V témže roce se navíc do Národní strany vrátil Kovačević, naopak Knežević musel čelit urážlivým útokům od svého straníka, primase Dalmácie Maupase, že se prý spíkl s Národní stranou proti jeho katolické církvi. Samotný biskup však autonomisty opustil, až když se jejich tisk začal v následujících letech hanlivě vyjadřovat o pravoslavné víře a nehodlal s tím přestat. Vztah biskupa s jeho věřícími podporujícími Národní stranu byl dlouhodobě narušený. Projevilo se to jak kampaní líčící ho v souvislosti s jeho opuštěním Národní strany jako zrádce národa, tak konfliktem kvůli liberály podporovanému odtržení oblasti Boky a Dubrovníku coby samostatné eparchie. Jednotu diecéze neudržel, třebaže si koncem 60. let dokázal mezi secesi podporujícími bokelskými hierarchy tvrdě vynutit poslušnost. Nové biskupství bylo zřízeno v roce 1870 v čele s dřívějším kandidátem liberálů Gerasimem Petranovićem. Ve všech zmíněných akcích spojených s Kneževićem byl přitom velmi aktivně zapojený srbský Bokelan Stefan Ljubiša, jenž byl kromě akce za odstranění diskriminace mezi jeho odpůrci.²⁹

Na srbské další směřování měla mít hlavní vliv kroatizace Národní strany. Za ní stál Mihovil Pavlinović, původně vůči Srbům značně vstřícný. Mezi lety 1866-1869 měl projít vnitřním přerodem od prochorvatského jihoslovanského unitarismu k chorvatskému nacionalismu. Jeho obrat měl mj. ovlivnit konflikt mezi chorvatským a srbským národním hnutím v Bánském Chorvatsku. V jeho průběhu se Miletić dočasně uchýlil k negaci Chorvatů coby národa v duchu tzv. druhého konceptu srbství tří věr Karadžiće řadícího k Srbům i Kajkavce. Pavlinović následně vypracoval svůj tajný plán, který pak v dalších letech realizoval. Znamenal jeho faktické opuštění jihoslovanské myšlenky, oproti dřívějšku měl popírat srbský nárok na Boku a Dubrovnik a k ospravedlnění nároků

²⁸ Kosta Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija, 1760–1914*, Novi Sad, 1973, s. 48, 90-98, 152-178; Nikša Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji — Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*, Zagreb 1980, s. 131-135, 260-261; Antoni Cetnarowicz, *Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb 2006, s. 162-163, 166.

²⁹ Nikša Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji — Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*, Zagreb 1980, s. 131-135, 142-143, 147, 260, 304; Kosta Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija, 1760–1914*, Novi Sad, s. 48; 158-172.

využívat odvolávky na tzv. chorvatské státní právo využívané praváši. Od nich ho mělo odlišovat mj. využití jihoslovanství v rámci svojí strategie, respektive dílčí uznání srbských práv na nárokovaných územích (k nimž v podstatě řadil i celou Bosnu). Srbům mělo být umožněno nazývat srbským jménem své společenství, svoji církve a jimi používaný společný jazyk s Chorvaty. Měli se naopak plně začlenit do chorvatského státu bez zvláštního politického statusu, s ním se plně identifikovat a projevovat zvýšenou úctu katolické církvi jako chorvatské národní opoře. Právě s podporou katolické církve mělo být spjato jeho další programové specifikum a předmět značného srbského odporu, snaha spojit obranu místních zájmů katolické církve s přímou podporou chorvatského národního hnutí. Věrnost jejím zásadám měla být v jeho rámci prezentována jako národní ctnost a sepětí s ní jako národní historický odkaz. Nemělo to znamenat ale přímé odmítnutí liberalismu, jen jeho omezení v souladu s učením církve. Mocensky se měl Pavlinović začít prosazovat v roce 1870, kdy v čele stranických novin *Narodni list* stanul jeho chráněncem a rovněž kněz Juraj Biankini, k výraznějšímu upevnění kontroly pak došlo v roce 1876. Nad obsahem listu stále dohlížel Klaić a bránil v publikování pro něj příliš nepřijatelných článků, na druhou stranu ale setrvale prokazoval Pavlinovićovi uznání a dopustil, aby vytěsnil z novin řadu svých oponentů. Samotný Pavlinović své názory navíc prezentoval bez větších omezení ve svém vlastním klerikálně laděném listu. V roce 1876 pak publikoval svoje *Hrvatske rozgovore*, kde vyjádřil svoje programové politické vymezení zaměřené silně proti Srbům. V nich ve formě fiktivních diskusí svého anonymního stoupence se srbskými či prosrbskými oponenty vyjevil podstatnou část svého programu z konce 60. let. Navíc v témže roce měl Klaić přestat věřit v osvoboditelský potenciál Srbska na základě jeho tehdejších zdrcujících porážek od Turků.³⁰

Právě v 70. letech započaly pokusy konzervativců o vznik vlastní srbské národní strany. Snažili se získat podporu i od liberálů s ohledem na shodu zájmů. Jejich cílem bylo ale i vytvoření politického subjektu, jenž by byl vážným spolupracujícím partnerem pro rakouskou vládu. Usnadnit jim to měl vývoj v sousedním Chorvatsku a zčásti i Dalmácii, kde došlo k prolínání konfesních a nacionálních zájmů u tamních Srbů, a to i jako přirozenému důsledku přetrvávajícího omezení srbského národa takřka jen na příslušníky

³⁰ Dejan Mikavica, *Politička ideologija Svetozara Miletića*, Novi Sad 2006, s. 116; Kosta Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija, 1760–1914*, Novi Sad 1973, s. 254-259; Antoni Cetnarowicz, *Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zageb 2006, s. 191-199; 231-245, Čedomir Popov a kol, *Istorija spskog naroda VI.1*, Beograd 1994, s. 349-351; Radoslav Rotković, *Studije o Ljubiši*, Podgorica 2014, s. 181-206; Kosta Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija, 1760–1914*, Novi Sad 1973, s. 244 – 248, 254-269, 277-278.

pravoslavného vyznání. Je třeba ale říci, že i pro liberály byla srbská církevní organizační struktura vítanou oporou, hojně využívanou v rámci politického boje za národní práva, církev zdaleka nebyla jen nositelem původní tradice. Rozdíl v jejich přístupu ale spočíval v jejich preferencích. Jmenovitě na Pavlinovičovi konzervativcům vadil víc jeho katolický klerikalismus, zatímco liberálům jeho pojetí chorvatství. Jejich společnou motivací měl být odpor k již zmíněnému oddělení dalmatských eparchií, ale i obava z nové cyrilometodějské pobožnosti šířené katolickou církví. Tu spojovali s propagací uniatství, a to i v souvislosti s novou hmotnou podporou místní řeckokatolické církvi, především ale dobře myšleným ale nerealisticky pojatým snahám biskupa Strosmayera o církevní jednotu. Na zmíněné měl ostře reagovat ve svých tehdejších dílech s podnětu biskupa Kneževiče budoucí vedoucí představitel konzervativců Nikodim Milaš. Zřejmě si byli i vědomi i ztráty motivujícího potenciálu u běžných věřících, kteří byli spjatí jen s původní srbskou státní tradicí a jejichž vztah k církvi byl obecně uvolněný. Nicméně i přímí ateisté jako byl Ilija Dede Janković a později i Bjelanović viděli v ochraně pravoslavné církve přímou součást jejich součástí národních zájmů. Velký vzor dalmatských srbských liberálů Svetozar Miletić reagoval na sérii kroků omezujících pravoslavnou církev jako přes útoky na národ, ať už se jednalo o omezení vnitřní jednoty Srbů odštěpením dalmatských eparchií pro Černovický patriarchát, či podřízení pravoslavných církevních škol coby omezení národního vzdělání. I díky tomu hierarchie vnímat srbské národní hnutí jako vítanou oporu, zejména u dalmatinské církve coby méně vnitřně nezávislé a méně stojící v konfliktu s liberálními aktivisty díky nepřítomnosti konflikty budící laicizované církevní autonomie. Svůj vliv měla i kritika politiky Národní strany vůči Srbům od vlivných srbských liberálních osobností zaznávají z roku 1873 (Ilija Dede Janković před svou smrtí, Stefan Mitrov Ljubiša)³¹ kritizující Pavlinoviče a projevující starost o ochranu národních

³¹ Stefan Mitrov Ljubiša byl přední člen Národní strany. V roce 1873 porušil s pěti dalšími zástupci stranickou politiku a svévolně hlasoval ve vídeňském parlamentu za omezení dílčí omezené pravomocí zemských sněmu v Předlitavsku (neměli už mít právo delegovat své zástupce do vídeňského parlamentu, poslanci do něj měli být voleni ve zvláštních volbách). Své rozhodnutí jako vůči člen skupiny odůvodnil snahou o relaistickou politiku vůči vládě výměnnou za ústupky pro národ. V Dalmácii pak po svém vyloučení se třemi hlasujícími bývalými straníky založil Centristickou lidovou stranu, zvanou Zemljaštvo podle jejího listu Zemljak. Od počátku při hledání podpory se měl snažit získat podporu nejen od s Národní stranou spjatých katolíků, ale i od Srbů obecně (sám byl zprvu jediný Srb ve svém uskupení). Po té co jeho strana propadla ve volbách do sněmu a v roce 1876 i zanikla (byl zvolen jen on svými srbskými voliči z Boky) se měl zaměřit na zdůraznění obrany srbstva a pravoslaví. Nakonec byl osamocený Ljubiša stěžující si na svou náboženskou a národnostní diskriminaci po diskutabilním obvinění od Národní strany z korupce zbaven mandátu v roce 1877 a v následujícím roce pak zemřel. Pro Národní stranu byl symbolem zrádce, pro novou srbskou stranu se stal v 80. letech ikonou pro své někdejší postoje i tragický osud. Tihomir Rajčić, Politički i nacionalni aspekti fenomena "zemljaštva" u Dalmaciji (1873. – 1878.), Radovi Zavoda za

specifik ale právě i pravoslavné církve. Vysílali tak signály oslovující jak jiné liberály, tak právě aktivisty spjaté s biskupem Kneževićem. První organizované neúspěšné pokusy o založení vlastní srbské strany započavši v roce 1873 byli spojené právě s představiteli církevních konzervativců, Ljubomir Vujnović mladším a Nikodim Milaš. Jejich snaha se pak v následujících letech realizovala ve formě polemik v tisku. Nevystupovali ale přímo jako obránci své víry, nýbrž ve především jménu obrany srbských národních specifik. Proti nim neúspěšně vystupovaly v rámci místní srbské komunity uznávané autority jak Jovan Sundečić (který je vinil z klerikalismu) a uherský Mihailo Polit Desančić (který je varoval, že budou sami malí a slabí). Značný vliv mělo i odebrání mandátu Ljibošovi, které vyvolalo v místních srbských liberálních kruzích pohoršení, umocněné následnou útočnou Pavlinovićovou reakcí. Oddělení měla podněcovat i dřívější podpora srbských emisarů. Definitivní obrat mělo přinést až vyústění Velké východní krize a právě již zmíněné podpoření okupace Bosny Klaićem, čímž se měl připravit o mnohé svoje srbské dosavadní podporovatele. Za spolupráce liberálních a konzervativních srbských aktivistů tak bylo v roce 1878 domluveno budoucí zřízení nového srbského listu, v roce 1879 pak za zprostředkování konzervativců (Milaše) navázána politická spolupráce s autonomisty a následný vznik samostatné Srbské národní strany a které měl podpořit přímo i Svetozar Miletić.³²

Hlavním oficiálním podnětem k secesi a politické emancipaci se nicméně stala Pavlinovićem propagovaná a pro Klaiće přijatelná vize národní jednoty. Jejím jednotícím politickým základem bylo chorvatské státní právo, jež bylo od roku 1877 přímo zmíněno ve stranickém listu, snahy Srbů o vydělení jako svébytného společenství se byly nejen Pavlinovićem kritizovány jako narušování společné jednoty.³³

Hlavnímu nástroji chorvatského liberálního nacionalismu se tak oficiálně dostalo uznání Národní stranou. Instrumenty srbského liberálního národního hnutí, subjektivní

povijesne znanosti HAZU u Zadru č. 56, 2014, s. 213-224, 228-232; Antoni Cetnarowicz, Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji, Zageb 2006, s. 189-199, 211-216; . Tihomir Rajčić :Srpska politioaka u Dubrovniku u 19. stoljeću , in Zbornik Stjepe Obada, 2011, s. 475; Kosta Milutinović, Vojvodina i Dalmacija, 1760–1914, Novi Sad, 1973, s. 268-269.

³² Dejan Mikavica, Politička ideologija Svetozara Miletića, Novi Saf 2006, s. 120-127; Kosta Milutinović, Vojvodina i Dalmacija, 1760–1914, Novi Sad 1973, s. 231-232, 276; Tihomir Rajčić, Politički i nacionalni aspekti fenomena “zemljaštva” u Dalmaciji (1873. – 1878.), Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru č. 56, 2014, s. Radoslav Rotković, Studije o Ljubiši, Podgorica 2014; Istorija srpskog naroda VI Od berlinskog kongresa do ujedinjenja 1878-1918, Čedomir Popov a kol., Beograd 1994; Rade Petrović, Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću, Sarajevo, Zagreb 1982, s. 245-250; Antoni Cetnarowicz, Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji.

³³ Kosta Milutinović, Vojvodina i Dalmacija, 1760–1914, Novi Sad, 1973, s. 256-289; Vlaho Benković, Uloga dubrovačke politike u stvaranju "novog kursa": (1903-1905), Dubrovnik, 2009, s. 15.

znaky jejich národní příslušnosti, byly marginalizovány či většinou přímo popírány s odvolávkou na jejich společné sdílení. Jejich pokračující srbské vyzdvihování pak bylo jmenovitě Pavlinovićem kritizováno jako útok na národní jihoslovanskou jednotu, zatímco chorvatské státní právo (v sjednoceném Chorvatsku či v Dalmácii jako jeho dočasném segmentu) mělo zajišťovat její naplnění. Srbská práva neměla být oficiálně porušována, zároveň byla ale převedena do subjektivní podoby. Hlavní náplní tehdejší srbské kampaně byl deklarovaný boj, aby byli Srbové uznáni za nositele objektivních a nikoli subjektivních vymezujících znaků, na čemž pak založili svůj budoucí společný program. Zároveň v souvislosti poměrně značnou etnickou blízkostí místních katolíků a pravoslavných se mezi Srby prosazovala i prosrbsky pojímaná vize národní jednoty, a to jak v smířlivé kompromisní, tak v kontroverzní konfliktní podobě, a to do určité míry i právě v rámci nové strany.

4. Srbská národní strana – stručný vývoj.

Nová srbská strana se začala formovat již v roce 1878, kdy na setkání zainteresovaných srbských zástupců liberálního a konzervativního zaměření bylo domluveno vydávání listu a programové vymezení budoucí srbské strany. V roce 1879 došlo k upřesnění programu a obsahového zaměření budoucího listu, jenž začal vycházet od počátku roku 1880. Ještě v roce 1879 došlo k prvnímu významnému zapojení se reprezentantů nového subjektu do politiky, kdy za zprostředkování konzervativců Milaše a Vujnoviće srbští voliči z Bukovice v doplňujících volbách nezvolili za ně demonstrativně kandidujícího Klaiće. Na základě instrukcí obou zmíněných dali přednost autonomistickému kandidátovi Gustavu Ivačevićovi, který v dané souvislosti vydal

prohlášení o ochotě spolupráce autonomistů se srbskou stranou a o podpoře Srby požadovaných národních práv.³⁴

Od počátku v nové straně proti sobě stály dvě zájmová uskupení. První představovali tzv. konzervativci, jejich vůdčí osobností byl tehdejší archimandrita (od roku 1891 zadarský biskup) Nikodim Milaš. Druhou zastupovali tzv. liberálové, jejichž nejvýraznějším představitelem se stal zakládající předseda Sava Bjelanović. Ten byl zároveň i redaktorem stranických novin, do roku 1888 Srpski list, od roku 1889 pak Srpski Glas. Od počátku konzervativci usilovali o kontrolu nad tiskovým orgánem strany, v čemž ale nebyli úspěšní, nicméně dostávali zprvu v listu poměrně široký prostor. Ještě na počátku 80. let mezi oběma frakcemi k rozkolu, který skončil dočasným vytěsněním Milaše ze strany. K obnově spolupráce došlo po smrti Kneževiče a zvolení Milaše novým biskupem v roce 1891, třebaže k částečnému sblížení došlo již za života prvního jmenovaného. Následovalo období spolupráce, která trvala až do Bjelanovićovy smrti v roce 1897. Po ní v květnu 1897 Milaš dokázal zajistit mezi straníky převahu, novým předsedou se stal Jozo Kulišić (zvolený jako dříve Bjelanović formou plebiscitního přijetí). Samotný Milaš tehdy působil jen jako autorita stojící v pozadí, na rozdíl od dřívějšíka sám přímo do chodu strany nezasahoval. Výsledkem byl ale vnitřní rozkol, který vyvrcholil v letech 1900-1901. Jeho překonání mělo zajistit nové kolektivní vedení bez nejvíce kontroverzních osobností z pohledu obou stran. Přesto se ale strana v roce 1902 málem rozpadla na konzervativní a liberální část, navíc koncem téhož roku převzala Srpski Glas pod svou kontrolu zájmová frakce okolo Krsto Kovačeviće oddělená od konzervativců, která měla ohledně politické praxe blízko k liberálům. Vedoucí konzervativci pak publikovali své názory v roce 1903 v krátkodobě existujících novinách Primorski srpski list a Novi srpski list. Faktickým orgánem liberálů byl tehdy list Dubrovnik vycházející od roku 1892. K obnově vnitřní stranické jednoty došlo právě až v roce 1903 po prosazení se nového liberálního vedení strany v čele s Antunem Fabricem, po jeho smrti roku 1904 pak Antunem Pugliezim. Již v roce 1903 byl přijat nový program, v roce 1904 pak přestal vycházet Srpski Glas a roku 1905 dočasně i Dubrovnik. Zmíněné, jak bude dále doloženo, znamenalo završení dřívějšího snažení souvisejícího se vznikem samotné strany i ukončení

³⁴ Sofija Božić, *Politička misao Srba u Dalmaciji: Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 37-38; Kosta Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija, 1760–1914*, Novi Sad, 1973, s. 273-291; Antoni Cetnarowicz, *Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb 2006, s. 234-241; Rade Petrović, *Nacijonalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću*, Sarajevo, Zagreb 1982, s. 248-249; Nikodim Milaš, *Autobiografija Nikodima Milaša*, Dostupné na <http://pravoslovo.net/tekstovi/bogoslov/pdf/milas.pdf> s. 22-24; Nikodim Milaš, *Uspomene iz prvih godina srpskog politickog života na primorju*, Zadar 1903, s. 34-35, 54-57.

samostatné srbské veřejné názorové prezentace. Stalo se tak na základě naplnění respektive dílčího ustoupení od dřívějších cílů, a kvůli potlačení stranické opozice, a to v důsledku započetí nové širší spolupráce s chorvatskou reprezentací v rámci tzv. Nového kurzu.³⁵

Předmětem historických sporů bývá míra reálného vlivu, který měli mít představitelé obou frakcí. Jde i o hloubku jejich rozporů ohledně programového zaměření, a to právě ohledně toho, jaký přisuzovali význam pravoslavné církvi při konstrukci národní identity. Zjednodušeně se jednalo o možnost sepětí srbství s příslušníky jiných vyznání než pravoslaví. Vzhledem k tomu, že katolíci Srbové se stali pevnou součástí jejich komunity i strany, spíše šlo o míru jejich uznání, respektive ochoty přizpůsobit se jim při konstrukci oficiálního narativu. Okolnostem jejich identifikace i jejich zapojení se do dalmatského srbského národního společenství bude věnována samostatná kapitola. Se zmíněným souvisí i dovršení procesu nacionalizace představitelů místní pravoslavné církve spojené se srbskou tradicí a vymezení jejich vztahu k liberálům.

5. Pravoslavní Srbové

5.1. Role pravoslavné církve

Vztah mezi pravoslavnou církví spojenou se srbskou tradicí a srbským národním hnutím budil četné kontroverze. V rámci Srbské národní strany se jednalo nejen o pohled na sebe samé, ale i o spor o srbskou národní rozvojovou strategii.

Celý konflikt lze do určité míry zúžit na dvě otázky. První se týká míry přijetí příslušníků jiných vyznání coby plnohodnotné součásti národního společenství (v případě Dalmácie především katolíků). Druhou představují zásluhy pravoslavné církve coby organizace na moderní srbské nacionalizaci, ve smyslu vědomého zapojení jejího vedení. S tím souvisí celková profilace místních pravoslavných hierarchů, jejich preference a

³⁵ Sofija Božić, *Politička misao Srba u Dalmaciji : Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 90-96; Čedomir Popov – Dimitrije Đorđević – Novica Rakočević – Đorđe Mikić – Kosta Milutinović – Vasilije Krestić – Andrija Radenić – Milorad Ekmečić, *Istorija srpskog naroda VI –1*, Beograd 1994, s. 349-354 ; *Autobiografija Nikodima Milaša*, s. 24; Tihomir Rajčić, *Sukobi unutar Srpske stranke u austrijskoj pokrajini Dalmaciji 1897-1902*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 41/1999, s. 250-252, 256-259; Tihomir Rajčić, *Srpski nacionalni pokret u Dalmaciji u XIX. stoljeću*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 47/2005, s. 351-352, 360; Tihomir Rajčić, *Vrhunac sukoba unutar srpskog nacionalnog pokreta u austrijskoj Dalmaciji 1902/1903*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 40/1998, s. 422; Tihomir Rajčić, *Sava Bjelanović i njegova struja u srpskoj stranci u Dalmaciji 80-ih godina XIX stoljeća (vjerska gledišta)*, *Croatica Christiana Periodica* 30/ 58 2006, s. 182; Tihomir Rajčić, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 80; Tereza Ganza Aras, *Politika "novog kursa" dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*, Split, 1992, s. 150-151..

vidění poměru mezi srbským moderním hnutím a zájmy jejich církve, spolu s posouzením míry jejich účelovosti.

Mezi chorvatskými badateli má poměrně silné pozice názor, že víceméně existuje přímá kontinuita s předešlým vývojem, a to ve smyslu rozhodující role pravoslavné církve na utváření a vymezování srbského společenství. Ivo Banac a Tihomir Rajčić zdůrazňují, že místní pravoslavná církev se snažila dlouhodobě před nástupem národních hnutí posilovat u věřících vazby na někdejší Srbsko v rámci propagace své tradice a tak přímo prováděla jejich etnickou asimilaci. Podle Banace plnila coby instituce v tomto ohledu stejnou roli jako zemské orgány Chorvatska podřízeného Uhrám. Nicméně Banac upozorňuje na s ní spojenou absenci pocitu slovanské vzájemnosti, jež se rozvíjela naopak v etnicky blízkém katolickém prostředí s vazbami na Chorvatsko. Odmítání srbského národního hnutí ze strany vedení pravoslavné církve hodnotí jako projev jeho spokojenosti se silou vlivu původní tradice. Podle Prpy – Jovanović měla rozvoj srbského národního vědomí u pravoslavných sedláků v Dalmácii urychlit solidarita a homogenita jejich společenství spojená s vlivem jejich církve (jmenovitě konfesí daným etnickým vědomím, autoritou kněží jako vesnické inteligence a pocitem konfesního ohrožení). Tihomir Rajčić s ní souhlasí a zdůrazňuje rozhodující vliv pravoslaví a kněží na srbskou komunitu i po nástupu srbského národního hnutí. Vyzdvihuje, že jeho aktivními šířiteli byli právě pravoslavní duchovní, aniž by se hlouběji pokusil vyrovnat se souvisejícím rozporem.³⁶ Pravoslavné kněží spojené se samostatnou srbskou politickou stranou považuje obecně za stoupence spojování srbství pouze s pravoslavím, a to s ohledem na protikatolické tradice jejich církve. Stejný přístup přisuzuje dalmatským srbským sedlákům i značné části místní srbské elity podporující národní hnutí, a to do značné míry na základě jejich sociálního statusu. V důsledku zmíněného pak jako podporovatele ztotožňování srbství s pravoslavím označuje i podstatnou část obyvatelstva Boky, která měla být podle dobových zpráv spolu s Dubrovníkem hlavní oporou liberálního směru. Zdůrazňuje, že u tamních Srbů „mezi náboženstvím a nacionalizmem“ nebyl „rozhodující přelom“, třebaže připouští upozadění konzervativců během většiny doby existence strany. Kontinuitu s předešlým vývojem spatřuje jak na základě rozhodujícího („takřka absolutního“) vlivu konzervativních církevních elit na široké společenské vrstvy, tak i v obsahové složce nacionální ideologie (která bude přiblížena v samostatné kapitole). Srbská národní identita měla být dle něj

³⁶ Branka Prpa Jovanović: Srbsko-dalmatinski magazin 1836-1848.; preporodne ideje Srba u Dalmaciji, Split 1988, s. 21; Tihomir Rajčić, Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma, dokdisertace, Zadar 2012, s. 23-26, 36, 219.

chápana téměř výhradně skrze pravoslaví. Chorvatský historik Nikša Stančić výrazněji reflektuje rozdíl mezi odlišným přístupem pravoslavné církve a jejich kněží k liberálnímu národnímu hnutí. Přisuzuje ale dalmatskému vedení pravoslavné církve snahu o rozvoj alternativního moderního srbství založeného pouze na pravoslaví již v polovině 60. let. Neřeší při tom podrobněji rozporuplnost jejich počínání. Následnou znovuobnovenou spolupráci s Národní stranou pak vykládá jako okolnostmi podmíněný pragmatismus (v čemž se s ním shoduje i Rajčić).³⁷

Naopak srbský historik Kosta Milutinović hodnotí vedení pravoslavné církve té doby jako pragmatické klerikály sledující jen konfesní zájmy, s cílem narušovat spolupráci místních Srbů s Národní stranou, a to i s odvolávkou na ochranu národa. V případě aktivit pravoslavných církevních konzervativců ze 70. let ale již panuje i mezi srbskými historiky jako je Petrović či Milutinović shoda, že se jednalo o významné přímé zapojení církve do národního hnutí. Podle Petroviće církev takto ovlivnila směřování srbského národního hnutí posílením prvku šovinismu.³⁸ Milutinović v dané souvislosti upozorňuje na skutečnost řadou autorů opomíjenou, a to na existenci místních pravoslavných hierarchů podporujících jihoslovanskou myšlenku širšího vymezení srbského národa. V 70. letech již Knežević coby zadarský biskup nebyl hlavou všech dalmatských věřících, v roce 1870 byla z jeho eparchie vyčleněna oblast Boky a Dubrovníku jako samostatné biskupství. V jeho čele stanul právě liberálně smýšlející Gerasim Petranović,³⁹ což je skutečnost nezřídka opomíjená. Upozorňují na ní Milutinović a Petrović, zejména ale Nikolić. Podporou srbství tří věr ze strany kněží v jižní Dalmácii zmiňují chorvatští badatelé Marko Trglović a Vanda Babić, kteří uvedené spojují s obhajobou jejich konfesních zájmů.⁴⁰

Milorad Ekmečić se srbskou pravoslavnou církví spojuje ochranu a rozvoj specifické srbské identity založené na pravoslavné víře, jež měla být silnější než jiné kulturní vazby a měla podmiňovat i budoucí srbskou neochotu podřídit se unifikacním

³⁷ Ivo Banac, *Nacionalno Pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb 1995, s. 82, 85; Tihomir Rajčić, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 215, 223-224, 231, 252, 260, 279; Branka Prpa Jovanović: *Srbsko-dalmatinski magazin 1836-1848.; preporodne ideje Srba u Dalmaciji*, Split 1988, s. 21, 32; Nikša Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji — Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*, Zagreb 1980 s. 131-135.

³⁸ Rade Petrović, *Nacijonalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću*, Sarajevo, Zagreb 1982, s. 248-249.

³⁹ Rade Petrović, *Nacijonalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću*, Sarajevo, Zagreb 1982, s. 250; Kosta Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija, 1760–1914*, Novi Sad, 1973, s. 331-344; Marko Nikolić, *Ekumenski odnosi srpske pravoslavne i Rimokatoličke crkve 1962-2000. godine*, Beograd 2011, s. 529-530.

⁴⁰ Vanda Babić, *Boka Kotorska u časopisima preporodnog doba*, Dani hvarskog kazališta XXIV., Split 1998, s. 434-435-436; Marko Trogrlić, *Nevio Šetić, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb 2015, s. 75.

jihoslovanským myšlenkám. Upozorňuje, že srbská pravoslavná církev zprvu neměla vyloženě národní charakter, nicméně se měla stát v průběhu 19. a 20. století národní institucí plnící pro Srby i nezastupitelnou kulturní a společenskou funkci. Měla podnítit u nich rozvoj konfesního nacionalizmu, stejně tak jako souběžně s ní ve spojení s Chorvaty katolická církev. Bojan Alexov zmíněné podporuje, nicméně zdůrazňuje důležitost poznání, kdy a za jakých okolností se měla pravoslavná církev ujmout této funkce. Upozorňuje na zásadní rozpory mezi liberálními představiteli národního hnutí a pravoslavnými hierarchy. Vyzdvihuje skutečnost, že k přímému zapojení církve do moderního srbského národního hnutí docházelo až druhotně na základě konkrétních podnětů majících spojitost s obranou jejich víry a konfesních zájmů. V dané souvislosti pak odmítá jako nacionalistickou představu nekritického přímého spojování srbství s pravoslavím, jež má mít silné pozice i mezi nesrbskými historiky.⁴¹ Na Ekmečiće se odvolává i Radoš Ljušić v souvislosti s jeho závěrem, že víra zůstala dělítkem mezi Chorvaty a Srby, a to v důsledku náboženské netolerance představitelů s nimi provázaných církví ve spojení s politizací konfesního konfliktu. Samotný Ljušić prezentuje pozdější neoddělitelnou provázanost srbství s pravoslavím jen jako důsledek nemilého vývoje za doby osmanské nadvlády. Klade ovšem také důraz na současný rozhodující vliv konfesních a politických motivátorů při formování moderního srbství v 19. století. Jako základní jednotící politickou ideu vyzdvihuje programové nadkonfesní vymezení. K jejímu důslednému uplatnění mělo tehdy dojít jen v Dalmácii a Bosně. Samotnou vazbu mezi srbstvím a mezi tradiční vírou nepovažuje za rozdíl od Chorvatů v případě Srbů za nepřekonatelnou, Srbové měli mít dle jeho slov v době národních obrození ještě „možnost volby“ širšího národního vymezení. Nerozebírá ale samotný vztah mezi pravoslavnou církví a národním hnutím ani míru propojení konfesní a nacionální ideologie.⁴² Ze zmíněného vyplývá, že místní pravoslavná církev v období předcházejícím tzv. národní obrození rozvíjela u svých věřících etnické vazby mající zásadní vliv na jejich nacionalizaci, nicméně že tak činila v konfesním, respektive mocenském zájmu.

Důvody zapojení pravoslavné církve do srbského národního hnutí byly již zmíněny v části věnované oddělení Srbů od Národní strany, jelikož s ním úzce souvisely. Došlo k významné shodě zájmů mezi stoupenci liberálního srbského národního hnutí a

⁴¹ Bojan Aleksov, *Nazareni medju Srbima*, Beograd 2010, s. 24-27; Tihomir Rajčić, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 11-12; Ivo Banac, *Nacionalno Pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb 1995, s. 58.

⁴² Radoš Ljušić, *Srpstvo dvovernih dalmatinskih Srba – na primeru Marka Murata i Nikodima Milaša*, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 60, 2012, č. 2, s. 28-33.

konzervativními klerikály, díky společnému ohrožení ze stejných zdrojů a kvůli společnému zájmu o svoji pravoslavnou církev. Konzervativci neusilovali jen o samotné řadové voliče, chtěli se stát přímo vedoucí silou národního hnutí s podřízením si místních liberálů. Uvědomili si sílu národní myšlenky, kterou chtěli nově původní srbopравoslavné tradici přizpůsobit. Již v 60. letech vystupovali jejich angažovaní představitelé jako manipulátoři. Mezi historiky panuje shoda alespoň v samotném faktu, že konzervativci byli ochotni při prosazování svých zájmů přikročit k pragmatickému zastírání svých skutečných postojů. Kam až byli ochotni zajít a nakolik se jimi prosazovaná vize lišila od programu liberálních straníků, respektive od jejich cílů?

K liberálům a stoupencům jihoslovanství řazený kotorský biskup Gerasim Petranović v sobě spojoval dvojí přístup. Snažil se duchovně povznášet v národním duchu svoje věřící, a to právě prostřednictvím časopisu Srpsko Dalmatinski magazin, jenž převzal počátkem 60. let po Djordje Nikolajevićovi. Na začátku 80. let se postavil proti biskupu Strossmayerovi, stejně jako Knežević a další pravoslavní biskupové v souvislosti s katolickou podporou cyrilometodějské pobožnosti a výzvou k církevní jednotě a napsal samostatný protestní dopis. Když se zakládala na počátku 50. let Matica Dalmatinska, usiloval, aby měla sídlo v Dubrovniku a ne Zadaru. Počátkem 70. let se nechal zvolit jako poslanec za Národní stranu. Na druhou stranu ale spolupracoval a měl přátelský vztah k Vuku Karadžićovi.⁴³ Koncem 60. let propagoval Petranović v zadarském prostředí Savu Tekeliju, představitele srbského liberálního národního hnutí z počátku 19. století, co se zasloužil o vznik Matice srpske. V roce 1893 se zapojil do oslav kolem odkrytí Gundulićova památníku v Dubrovniku, jež srbská strana pojala jako oslavu katolického srbství. Jmenovitě sloužil mši v Dubrovniku pro slavící s promluvou o bitvě na Kosovu. Především měl být podporovatelem tolerantního vztahu ke katolické církvi, v čemž mu měl být nápomocný nový stejně smýšlející kotorský katolický biskup Frano Uccellini Tise. V uvedené praxi měl pokračovat i Gerasimův nástupce Jović. Velmi blízko měl původně

⁴³ Na Karadžiće měl dočasně úzké osobní vazby od poloviny 40. let i budoucí druhý nejvyšší představitel tzv. konzervativců Jerotej Kovačević. Nadšené dopisy ze 40. let v národně podpůrném duchu vystřídalo omezení a nakonec přerušeni vztahu v 50. letech, po nepřátelském vystoupení biskupa Mutibaroviće proti Karadžićovi kvůli jeho překladu Nového zákona. K omezenému kontaktu ještě došlo na počátku biskupského působení Kneževiće v souvislosti s Karadžićovým sběrem etnografického materiálu snad i Kneževićem podpořeného. Pak už ale následovalo pravděpodobné přerušeni kontaktu, respektive jejich pokračování v nějaké podobě nelze doložit. Jerotej Kovačević aktivně podporoval Milaše a Vujnoviće v jejich politickém usilí, zemřel až v polovině 90. let 19. století. Milenko Pekić, Jerotej Kovačević - Vukov prijatelj iz Dalmacije. u: Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd, 12/3,1983, s. 129-139.

až do výše zmíněného konfliktu z 80. let i k biskupovi Strossmayerovi.⁴⁴ Právě Gerasima dával Milašovi za vzor jeho kritik J.C. odmítající přímé směřování srbství s pravoslavím, jež mělo prý jen utužovat rozdělení srbského národa způsobené katolickou církví. Pozoruhodný přístup zvolil Milaš právě ke Kotorskému biskupovi Gerasimu Petranovićovi ve své autobiografii. V ní líčí, jak mu Petranović pomáhal ještě za studií, zdůrazňuje, že to byl jeho dobrý přítel a při připomínce jeho smrti prohlašuje, že byl „blahoslavený a svatý“.⁴⁵ Právě Petranović se ale v rámci osobní činnosti koncentroval na podporu duchovního rozvoje u svých věřících, o čemž svědčí i jeho bohatá tvorba.⁴⁶

Naopak Nikodim Milaš, od roku 1880 archimandrita a od roku 1891 zadarský biskup, zdůrazňoval vazby na pravoslavnou církev od počátku svého působení v samostatné srbské straně. Zároveň se snažil brát ohledy jak na liberály ve vedení strany, tak do značné míry i na nové srbské spojence, dalmatské autonomisty. Srbská strana právě od počátku svého vzniku čelila obviňování, že se jedná o „mnišskou stranu“ (podle vedoucí složky místní pravoslavné církve). O zmírnění zmíněného napětí se měl pokusit právě Milaš. Srbský historik Vojin Kalinić jej identifikoval coby autora tří anonymních článků „Srbství a italství“, které vyšly v stranickém periodiku Srpski list. V nich se v rámci snahy prezentovat údajnou blízkost obou těchto národů přihlásil k srbství tří věr.⁴⁷ On sám měl přitom chovat ke katolickým Srbům značnou nedůvěru a za víru slučitelnou se srbstvím měl považovat jen pravoslaví. Vyjádřil se k tomu s odstupem času ve své biografii, i v rámci dopisů Lazaru Tomanovićovi. V nich v souvislosti s tzv. svatojeronýmskou

⁴⁴ Jeremija D. Mitrović, (1991) Sukob Srba i Hrvata prilikom otkrivanja spomenika Gunduliću 1893. u Dubrovniku, u: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj, sv. 2, s. 210, 215-217; Kosta Milutinović, Vojvodina i Dalmacija, 1760–1914, Novi Sad, 1973, s.183; Tomo Popović, Vladika Gerasim Petranović : Biografske crte prilikom dvadeset i pet godina vladikovanja, Sarajevo 1897, s. 19; Jovan S. Radojčić, Srbi zapadno od Dunava i Drine I.–III., Novi Sad 2009, s. 107.

Podle Strossmayera byl s ním původně „na chléb a sůl“, právě Gerasimovo odmítavé chování i v čistě osobní rovině mu mělo přijít v následné kampani nejvíce líto, Jeremija D. Mitrović, uvedené dílo, s. 116-117.

⁴⁵ J.C., Uskršnja poslanica pravosl. episkopa Nikodima, Zadar 1896, s.56; Autobiografija Nikodima Milaša, s. 4-5, 26, 46; Marko Nikolić, Ekumenski odnosi srpske pravoslavne i Rimokatoličke crkve 1962-2000. godine, Beograd 2011, s. 529-530.

⁴⁶ Tomo Popović, Vladika Gerasim Petranović : Biografske crte prilikom dvadeset i pet godina vladikovanja, Sarajevo 1897, s. 10-16; Srpski Sion 1906, 16, s. 215, dostupné na <http://ubsm.bg.ac.rs/view.php?q=1304&p=0221&e=f&w=1280&h=899>

⁴⁷ Vojin Kalinić, Slika N. Milaša o italijanskoj kulturi u Dalmaciji, Dostupné na [http://www.academia.edu/2612758/Slika N. Mila%C5%A1a_o_italijanskoj_kulturi_u_Dalmaciji](http://www.academia.edu/2612758/Slika_N._Mila%C5%A1a_o_italijanskoj_kulturi_u_Dalmaciji), s. 4-5; O jeho ochotě podílet se na širší spolupráci s katolíky svědčí například jeho angažovanost v Matici Damatinske, kde v první polovině 80. let v jejím trojčlenném vedení spolu se dvěma katolickými kněžími. Čedomir Popov – Dimitrije Đorđević – Novica Rakočević – Đorđe Mikić – Kosta Milutinović – Vasilije Krestić – Andrija Radenić – Milorad Ekmečić, Istorija srpskog naroda VI.–1, Beograd 1994, s. 353.

aférou⁴⁸ mu vysvětlil, že v dané kauze podpořil katolické Srby, protože to považoval dobré z hlediska srbského národa a pravoslavné církve. Chtěl zachovat barského arcibiskupa (v dané kauze angažovaného na straně katolických Srbů) na jeho stolci s ohledem na jeho vstřícný přístup k pravoslavným. On sám se přitom před Tomanovičem soukromě stavěl do pozice smiřovatele mezi katolickými Srby a pravoslavnými věřícími „citlivými na svoji víru“. Přiblížil Tomanovičovi přitom svůj postoj (dle vlastního hodnocení úzkoprý), podle nějž opravdovým Srbem může být jen pravoslavný křesťan. Zmíněné opakuje i ve své monografii, kde jeho negativní postoje byly zřejmě umocněny v důsledku praktického vytěsnění jeho stoupenců z vedení strany v roce 1903. I v ní se svěřuje, že jeho relativní vstřícnost a neochota přímo vyjavit své postoje byla motivována obavou z následného konfliktu. Proto také poskytoval podporu katolicko-srbským kandidátům na poslance do zadarského sněmu, respektive propagoval národně podpurné aktivity za rozhodující účasti katolických Srbů.⁴⁹

On sám se snažil stejně jako na počátku 80. let předčasně zemřelý Vujnović o ideové usměrnění liberálního proudu.⁵⁰ Právě Vujnović se pokoušel ve vstřícně propagačním duchu posílit u nich vazby na státní moc i programové sepětí s pravoslavnou vírou.

Liberální vedení Srbské národní strany ovšem prosadilo dosti opačný model. Přímé vazby na pravoslaví v konfesním smyslu byly ve veřejné prezentaci potlačeny. Snaha o spojování pravoslaví se srbstvím byla představena jako součást nebezpečné kampaně nepřátel srbského národa nenávidějících srbství i pravoslaví. V rámci toho byla liberálními propagátory i zdůrazněna vnitřní slabost pravoslavné církve. Zašli tak daleko, že úsilí o vázání srbství na pravoslaví nazvali útokem na životaschopnost srbského národa, dokonce

⁴⁸ Jednalo se o spor o název instituce pečující o poutníky do Říma z jihoslovanských částí spravovaných habsburským soustátím. Původně nesla ilyrského jména (podle souborného tradičního názvu zmíněné oblasti jako Ilyrika, v roce 1901 ale z podnětu chorvatských prelátů jí bylo dočasně dán chorvatský název. Viz níže.

⁴⁹ Sofija Božić, Politička misao Srba u Dalmaciji: Srpski list/glas 1880-1904, Beograd 2001, s. 30; Tihomir Rajčić, Sukobi unutar Srpske stranke u austrijskoj pokrajini Dalmaciji 1897–1902, in: Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 41, 1999, s. 248–250.; Nikodim Milaš, Autobiografija Nikodima Milaša, Dostupné na <http://pravoslovo.net/tekstovi/bogoslov/pdf/milas.pdf> s. 58; Čedomir Popov – Dimitrije Đorđević – Novica Rakočević – Đorđe Mikić – Kosta Milutinović – Vasilije Krestić – Andrija Radenić – Milorad Ekmečić, Istorija srpskog naroda VI.–1, Beograd 1994, s. 349-353. Srpski glas, 36,1898; K našem sporu; Srpski glas, 41,1900, Srbi triju vjera; Vojin Kalinić, Doprinos Nikodima Milaša kulturnom preporodu Srba u Dalmaciji, Beograd - Šibenik 2009, s. 115-116. Lazar Tomanović, Iz pisama umrlih i zaslužnih Srba, Novi život, s. 297-298.

⁵⁰ Před svou smrtí byl zbaven místa učitele na zadarském pravoslavném bohosloví a gymnáziu na základě svých aktivit, a to v době jeho prohloubeného zájmu o srbskou národní věc. Právě vstřícný vztah k vládní moci přitom hájil v rámci svého hlavního propagandistického díla z roku 1874 jako přirozenou srbskou národní oporu.dopl..; Ljubomir Vujnović, Nikodim Milaš, Autobiografija Malaše, s. 16-17,49.

s vyslovením pochybnosti o schopnosti místní pravoslavné církve se trvale udržet. V této souvislosti byla vyzdvižena liberály představa srbství založeného na genetických základech, Srbové měli být Srby ještě před přijetím křesťanství. Pozitivní přístup zvolili i k nízkému zaujetí pro víru mezi místními srbským věřícími, bylo to vztato jako doklad absence fanatismu. Vyzdvižena byla v této skladném smyslu sekulární funkce vesnických kněží v rámci jejich komunit, kteří měli být hodnoceni jako v první řadě jako národní podporovatelé. V rámci líčení srbských předností vyvyšujících je nad „katolické klerikální fanatiky“ podmaňující si chorvatský národ a hlavně při líčení obrazu národních dějin však byla přes všechna omezení pravoslavná církev oslavena. Byla jí přisouzena funkce hlavní kladného dějinného činitele coby ochránce srbského národa, zatímco katolická církev byla představena jako strůjce srbského pronásledování a dílčího odrozování skrze cílenou poškozující akulturaci spojenou s katolizací. Dokonce byla přímo zdůrazněna přednost pravoslavné církve oproti katolické ve smyslu jejího vnitřního vymezení, ve smyslu předpokladů pro národní rozvoj. S tím neměla souviset její přímá místní podpora chorvatství, jež liberální srbští aktivisté přímo spojovali s její podporou konfesních a do značné míry i mocenských zájmů. Zmíněné bylo výsledkem snahy srbských liberálů vytvořit dostatečně agresivní protiklad k chorvatské propagandě, která byla zaměřena proti jejich zájmům i jim samotným.- Součástí uvedeného bylo dokonce i popírání místní existence konfesních nacionalistů. Nosný konflikt založený na výrazném negativním vyhranění se ke katolické církvi však byl zachován s ohledem na stávající politické i na těžko pominutelné historické vyzby.⁵¹

Výsledkem počáteční snahy Milaše o oslavu vazby na pravoslaví bylo např. dílo „Nikola Miletić, narodni dobrotvor“ z roku 1885, v němž se pokusil doložit skrze činnost tohoto jmenovce hlavního idolu srbských liberálů, že podpora moderně chápaného srbství se měla v Dalmácii rodit i v tzv. konzervativním prostředí v přímé vazbě na církev. Větší prostor vyjadřování svých názorů dostal po prosazení se svého chráněnce Kulišiče do vedení strany v roce 1897. V rámci názorového jiskření s katolickými Srby nechal vznést svými stoupenci ve stranickém listu dva požadavky, a to že každý uvědomělý Srb bez rozdílu víry se má plně solidarizovat s historickým bojem srbské národní církve za svá práva, a že zajištění výchovy srbských pravoslavných v jejich církevních školách je

⁵¹ Srpski list 1880, 5, Još nešto k našem programu; Srpski list 1880, 4, Narodnost II; Srpski list 1880,10, Hrvactvo, Srpski list 1880,13, Budućnost Hrvactva , Srpski list 1880, 15, Srpstvo i italijenstvo; Srpski list, 28, naše vjera nego mati Srpski list 1880, č. 5, Još nešto k našem programu; Srpski Glas 1888, 47, Još nešto za istinu; Lujo Vojnović (Dubročanin L.G.), Srpsko-Hrvacko pitanje u Dalmaciji : nekoliko iskrenijeh riječi narodu , U Spljetu 1888, s. 9-13, Srpski list, 1881, Vjera i narodnost I.; Srpski list 1880, 28, Naše vjera nego mati; Dopis Lazara Tomanoviće Ilarionu Ruvaracovi, Arhiv SANU, č.5330.

nedotknutelnou součástí národní tradice. Otevřenější ohledně svého pohledu na srbskou identitu a význam pravoslaví byl v produkci spjaté přímo s jeho církví, ať už se jednalo o velikonoční oběžné listy, či o jeho hlavní historické dílo, což byla kontroverzní *Pravoslavna Dalmacija*. V něm bylo pravoslaví představeno jako základní a nepominutelný jednotící národní aspekt. Právě v něm byla uvedena v dané souvislosti přímá pobídka ke konverzi.⁵² V *Glasniku* svého biskupství nechal vytisknout článek, ve kterém bylo prohlášeno pravoslaví jako předpoklad opravdového „srbského patriotizmu“. V zásadě lze říci, že byl ochotný tolerovat rivaly z řad katolických Srbů, podle dostupných informací s tím ale nepočítal jako s trvalou strategií. Milaš v jejich srbsství spatřoval jen projev účelového spojení z jejich strany, třebaže i on sám, respektive jemu blízcí politici ve straně, měli k nim víceméně právě v tomto duchu přistupovat. Jmenovitě v případě dubrovnických katolických Srbů měl vyzdvihovat jejich staletou nenávist k pravoslaví, jež je měla od Srbů trvale oddělovat. Nevěřil, že se cítí být Srby doopravdy. Ke konzervativcům měli přitom osobní vazby katoličtí Srbové Maksimilijan Srdelić a Stefan (Stjepan) Roca, první zmíněný měl mít k nim i myšlenkově blízko a hájit jejich zájmy.⁵³

Vztah pravoslavné církve a srbského hnutí tedy charakterizoval účelový přístup opbou stran. Konfesní nacionalismus nepředstavoval v rámci církevní hierarchie v Dalmácii jedinou alternativu, s přihlédnutím k postojům kotorského biskupství. Navíc nebyl důsledně uplatňován, a to díky účelové snaze jeho hlavního ideového nositele Nikodima Milaše o budování širších podpůrných vazeb. To platilo jak pro sepětí

⁵² Tato jeho základní syntéza mapující místní dějiny srbského národa coby vyznavačů pravoslavné víry byla a je zdrojem četných kontroverzí. Srbští historici jí přes výhrady přiznávají poučnost a vědeckou cennost, chorvatští badatelé jí považují za zcela tendenční zkrácené propagandistické dílo s minimálním přínosem pro opravdové poznání. Srby coby pravoslavné věřící v ní představuje coby oběti katolické církve, na rozdíl od liberálů bez ponechaného prostoru pro možné smíření. Biskupa Kraljeviće propagujícího unii představuje jako nositele dobře myšlené, ale škodlivé představy o smíru mezi katolíky a pravoslavnými. V jejím rámci došlo k zamlčení poměrně významné návštěvy a zájmových aktivit Dositeje Obradoviće týkajících se právě Dalmácie (obdobný nezájem byť z jiných pohnutek měli projevit i chorvatští badatelé). Podle Šariće byl motivem obecnější odpor srbských konzervativců k Obradovićovi pro jím iniciované oddělení srbské národní kultury od církve. Šarić jej hodnotí jako nositele tzv. tradičního etnokonfesionalismu. Milenko Perić, *Najstariji pomen „Morlaka“ u engleskoj putopisnoj literaturi*, v *Sbornik o Srbima u Hrvatskoj* 4, Bělehrad 1999, s. 97; Stanko Bačić, *Osvrt na knjigu Pravoslavna Dalmacija E. Nikodima Milaša*, Zadar 1998, s. 20-21, 333-336; Ivan Pederin, *Austrijska vlast u dalmatinskoj politici (1878. -1914)*, Zadar 2009, s. 111; Marko Šarić, *Dositejevo viđenje Dalmacije i fenomen morlakizma: prilog historijskoj imagologiji*, *Povijesni prilozi* 46, 2014, s. 228; Radoš Ljušić, *Srpstvo dvovernih dalmatinskih Srba – na primeru Marka Murata i Nikodima Milaša*, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 60, 2012, č. 2, s. 45-46; Vojin Kalinić, *Doprinos Nikodima Milaša kulturnom preporodu Srba u Dalmaciji*, Beograd - Šibenik 2009, s. 127-128.

⁵³ Sofija Božić, *Politička misao Srba u Dalmaciji: Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 32; *Autobiografija Nikodima Milaša*, 38, 50-51, 57-58, 61, 64.; Božidar Jovović, *Pravoslavlje i Srbi katolici u Dalmaciji u zapisima Stevana Roce*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj* 7, Beograd 2009, s.7, 38, 49; Nikodim Milaš (A. N. M.), *Nikola Miletić, narodni dobrotvor*, Zadar 1885.

s národním hnutím, tak pro nacionálně pojatý rozvoj pravoslavné pobožnosti. Do značné míry se uplatňoval jen jako vnitřní motivátor jeho stoupenců z řad místní elity, respektive v rámci pokusů o dílčí usměrnění srbské komunity ve smyslu posílení jejích vazeb k pravoslavné víře.

5.2. Role řadových věřících

Nakolik představovala pravoslavná církev reprezentanta svých věřících a do jaké míry ovlivňovala jejich náhled na sebe samé? Již z předešlého vývoje vyplývá, že určující byla schopnost oslovit je skrze vhodné prostředníky, nikoli síla společné církevní tradice. Ta hlavně poskytovala společné pojítko, ovšem život vesničanů určovaly do značné míry jejich vlastní sociální tradice spojené s rodovou společností, která zčásti šla dokonce přímo proti církevní autoritě (třeba v případě častých svazků bez církevního či státního potvrzení).

Samotná víra, respektive konfesní příslušnost, sloužila hlavně k prvotnímu etnickému vydělení a jako sociální pojítko. K jejich oddělení od „morlackých „ i „bodulských“ vesnických katolíků pak sloužily hlavně zakořeněné negativní stereotypy a konfrontační návyky, třebaže i mezi nimi měla být spolupráce možná. Podlistak bukovičtí skutečnými prostředníky s politickými stranami byli rodoví stařešinové.⁵⁴ Stančin 1990

Podle literáta s vazbami na venkovské prostředí Simo Matavulja měly být pro ně hlavní rodová příslušnost a osobní kvality, z hlediska obecné prospěšnosti pro komunitu. Uvést lze jejich vztah k Iliju Dede Jankovićovi a Simo Matavuljovi hlásícím se veřejně hlásili k ateismu. Oba přitom představovali představitele tradičních místních autorit,

⁵⁴ Srpski list 1880, 10, Podlistak, Bukoviča;

Janković příslušníka pozemkové nobility a Matavulj učitele imponujícího vesničanům svými osobními kvalitami. Uznávanými představiteli z řad církve byli hlavně místní kněží. Navíc mezi vedením církve spjatým s kláštery a vesnickými kněžími existovalo dosti silné sociální pnutí. Srbská pravoslavná církev (v rámci všech zemí i různě závislých organizačních struktur) byla v úpadku, vesničany i řadové kněží většinou charakterizovala velmi nízká úroveň pobožnosti a minimální zájem o duchovno. Specifický příklad pak představovala blast Boky, kde se projevovala tendence mezi tamní pravoslavnou rurální populací pohlížet na černohorského knížete jako na hlavu společného velkorodu. Kníže Nikola přitom podporoval myšlenku srbství „srbství tří věr“ jak v souvislosti se svými vazbami na katolicko-srbskou komunitu v Dubrovniku a Boce (řada jejích předních představitelů zastávala významné funkce v Černé Hoře), tak s ohledem na místní slovanskou katolickou menšinu žijící v přímořské části jeho státu získané v roce 1878.⁵⁵

Ovšem samotní srbští sedláci se stávali objektem zájmu i při hledání ideových podkladů pro konstrukci národního vědomí. Srbští nacionální ideologové přitom právě na sedláky pohlíželi jako na zdroj tradičních hodnot, nikoli ale primárně v sepjetí s jejich vírou. Předmětem kultu se stala především hlavní srbská „morlacká“ sídelní oblast v severní části Záhoří a s ní spojené vesnické komunity. Vyzdvihovaly byly s nimi spojené dílčí demokratické prvky spojené s pohostinností a ochotou pomoci a přecházeno bylo jejich zařazení do systému omezujících patriarchálních hodnot tamní společnosti. Součástí srbské svébytnosti měly být i s nimi spojené údajné demokratické a pokrokové tradice a výjimečná životaschopnost, srbskému historickému boji za samostatnost byl tendenčně přisouzen hlubší demokratizační charakter. Dokonce byla i snaha do určité míry prezentovat sedláky jako nositele původních morálních hodnot.⁵⁶ Zčásti přitom srbští

⁵⁵Srpski list 1880, 10, Podlistak, Bukovica; Marko Nikolić, Ekumenski odnosi srpske pravoslavne i Rimokatoličke crkve 1962-2000. godine, Beograd 2011, s. 529-530; Nikša Stančić, Srbi i srpsko-hrvatski odnosi u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda, Zadarska revija, 39/ 5-6, 1990, s. 614-615; Simo Matavulj, Bilješke jednog pisca, Beograd 1923, s.50-51.

⁵⁶Zmíněné představy byly prezentovány v Srpskem listu ale i v časopisu Slovinac. Docházelo při tom ale k selekci s účelovým odůvodněním. Některé zvyky či sociální zvyklosti tak byly nově pojímány jako nenárodní, jako ústupek od národních hodnot, či dokonce jako škodlivý cizí vliv. Podporovatelé těchto myšlenek pocházeli jak z pravoslavného tak s katolickým prostředím; zde je třeba ale upozornit, že v časopisu Slovinac spojeném převážně s dubrovnickými katolíky se předmětem obdivu stávali právě pravoslavní sedláci. Nejednalo se o obecně přijímaný postoj mezi jeho přispěvateli. V uvedené souvislosti se dostali do konfliktu nepraktikující katolík Matija Ban podporovaný některými dalšími spolutvůrci na straně jedné a pravoslavný kněz Jovan Sundečić a katolík Marko Car na straně druhé. První z nich propagoval „tradiční“ čistotu spojenou s odmítáním v časopisu publikované milostné poezie druhých dvou zde zmíněných autorů. Dával jim při tom za vzor pravoslavné sedláky. Dočkal se ale tvrdého odmítnutí od kritizovaných, v případě druhého z jeho oponentů vyjádřené posměšnou básničkou. Marko Car v ní odmítl považovat „uzardělá pravoslavná děcka“ za cenzory svých citů. Nikola Ivanišin, Časopis “Slovinac“ i

agitátoři navazovali na zkreslené obdivné představy o tzv. Morlacích, které byly zpopularizovány v 18. století v západní Evropě. Se zmíněným se pojí i historický spor o přístup Bjelanovićova politického směru k liberalismu. Zmíněné bývalo ale vynášeno zejména v souvislosti s jeho spory s Chorvaty, respektive s jeho zájmem o liberálně smýšlející katolické intelektuály. Jeho kritici ho vinili z účelového přístupu, z propagandistického využití zmíněných odvolávek. Na druhou stranu si byli představitelé srbské strany vědomi sociálních ekonomických problémů týkajících se rolnických společností. Jejich snažení se v případě příslušníků svého národa projevovalo v rámci národně podpůrných programů, které ale narážely buď na antimodernistický odpor od jejich selských pravoslavných příjemců, nebo i od pravoslavné církve nechtějící narušit svůj primát při vzdělávání svých věřících. Poměrně značnou kontroverzi představovala iniciativa prosazovaná na zemské úrovni, podle níž by ve vesnických oblastech měly být zřizovány školy připravující chlapce na budoucí práci v zemědělství a dívky na budoucí roli hospodyň, s doprovodnou snahou přispět i tak k zprostředkování moderních vlivů. Názor Božić je na to až jednostranně vstřícný, v případě Rajčiće kritický. Přitom právě Milašovi přívrženci se stylizovali do role mluvčích srbských vesničanů, s oficiálně deklarovaným soustředěním se na praktické zájmy komunity a posilováním tzv. tradičních vazeb mezi sebou a svými věřícími. Srbští liberálové usilovali naopak o sociální a nacionální transformaci místních Srbů. Skrze rozvojové programy chtěli podnítit jejich ekonomickou modernizaci, o ni samotnou ale měli právě vesničané projevovat poměrně nízký zájem. Se sociálními programy ovšem byla provázána právě snaha o nacionální uvědomování jejich příjemců. Po svém politickém upozadění jak v rámci strany, tak i na komunální a částečně i sněmovní úrovni se měli liberálové začít na počátku 20. století ve zvýšené míře věnovat lidovým vrstvám. Zajímavou informaci poskytují zprávy policejních informátorů, podle nichž se měli pravoslavní sedláci ze severní Dalmácie většinou nezajímat o politiku a snáze podléhat vlivu vládních komisařů, zatímco v oblasti Boky a Dubrovníku mělo mít agresivně postavené srbské národní hnutí silné pozice. Situaci v severní Dalmácii dokreslují i informace od biskupa Milaše, jenž si stěžoval na naprostou absenci národního cítění, jež mělo být vlastní Srbům ze severní Dalmácie ve spojitosti

slovinstvo u Dubrovníku, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Odjel za filologiju. 11, 1962, s. 173-174, 198, 236-237, 109 ; Milorad Savić, Ilija Dede Janković, Zagreb 2003, s. 46-49, 109; Tihomir Rajčić, Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma, disertace, Zadar 2012, s. 5, pozn. 7, 263-264; Sofija Božić, Politička misao Srba u Dalmaciji: Srpski list/glas 1880-1904, Beograd 2001, s 56, 58, 72.

s nízkým (případně časově podmíněným) respektem k jeho autoritě, v souvislosti s jeho mocenským odstavením v roce 1903.⁵⁷

Jiná byla situace v případě příslušníků elity, kteří též přejímali postoje od uznávaných autorit. Pravoslavné liberály z jižní části země zastupovali místní obchodníci, větší pozemkoví vlastníci, finančníci a příslušníci místní inteligence. Konzervativní část měla podporu vyšších státních úředníků, velkostatkářů, obchodníků a církevních hierarchů spojených se severnějšími částmi Dalmácie. Nejvýznamnějšími představiteli byli biskup Nikodim Milaš, Jozo Kulišić a Andrija Vujatović. Vnitřní opozici vůči nim měli prý představovat severodalmatští maloobchodníci z vesnic a malých městských center, pozemkoví vlastníci a inteligence, jejichž nejvýraznějším zástupcem byl Krsto Kovačević, dále pak Rudolf Sardelić a Subotić. Navzdory odlišným názorům měli již od 90. let udržovat bližší kontakty s dubrovnickými Srby, mělo je sblížovat odmítnutí spojovat srbství s pravoslavím. List Dubrovnik sloužil i jako hlásná tribuna jejich představitelů (např. Kovačeviće). V roce 1903 se pak přímo sblížili s liberály a umožnili jim převzetí kontroly nad stranou.⁵⁸

Samotní sedláci představovali obecně modernizační problém, umocněný zaostalostí jejich domovských regionů i celé země. Jejich tvárnost byla omezená, nicméně zmíněné nepodmiňovalo jejich ochotu podpořit skrze své zástupce širší rozvojové projekty zdaleka přesahující rámec jejich na základě konfese vydělených společenství. Srbská identita chápána v mezích konfesního nacionalismu nepředstavovala jen pouhou nepodstatnou modifikaci původního etnického vědomí. To v jiné podobě přežívalo v rámci církevní duchovní elity a v jiné mezi masou v praktické rovině neplánovaně sekularizovaných věřících. Podstatou konfesního nacionalismu byl hluboký vztah k víře a nový strukturovaný přístup k dosavadní srbopravoslavné tradici, ne jen povrchní prožívání negativních stereotypů v rámci každodennosti a udržování s konfesí spojených pevných sociálních vazeb. Pravoslavní sedláci se právě díky spojení se svojí církví nacionalizovali, skrze tradici a vydělující vazby se dostali k modernímu srbství. Sepjetí s církví coby

⁵⁷ Vlaho Benković, Uloga dubrovačke politike u stvaranju "novog kursa": (1903-1905), Dubrovnik 2009, s. 98 ; Radoš Ljušić, Srpstvo dvovernih dalmatinskih Srba – na primeru Marka Murata i Nikodima Milaša, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu 60, 2012, č. 2, s.47-48; Tereza Ganza Aras, Politika "novog kursa" dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića, Split, 1992, s. 146; Ivan Pederin, Austrijska vlast u dalmatinskoj politici (1878. -1914), Zadar 2009, s. 189-191; Autobiografija Nikodima Milaša, s. 1, pozn. 1, 57; Milorad Savić, Ilija Dede Janković, Zagreb 2003, s. 46-49.

⁵⁸ Tereza Ganza Aras, Politika "novog kursa" dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića, Split, 1992, s. 142-156 ; Vlaho Benković, Uloga dubrovačke politike u stvaranju "novog kursa": (1903-1905), Dubrovnik 2009, s. 34, 134-135.

organizací mělo vliv i na jejich politizaci, ovšem právě v závislosti na usměrňujících vnějších vlivech a při zachování značné jejich autonomie v rámci rodových struktur. Proto by neměla být přeceňována jako obecně určující faktor pro kolektivní pohled vesničanů na jejich širší společenství, ani považována jednostranně za šířitele nacionalizované konfesní výlučnosti.

Konfesní nacionalismus nepředstavoval v rámci církevní hierarchie v Dalmácii jedinou alternativu, s přihlédnutím k postojům kotorského biskupství. Navíc nebyl důsledně uplatňován, a to díky účelové snaze jeho hlavního ideového nositele Nikodima Milaše o budování širších podpůrných vazeb. To platilo jak pro sepětí s národním hnutím, tak pro nacionálně pojatý rozvoj pravoslavné pobožnosti. Do značné míry se uplatňoval jen jako vnitřní motivátor jeho stoupců z řad místní elity, respektive v rámci pokusů o dílčí usměrnění srbské komunity ve smyslu posílení jejích vazeb k pravoslavné víře.

Pravoslavnou komunitu dalmatských Srbů charakterizoval deklarovaný odstup jejího liberálního vedení od duchovního pouta s pravoslavím, což ale do určité míry odpovídalo rozšířenému nedostatečnému religióznímu založení její podstatné části. Větší rozpor panoval při propagandistické oslavě sedláků jako zdroje účelově pojatých ideových opor. Stmelujícím národním základem měl být nový pohled na historický střet místní pravoslavné komunity s katolickou církví jako na kulturní konflikt, jehož součástí však bylo zachování původní vyhraněnosti, do značné míry i odsudku katolické církve ve smyslu její duchovní role. Proto byl také tento koncept využitelný i pro konzervativní aktivisty, skrze větší důraz na ztotožnění se s historickými i současnými duchovními zájmy jejich církve. Její místní vedení bylo vnitřně rozdělené na podporovatele liberálního a konzervativního konceptu, ovšem s větším praktickým vlivem konzervativního biskupa Milaše, který nově rozvinul makjavelismus jeho konzervativních předchůdců, v konkrétních případech i s přímým využitím myšlenky širšího srbského vymezení. Jeho praktický politický vliv však nebyl spojený s posílením jeho duchovní role, což ukázal další vývoj.

7. Katoličtí Srbové

7.1. Základní vymezení katolického srbství

V zásadě lze dobovou srbskou komunitu v Dalmácii rozdělit na dvě hlavní specifické části, a to na Srby katolické a na Srby pravoslavné. Mezi srbochorvatsky hovořícími Slovanů byla po staletí hlavním rozdělovacím specifickým příslušnost k jednomu ze tří místních hlavních vyznání (pravoslaví, římskému katolicismu a islámu). U jižních Slovanů se moderní národy zformovaly právě z věřících zmíněných konfesí, které spojovalo s konkrétní konfesí spojené společné kulturní zázemí a historická paměť.⁵⁹

Existence katolických Srbů byla výsledkem dobového pokusu popřít výše zmíněné rozdělení a zvrátit vývoj směřující k jeho završení. Navíc i s nimi spojená pluralita národních identit (zahrnující i chorvatskou a italskou) v dubrovnické oblasti je důkazem, že rozvoj moderního národního vědomí v jejich domovském regionu nepředstavoval historickou objektivní danost, jak se snažili prokázat stoupenci i odpůrci Srbů – katolíků. Dobová představa o preexistenci národa naopak přispívala k omezené reflexi skutečného průběhu završení místní etnogeneze a evidentně vedla i k posilování nacionalistických vášní. Katoličtí Srbové představovali zajímavý fenomén spojený právě s Dalmácií. Je pravda, že i v jiných zemích habsburské monarchie žili katolíci se srbskou identitou, jenom ale v Dalmácii byli natolik početní a vlivní, že mohli vystupovat jako širší komunita, respektive se opřít o její existenci při obraně svého národního vědomí. Od toho se také odvíjelo jejich uznání v rámci místního srbského společenství a do určité míry i mimo jeho rámec srbskými komunitami z dalších zemí habsburské monarchie i mimo ně.

Od pravoslavných Srbů (ve smyslu národní příslušnosti) je především odlišovalo, že původně nebyli „nosiči“ srbského jména. Jednalo se o katolíky z Boky, někdejší benátské Dalmácie a hlavně oblasti Dubrovníku. U konfesních (či etnických) Srbů (nositelů srbopravoslavného etnokonfesionalismu) došlo v rámci nacionalizace k prohloubení původního vědomí, respektive k víceméně plynulému přechodu od původní etnické identity k nové nacionální. Stalo se tak díky přímým citovým vazbám na někdejší srbský stát zprostředkovaných pravoslavnou církví a sdíleným a rozvíjeným v rámci jejich živé kultury. Katoličtí Srbové naopak podobné pojítko postrádali a museli si ho proto nově vytvořit. V jejich případě se tedy jednalo o zcela novou identitu, bez přímé opory v původním etnickém vědomí, důsledek osobní volby. Proto museli ve zvýšené míře čelit slovním útokům zpochybňujícím jejich srbskou příslušnost, a to jak od místních

⁵⁹ Bojan Aleksov, Die Interpretation des religiösen Bekenntniswechsel bei der Herausbildung des serbischen Nationalbewusstseins, in *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas* 4, 2002, s. 1-24; Milorad Ekmečić, Crkva i nacija kod Hrvata, in *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj* 4, 1999, s. 7-11; Ladislav Hladký, Bosenská otázka v 19. a 20. století, Brno 1997, s. 27-29.

chorvatských aktivistů, tak i v méně otevřené podobě i od pravoslavných Srbů inklinujících ke konfesnímu nacionalizmu.

Pod katolickými Srby jsou zde, stejně jako v dobových textech myšleni jen římskí katolíci. Řeční katolíci sdíleli stejné etnické zázemí jako pravoslavní Srbové, jednalo se tedy také o „původní“ nositele srbského jména. Řadoví laičtí věřící z jejich řad měli být navíc silně integrováni do pravoslavné komunity skrze osobní a rodinné vazby. Docházelo u nich průběžně k častým konverzím k pravoslaví, jejich samotná komunita měla víceméně zaniknout v prvních desetiletích 20. století.⁶⁰

7.2. Katoličtí Srbové v Dalmácii před srbskou politickou emancipací

Prvními doloženými katolickými Srby, respektive lépe řečeno katolíky označujícími se srbským jménem, byli jen jednotlivci v někdejší benátské Dalmácii, respektive malé skupinky obyvatel, kteří svoji identitu nedokázali dále šířit.⁶¹ Prvními takovými katolickými Srby byli až Matija Ban a Medo Pucić, kteří byli už nositeli moderního srbského vědomí a kteří na rozdíl od svých časově vzdálenějších předchůdců svou srbskou identifikaci dokázali nakonec za spoluúčasti svých pravoslavných podporovatelů dále předat. Oba dva spojovalo jejich přijetí srbství v první polovině 40. let 19. století a rovněž jejich sepětí s Dubrovníkem. Z něj pocházeli a měli k němu neobyčejně

⁶⁰ Kosta Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija*, Novi Sad 1973, s. 17–50; Alexandar Jakir, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen, Agrarische und urbane Lebenswelt und das Scheitern der jugoslawischen Integration*, München 1999, s. 122; Dušan Rašković, *Unijačenje Srba u Drnišui Petrovu Polju u XIX veku*, in: Vasilije Krestić (ed.), *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 7*, Beograd 2009, s. 214; Radoš Ljušić, *Srpstvo dvovernih dalmatinskih Srba – na primeru Marka Murata i Nikodima Milaša*, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 60, 2012, č. 2, s. 35.

⁶¹ K srbskému „plemenu“ se např. v 17. století přihlásil biskup Tonko Marnavić, resp. v 18. století kanovník Ivan Josip Pavlović-Lučić. Kosta N. Milutinović, *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848–1914*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1*, Beograd 1989, s. 66.

silný vztah, který se následně snažili i šířit v rámci srbských intelektuálních kruhů spojených jak se srbským státem, tak i s pravoslavnou komunitou v Dalmácii (případně v dalších okolních zemích). Přímým podnětem srbizace u Medo Puciće bylo jeho seznámení se s představami Vuka Karadžiče o srbství jako pravé identitě mluvčích ijekavského nářečí prostřednictvím slovenského básníka Jána Kollára v Benátkách. Naopak pro Bana měly být rozhodující jeho kontakty s polskými emigranty⁶² v Cařihradu, propagujícími nadkonfesní srbství s cílem odpoutat Srbsko od Ruska. Srbství prvního mělo být tedy primárně jazykové, u druhého pak hlavně politické a teprve pak jazykové.⁶³

Ohledně jejich následné motivace lze doložit, že vystupovali jako obhájci trojích zájmů. První představovala podpora srbského národa zahrnující plán expanze srbského státu na tehdejší turecká území spolu s propagací srbské identity v Dalmácii. Matia Ban i Medo Pucić pak vystupovali opravdu jako emisaři srbské vlády i na osmanském území nárokovaném Srbskem, jmenovitě v Bosně. Deklarovaným tajným cílem srbské vlády byla i podpora rozvoje srbského národního cítění na „nenárokovatelných“ habsburských územích. Druhým, majícím přímý vztah k jejich domácí činnosti, bylo ilyrské hnutí. Zde se jednalo o praktický plán, mající zajistit příznivé podmínky pro rozvoj jejich slavinity a tedy nepřimo i srbství, ale i území Dubrovníku jako takového. Třetím byl konkrétně dubrovnický lokální patriotismus, jenž byl dán jejich prvotními (etnickými) vazbami na oblast jejich původu, respektive na s ní spjatou historickou státní tradici. Zde jim byl nápomocen Djordje Nikolajević, prvotní místní propagátor nadkonfesního srbství a popularizátor dubrovnické kultury včetně jejich údajných vazeb na dávné Srbsko a Srby, činný v tomto duchu jak v Srbsku, tak i Dalmácii.⁶⁴

⁶² Šlo o kontakty polskými emigranty, tzv. skupinou kolem Hotelu Lambert. Skrze ně se dostal i do kontaktu s jihoslovanskou „zastřešující“ ideou, kterou vnesl do zmíněné strategie pro srbský stát například tvůrce prvotní podoby Načertanije Zach, jež ale v v konečné podobě byla ++++ a zmiňována omezeně jen jako dílčí formální ospravedlnění zacílená na případné se srbskými cíly se primárně neztotožňující jihoslovanské aktivisty. (Sem patřila i do teoreticky reálné roviny pouději převedená pozdější spolupráce s biskupem Strossmyerem) vo Banac, Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka, *Dubrovnik* 33, 1990, č. 1–2, s. 190–192–; Ivo Banac, *The Confessional Rule and the Dubrovnik Exception*, *Slavic review* 42, 1983 s. 456–457.

⁶³ Konrad Clewing, *Staatlichkeit und nationale. Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution*, München: Oldenbourg, 2001, s. 296, 299–300; Vladimir B. Sotirović, *Lingvistički model definisanja srpske nacije Vuka Stefanovića Karadžića i projekat Ilije Garašanina o stvaranju lingvistički određene države Srba*, disertace, Viljnus 2006, s. 57, pozn. 1, s. 78–79; Vladimir Sotirović, *Vuk, Hrvati i Dubrovnik*, in: *Serbian studies research* 2, 2011, č. 1, s. 113–114, pozn. 3; Ivo Banac, *Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka*, *Dubrovnik* 33, 1990, č. 1–2, s. 190–192; Wolf Dietrich Behschnitt: *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830–1914, Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*, Köln, 1976, s. 65–81; Vladislav B. Sotirović, *Vuk, Hrvati i Dubrovnik*, in: *Serbian studies research* 2, 2011, č. 1, s. 114, pozn. 4; Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s., 302.

⁶⁴ Wolf Dietrich Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830–1914. Analyse und Typologie der nationalen Ideologie.*, Munich: Oldenbourg, 1980 s. 78;33; Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i*

Pro první moderní katolické Srby byl hlavní pro přijetí srbské národní identity jejich přístup k vlastnímu „národovornému“ jazyku a nikoli jako u pravoslavných k historické tradici. Nicméně i je (v rámci domácí politické praxe) více ovlivnil ilyrismus, který Vuk Karadžić naopak odsuzoval jako umělý a Srby odrozující. Právě ilyrismus poskytoval skrze plánované sjednocení Dalmácie s Chorvatskem nejen zabezpečení rozvoje a užívání jejich národního jazyka (což chtěli i místní Srbové), ale i alespoň dílčí vyřešení neuspokojivého postavení dubrovnické oblasti (což byl zájem dubrovnických patriotů). To se mělo týkat mj. autonomního statusu tohoto regionu buď v rámci decentralizované chorvatské župní správy, nebo dokonce v podobě zvláštní samosprávné oblasti. Podporovali i ilyrskou jazykovou normu, která byla založena právě na literární tradici ze starého Dubrovníku. V rámci ilyrismu byl Dubrovnik poprvé cíleně oslaven, třebaže oba zmínění přitom Dubrovnik vnímali i prezentovali přednostně jako součást srbského kulturního dědictví. Také oni, stejně jako již zmíněný Božidar Petranović, v rámci podpory ilyrismu hleděli setrvale na srbské zájmy. Medo Pucić si tak měl pochvalovat údajné jazykové posrbštění Chorvatů jejich přijetím „srbského jazyka“ coby spisovné normy, v důsledku čehož měla dle jeho představ chorvatská státní myšlenka přestat představovat asimilační hrozbu.⁶⁵ Hlavní potenciální hrozbou měla být pro něj tedy ztráta „národního jazyka“, nikoli striktní nacionálně uvědomělého přístupu k němu, čehož se později měli přednostně obávat místní srbští reprezentanti.

Jejich vztah k Dubrovníku a k Srbsku se u nich ale ještě těsněji propojil, mimo rámec ilyrismu. V jejich koncepcích měly být jejich osudy spojené. Sepjetí s Dubrovníkem (a katolickými Srby-Dubrovničany) mělo Srbsko dovést k velikosti a naopak Dubrovnik měl být díky vítěznému Srbsku zachráněn od stávajícího úpadku. Základním předpokladem pro realizaci zmíněného ale bylo provázání vzájemných historických tradic, které se právě snažili podporovat.⁶⁶ Oba katoličtí Srbové byli osobně zainteresováni na

zablude, Zagreb 2011, s. 100-101, pozn 204, 253–256; Ivo Banac, The Confessional Rule and the Dubrovnik Exception, *Slavic review* 42, 1983 s. 452–454.

⁶⁵ Ivo Banac, The Confessional Rule and the Dubrovnik Exception, *Slavic review* 42, 1983 s. 466–467; Miroslav Šesták - Miroslav Tejchman - Lubomíra Havlíková - Ladislav Hladký - Jan Pelikán, *Dějiny jihoslovanských zemí*, Praha 1998, s. 218–221, 225–226; Vladislav B. Sotirović, Vuk, Hrvati i Dubrovnik, in: *Serbian studies research* 2, 2011, č. 1, s. 112–114; Wolf Dietrich Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830–1914. Analyse und Typologie der nationalen Ideologie.*, Munich: Oldenbourg, 1980 s. s. 92; Konrad Clewing, *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution.* München: Oldenbourg 2001, s. 294 –295, 301; Ivo Banac, Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka, *Dubrovnik* 33, 1990, č. 1–2, s. 187; Radoš Ljušić, *Srpstvo dvovernih dalmatinskih Srba - na primeru Marka Murata i Nikodima Milaša*, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, vol. 60, br. 2, 2012, s. 37.

⁶⁶ Dubrovnická republika existovala skoro 1000 let, během nichž si zachovala i přes víceméně formální uznání suverenity vnitřní nezávislost. Jednalo se o oligarchickou republiku reprezentující původně v době

zájmech své dalmatské katolické komunity, respektive její místní sociálně a intelektuálně vyčnávající části. S ní se identifikovali a právě její zájmy pak ve svých pracích zevšeobecňovali, respektive je vtělovali do širších srbských i ilyrských národních koncepcí. Skrze ně se také místní pravoslavná srbská komunita stávala ještě těsněji provázanou s místními katolíky, ostatně oba tito srbští katolíci tvořili pevnou součást dubrovnické komunity katolických ilyrců, (k nimž se řadil i srbskou identitu nepřejavší starší bratr Niko).⁶⁷ Vedle vazby na jazyk vnímali velmi citlivě a oslavovali osvoboditelský potenciál a životaschopnost u srbského národa, kterou se pak snažili probudit i v sobě samých a i v dosud přímo nezainteresovaných svých blízkých.⁶⁸

Po roce 1848 sice zažil ilyrismus v Dalmácii neúspěch, což ale naopak u některých mladých katolických intelektuálů dříve podporujících ilyrismus podnítilo zájem o srbskou národní myšlenku. Jmenovitě se jednalo o skupinu mladých katolických seminaristů ze severní Dalmácie, kteří se k srbství hlásili mezi lety 1850-1855. I u nich byla motivace podobná jako u Bana a Medo Puciće, sice bez vazby na Dubrovnik, nicméně rovněž se silným prožitkem jazykového sepětí pod srbským jménem a okouzlením srbským osvoboditelským a rozvojovým potenciálem. Patřil k nim mj. budoucí známý chorvatský aktivista Mihovil Pavlinović a Luko Botić. Na její opuštění měla mít do určité míry vliv negativní zkušenost z osobního pobytu v Srbsku (jež ale byla prezentována i jinými své identitě věrnějšími Dalmatskými Srby). V následujících letech již měli přednostní vazby na srbství vnímat jako projev partikularismu cizího jejich kořenům, třebaže se měli ještě nějakou dobu cítit se Srby spjati skrze myšlenku integrálního jihoslovanství (viz výše). V

svého vzniku místní románské obyvatelstvo, které se postupně v důsledku přistěhovalců, sňatku a kulturních vlivů na počátku 14. století slavinizováno. Ke své etnické identifikaci používali obecné slovanské označení- Slovinci-tedy Slované ve významu. Stejně tak označovali i svůj jazyk jako „slovinski“, případně „naški“. Se středověkým Srbskem měli udržovat diplomatické styky, právě předmětné listiny k nim měl objevit a spopularizovat Djordje Nikolajević, s oblastmi někdejšího Srbska je ale měli spojovat četné obchodní styky spojené i s kulturní výměnou. Přistěhovalcové pravoslavných chtějících zachovat svoji víru na území Dubrovnické republiky však bylo striktně omezeno až zabráněno, totéž platilo pro místní vyznávání pravoslaví. Dubrovničtí sedláci však měli udržovat četné osobní vazby na srbskou populaci sousední Hercegoviny. Ivo Banac, *The Confessional Rule and the Dubrovnik Exception*, *Slavic review* 42, 1983 s. 452–453; Ivo Banac, *Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka*, *Dubrovnik* 33, 1990, č. 1–2, s. 184–185; Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolíci - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 316.

⁶⁷ Dubrovnik by významným centrem ilyrismu v rámci Dalmácie. Naprostá většina jeho místních nositelů však srbství nepřijala, příkladem může být práve Medův starší bratr Nico „Veliki“ Pucić, jenž se v rámci hnutí koncentroval na jeho nacionálně integrační složku, třebaže zároveň byl podporovatelem dubrovnického partikularismu. Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolíci - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 86-87, 251-257, pozn. 640, Clewing, Banac 1983.

⁶⁸ Ivo Banac, *The Confessional Rule and the Dubrovnik Exception, The Origins of the Serb-Catholic Circle in Nineteenth-Century Dalmatia*, *Slavic review* 42, 1983, č. 3, s. 459–460; Tihomir Rajčić, *Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899.)*, *Zbornik Stijepa Obada*, 2011 s. 469.

50. a 60. letech se měli k srbské národnosti přihlásit jen někteří angažovaní jednotlivci, například v 60. letech Jovan Fimouš z Kninu.⁶⁹ Jejich srbství bylo jen ojedinělým počinem, zároveň ale představovalo přímý počátek budoucího rozvoje jejich komunity.

7.3. Početnost a sociální skladba katolických Srbů

Ke skutečnému rozvoji srbské národní myšlenky mezi dalmatskými katolíky došlo až na konci sedmdesátých a během 80. let 19. století, kdy se v Dalmácii a hlavně v Dubrovniku zformovala víceméně kooperující komunita katolických Srbů. Právě nejvýznamnějším centrem dalmatského katolického srbství se měl stát Dubrovnik. Poměrně významné komunity měly být i v přístavním městysu Cavtatu v dubrovnické oblasti, ale i v severnějších částech Dalmácie, kde se měli katoličtí Srbové koncentrovat zejména v Kaštelu Novem u Splitu. V menší míře uspěli i v Boce, Splitu, Šibeniku, Makarské a aspoň v malé míře i v řadě dalších částí dubrovnické oblasti. Dařilo se jim prosazovat i v čakavském jazykovém prostředí, které Karadžić, ani jeho místní propagátor Grupković za srbské nepovažoval, třebaže i na ně byla zaměřena propagační činnost.⁷⁰

⁶⁹ Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 302; 358–360; s. 38; Sofija Božić, *Politička misao Srba u Dalmaciji: Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 66;

⁷⁰ Tihomir Rajčić, *Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899.)*, Zbornik Stijepa Obada, 2011 s. 470–472; Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 98, 301. Pro upřesnění pojmů, pod „Dubrovničany“ bylo možné zařadit obyvatele z území celé někdejší dubrovnické republiky zahrnující široký pás pobřeží od poloostrova Prevlaka až po poloostrov Pelješac a ostrovy Mljet a Lastovo. Nicméně někteří dubrovničtí Srbové měli přímé vazby i mimo svoji dubrovnickou oblast. Naopak s Dubrovnikem spojený politik Lujo Vojnović se narodil ve Splitu a rodinné kořeny měl v bokelském Herceg-Novem. Dušan J. Martinović, Admirali i generali Vojnovići u ruskoj vojsci, http://www.rastko.rs/rastko-bo/casopisi/boka/23/dmartinovic_1.html Nikša Gradi, přední představitel staré aristokracie Dubrovniku, měl rodiště v Zadaru. Irvin Lukežić, Posljednji dubrovački

Samostatný historický problém představuje početnost katolických Srbů. Zatímco pravaši jejich počet koncem 19. století „redukovali“ na pouhých pár desítek (dobový tendenční odhad Supila), místní Srbové k nim byli ochotni naopak řadit podstatnou část obyvatel Dalmácie. Mezi nimi ještě relativně „umírněný“ pohled nabídl ve své práci o dalmatských Srbech katolický Srb Lujo Bakotić, který jejich počet odhadoval na 20-25 000. Ani jeho pokračovatel Lazo Kostić nenabídl pro sledované období významný posun. Na počátku 90. let měl početnost dalmatských (dubrovnických) odhadovat na pouhých několik desítek chorvatský badatel Vrandečić, zatímco jeho srbský protějšek Mitrović uváděl jejich počet jen pro oblast Dubrovníku na více než 5000. O první propracovaný seriózní odhad jejich početnosti v dubrovnické oblasti se pokusil až Nikola Tolja. Na základě podpisů pod peticemi a veřejných aktivit určil jejich veřejně činnou část na zhruba 900 osob. Přitom vzal ohled na dobová svědectví, podle nichž mělo být dubrovnických katolických Srbů o dost více než tamních pravoslavných čítajících na konci 19. století něco málo přes 1000. Jejich výsledný počet ale odhaduje na méně než 4000 (v komparaci s odhadem méně pečlivého srbského historika Mitroviće), v každém případě o hodně více než v případě Tihomira Rajčiće, jenž o nich referuje jen jako o „hrstce.“⁷¹

Jejich nejvýraznějším demografickým specifíkem bylo, že se jednalo takřka výhradně o obyvatele měst. V literatuře je rozšířený názor, že šlo jen o příslušníky intelektuální elity, nicméně podle v poslední době zjištěných informací měl být mezi nimi i nezanedbatelný počet příslušníků nižších vrstev. Mělo se jednat o řemeslníky (případně i nepočtené dělníky) z Dubrovníku, na vesnicích měla srbská agitace oslovit zřejmě jen osoby závislé na statkářích žijících v Dubrovníku, případně silně intelektuálně ovlivněné konkrétními katolickými srbskými osobnostmi. Dva nejznámější Srbové katolíci pocházející z vesnického prostředí, Matija Ban a kanovník Ivan Stojanović, byli přednostně spjatí právě s místními vyššími vrstvami. Jejich respekt a uznání si získali svými schopnostmi a sami se s nimi následně přednostně identifikovali. Obecně srbsko-katoličtí intelektuálové spojení s Dubrovníkem měli být v naprosté většině humanitního zaměření. Jejich aktivní složku tvořili mj. profesori na tamním gymnáziu (hlavně Luko

vlastelin-pjesnik Nikša Matov Gradi (1825–1894), *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 2008, č. 46, s. 137.

⁷¹ Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 377–395, 397–398; Kosta N. Milutinović, *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848–1914*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1*, Beograd 1989, s. 34–35; Sofija Božić, *Politička misao Srba u Dalmaciji: Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 64–66; Josip Vrandečić, *Nacionalne ideologije u Dalmaciji u 19. stoljeću*, s. 91; Marko Trogrlić, *Nevio Šetić, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb, 2015, s. 75; Tihomir Rajčić, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 102, 111, 221, 227, 230;

Zore, Mato Budmani a Stjepo Castrapelli) a jejich studenti. Řadili se k nim právníci, vědci i lékaři (např. advokátem byl Antun Pugliezi, notářem zase markýz Luko Bona, Antunův bratr Jero se zase stal charitativně zaměřeným lékařem, Baltazar Bogišić právním znalcem, Milan Rešetar jazykovědcem). Lujo Vojnović a Kaštelan Ignatije Bakotić, jeden z nejvlivnějších dalmatských srbských politiků, byli rovněž advokáti. Patřili mezi ně místní umělci (např. malíři Marko Murat, Ignat a Cvijeto Job, básník Josip Bersa). Též se k nim řadilo vícero místních námořních kapitánů, kteří také patřili k místní nobileté.⁷²

Srbskou národnost přijala většina příslušníků staré dubrovnické aristokracie, potomků někdejší oligarchické vládní vrstvy v dubrovnické republice. Jednalo se o knížete Meda Puciće (Pozzu), markýze Luka Bonu s větším počtem jeho příbuzných, hrabata Nikšu Gradiho, Maroje Caboggu, barona Frana Gondolu (Gunduliće) a mnohé další. Aristokratičtí srbsští katolíci nebyli dubrovnickým specifikem, např. pozornost budili i relativně významní Bokelané, knížata Ivanićové a kníže Lujo Vojnović (dočasně i jeho otec Kosta a bratr Ivo). Ze severní Dalmácie zase pocházel zmíněný Jakov Grubković (Grupković), jenž měl být údajně sprízněný se starou knížecí rodinou, aristokratického původu byl také známý literát Ivo Cippico (Ćipiko). Z Makarské mělo přijmout srbskou identitu deset předních rodin, jejich nejvýraznějším zástupcem byl Lovro Pavlović Ljušić. Ke katolickým Srbům patřili i ženy, známá byla malířka Flora Jakšić a vícero příslušnic rodu Bona.⁷³

Mezi katolické Srby mělo patřit i vícero katolických duchovních. Nejznámějšími byli právě děkan dubrovnické kapitoly Ivan Stojanović, jenž se ve svých pracích snažil zpopularizovat srbský nárok na Dubrovnik, a též významný agitátor Jakov Grubković, jenž byl svého času i františkánským mnichem. Řádovým bratrem a učitelem teologie byl původně i kontroverzní srbský dubrovnický aktivista Ljudevit Vuličević. Měli se k nim

⁷² Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. Tamtéž, s. 293, pozn. 735, s. 374–76; Zoran Grijak – Stjepan Ćosić, *Figure politike, Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*, Zagreb 2012 s. 18; Tihomir Rajčić, *Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899.)*, Zbornik Stijepa Obada, 2011 s. 472; Ivo Banac, *Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka*, *Dubrovnik* 33, 1990, č. 1–2, s. 18; Kosta N. Milutinović, *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848–1914*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1*, Beograd 1989, s. 71–72; Lazo Kostić, *Srbi katolici*, Novi Sad (1965) 2000, s. 81–82, 86, 92–93; Božidar Jovović, *Pravoslavljje i Srbi katolici u Dalmaciji u zapisima Stevana Roce*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 7*, Beograd 2009, s. 63.

⁷³ Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 278–279, pozn. 698. 42 Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 363–366; Lazo Kostić, *Srbi katolici*, Novi Sad (1965) 2000, s. 26–27; Ivo Babić, *Oporuke Pelegrine, Petrai Koriolana Ćipika, Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 30, 2006. Podoba jména Grubkoviće se různí. Srov. Nikola Milovančev, *Don Jakov Grupković (1833–1911) – sveštenik, pedagog i nacionalni radnik*, in: Vasilije Krestić (ed.), *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 4*, Beograd 1999, s. 63. *Generalni konzulat Kraljevine Srbije u Trstu 1884–1914 : Consolato generale Delregno di Serbia a Trieste 1884–1914*, ed. Miroslav Perišić, Svetozar Rajak, Jelica Reljić, Beograd 2009, s. 78–79.

hlásit i někteří františkáni z jejich dubrovnické oblasti, přinejmenším prosrbské sympatie měl projevovat i jejich představený, jenž ale v té době bojoval s vedením řádu proti plánovanému sloučení jeho dosud samostatné řádové provincie s dalmatskou. Jejich počet však byl přesto relativně nízký, s ohledem na to, že kněží tehdy představovali hlavní prostředníky mezi vzdělanou nacionálně uvědomělou částí společnosti a nacionálně nevyhraněnou vesnickou populací.⁷⁴

Po finanční stránce neměli být ale katoličtí Srbové moc silní, místní aristokratičtí velkostatkáři jen s obtížemi drželi své statky, a proto naopak měly být pro ně výhodné vazby na s nimi spolupracující pravoslavné protějšky. Právě v oblasti Dubrovníku měli dost silné pozice bohatí kupci pocházející z Hercegoviny v čele s nejbohatším Srbem z celé Dalmácie, pravoslavným baronem Boškovićem, kteří je měli podporovat. Katoličtí Srbové se ale dokázali prosadit i na vrcholných postech ve straně. Značný vliv na řízení Srpskeho listu měl mít po Savu Bjelanovićovi právě Marco Car. V čele dokonce nakonec stanuli právě dva katoličtí Srbové z Dubrovníku. V letech 1903-1904 to byl Antun Fabric, jenž řídil i regionální dubrovnický list Dubrovnik, který na přelomu 19. a 20. století byl hlavní hlásnou tribunou liberální frakce ve straně. Jeho nástupcem se stal Antun Pugliezi. Tehdy ovšem bylo vedení strany více kolektivní záležitostí, na rozdíl od doby Savy Bjelanoviće.⁷⁵ Nicméně jejich úspěchy svědčí o schopnosti prosadit se jak v rámci liberálů, tak celé strany.

Jednalo se tedy o relativně početnou komunitu s bezprostředním rozvojovým potenciálem, byť její dlouhodobý význam byl omezen její disproporcí týkající se její sociální skladby i teritoriálního rozmístění.

⁷⁴ Božidar Jovović, *Pravoslavlje i Srbi katolici u Dalmaciji u zapisima Stevana Roce*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj* 7, Beograd 2009, s. 51; Kosta Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija*, Novi Sad 1973, s. 252–253; Nikola Milovančev, *Don Jakov Grupković (1833–1911) – sveštenik, pedagog i nacionalni radnik*, in: Vasilije Krestić (ed.), *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj* 4, Beograd 1999, s. 64, 69; Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 368–373.

⁷⁵ Ivo Perić, *Dalmatinski Sabor*, Zadar 1978, s. 220–226; Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 108–109, 436–437, 444; Tihomir Rajčić, *Vrhunac sukoba unutar srpskog nacionalnog pokreta u austrijskoj Dalmaciji 1902/1903*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 40, 1998, s. 417–423; Kosta N. Milutinović, *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848–1914*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj*, 1 1989, s. 57–59, 62–63; Kosta Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija*, Novi Sad 1973, s. 311, 340–341; Čedomir Popov – Dimitrije Đorđević – Novica Rakočević – Đorđe Mikić – Kosta Milutinović – Vasilije Krestić – Andrija Radenić – Milorad Ekmečić, *Istorija srpskog naroda VI.–1* Beograd 1994, s. 355; Sofija Božić, *Politička misao Srba u Dalmaciji: Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 226.

7.4. Důvody přijetí srbství

Jaké byly motivy katolických Srbů pro přijetí národnosti, respektive nakolik měli se skutečně ztotožnit se srbskou národní myšlenkou? Jednalo se opravdu o částečný úspěch představ Vuka Karadžice o srbství štokavců? K tomu se připojuje i otázka, na základě čeho nebylo šíření srbské identity úspěšnější?

Podle Nikoly Tolji měly být u nich odvolávky na koncept Vuka Karadžice převážně účelové, mající zakrýt pravé důvody. Většině místních katolických Srbů, jmenovitě Dubrovničanům, šlo prý jen o zabezpečení zájmů svého historického regionu. Za jejich rozhodnutím spatřuje odpor proti habsburské nadvládě. Vidí za ním protest vůči s ní spojené kulturní, politické i hospodářské degradace jejich milované dubrovnické země. V srbství pak měli spatřovat cestu k osvobození, zatímco chorvatství ztotožňovali se zachováním stávající podřízenosti. S ním souhlasí i Tihomir Rajčić, který ale zdůrazňuje roli srbské strany jako vědomého a účelového podporovatele těchto postojů, jež je měli tak vzdálit od Chorvatů. Tolja navíc spolu se srbským historikem Rade Petrovićem spojují jejich volbu s pozitivně myšleným zájmem o katolickou církev skrze potlačování klerikalismu. Ivo Banac zmiňuje, že právě srbství mělo mít pro obyvatele Dubrovníku společenskou prestiž, i díky jeho popularizaci ze strany místní uznávané elity, dle jejich kritiků jako jakási „móda“. Tihomir Rajčić takto coby povrchní hodnotí zejména srbizaci místních řemeslníků s ohledem na jejich dosavadní nezapojení do politiky, s odkazem na pohled z chorvatské strany. Samotné místní přijetí srbské identity nicméně lze také spojit s procesem vrcholící místní politické emancipace. Právě s národními hnutími byly spojeny specifické praktické rozvojové preference a ty tak mohly zvyšovat či snižovat jejich přitažlivost. Podle hodnocení Sofije Božić byla právě srbská národní myšlenka pro její dubrovnické příjemce atraktivnější než chorvatská. Chorvatský badatel Mark Trglović je zase přesvědčen, že tamní obyvatelé jen podlehli účelové srbské propagandě. V jejím

důsledku měli negativně pohlížet na chorvatské národní cíle (nadsazování míry nedemokratičnosti a závislosti Bánského Chorvatska). Za zformováním katolicko-srbské komunity vidí i účelové působení pravoslavných kněží, kteří ve spojení se srbskou státní myšlenkou chtěli prosazovat svoji víru v místním katolickém prostředí. Badatelé jako Nikša Stančić či Nikola Tolja spatřují za jejich volbou i reflexi dávných obchodních vazeb na srbské prostředí. Kosta Milutinović je vesměs hodnotí jako pozitivně smýšlející idealisty věřící v Karadžiće, potírající klerikalismus a usilující o národní smíření v Dalmácii, byť odkazuje i na jejich zapojení se do vyhrocených sporů o národní příslušnost jejich regionu.⁷⁶

Vznik katolicko-srbské komunity měla předcházet podle dobových pramenů národně uvědomovací propagace v 70. letech založená na představách Vuka Karadžiće o jazykovém srbství. Jejich hlasateli byli zejména učitelé dubrovnického gymnázia, jmenovitě Luko Zore, Pero Budmani a Stjepo Catrapelli. V případě někdejšího benátského dílu Dalmatského království byl stejně aktivní učitel na sinajském gymnáziu Jakov Grupković⁷⁷, původně významný představitel tzv. vesnické kněžské prochorvatské inteligence. Součástí jejich snah mělo být i budování emotivního kladného vztahu k srbským dějinám a kultuře, tak údajně například Jakov Grubković získal svého žáka Ivo Cippicu. Sami se měli srbizovat na základě ztotožnění se s Karadžičovým „vědeckým“ pojetím srbství, jmenovitě Pero Budmani se měl nadchnout během svého pobytu v Itálii pro srbskou národní věc v důsledku čtení prací Vuka Karadžiće v italském překladu. Původně tam přitom odcestoval s cílem připojit se ke Garibaldiho armádě (on sám byl ze strany otce italského původu). Jeho nové srbské cítění pak mělo upevnit jeho osobní setkání s Vukem Karadžičem (třebaže v závěru života navzdory své setrvávající srbské identitě považoval svůj obdiv ke Karadžičovi za naivní). Za obdobných podmínek během studií srbství přejal také Stjepo Castrapelli, původně přesvědčený Chorvat, a i Luko Zore. Jmenovitě Zoreho ovlivnil slovinský filolog Miklošić. Raj 258, poz. 607. Z řad studentů dubrovnického gymnázia získanými pro srbskou věc vzešli budoucí významní

⁷⁶ Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 60–78, 200–202, 285–288, 365, 587; Zoran Grijak – Stjepan Čosić, *Figure politike, Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*, Zagreb 2012, s. 26–27 ; K. Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija 1760–1914*, s. 50–56, 252–253; Kosta Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija*, Novi Sad 1973, s. 50–56; Nikša Stančić, *Srbi i srpsko-hrvatski odnosi u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda*, *Zadarska revija*, 39/ 5-6, 1990, s.603 ; Sofija Božić, *Politička misao Srba u Dalmaciji : Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s.109 ; Marko Trogrlić, *Nevio Šetić, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb, 2015, s. 75, 91; Tihomir Rajčić, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 111.

představitelé srbského národního hnutí, jako byl Antun Pugliezi, Luko Bona, Marko Car a další.⁷⁸

Jako podnět k přijetí srbské identity přitom obecně katoličtí Srbové uváděli uvědomění si svého údajného původu, a to na základě konceptu Vuka Karadžiče. Jak už bylo řečeno, na základě jeho prací, respektive v nich obsažených myšlenek měli svůj rodný jazyk, respektive svoje původní štokavské nářečí prohlásit za objektivní znak srbské identity. Paradoxně ne zas tak málo katolických Srbů ale mělo pocházet z oblastí s dominujícím čakavským nářečím. Podle Tolji je proto absurdní, že by Karadžičův koncept mohl sloužit jako reálný podnět k nacionální identifikaci.⁷⁹ Je ale pravda, že pro samotné katolické Srby znamenal rodný jazyk jediné přímé objektivní pojítka pravoslavnými Srby, byť i tak subjektivně pojaté (s ohledem na jeho sdílení s Chorvaty i místními nevyhraněnými Slovany).

Přihlášení k srbství mohlo být u konkrétních osobnosti spojeno s vědomím opravdu doloženého původu jejich předků. Takto byli například ovlivněni Ivo a Lujo Vojnovićové, kteří pocházeli z aristokratického pravoslavného rodu z Boky. Jejich otec Kosta byl v mládí se svým bratrem Djordjem přiveden matkou ke katolicismu. Součástí rodové tradice byla legenda o údajném původu jejich rodu ze středověkého Srbska. Obdobně argumentoval i Ignatije Bakotić, významný srbokatolický politik ze severní Dalmácie a někdejší příslušník tzv. městské inteligence v Národní straně, jenž se přihlásil k Srbům a podpořil vznik samostatné srbské strany již koncem 70. let. Třebaže on sám pocházel z

⁷⁸ V dobových textech bývá jeho jméno uváděno i v podobě Jakob Grubković. Luko Zore byl spojený s Národní stranou a stejně jako Budmani nepodporoval srbské politické osamostatnění, na rozdíl od Grupković. Luko Zore, měl být navíc volen za Chorvatskou národní stranu do zadarského sněmu v kurii nejvyšších plátců díky hlasům jej podporujících katolických Srbů. Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici*, Zagreb 2011, s. 87 ; Vlaho Benković, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju "novog kursa": (1903-1905)*, Dubrovnik 2009, s.41; Nikola Milovančev, *Don Jakov Grupković (1833–1911) – sveštenik, pedagog i nacionalni radnik*, in: Vasilije Krestić (ed.), *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 4*, Beograd 1999, s 63; Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 304–307, 366, 373–374. 299–305, 322; Jakob Grubković byl před svou srbizací na přelom 60. a 70. let v kontaktu s představeným františkánského kláštera bosenských mnichů, jenž byl stoupencem katolického srbství. Především ale měl vazby na pravoslavné Srby z oblasti Kninu v osobní i politické rovině. I v pozdějších letech projevoval výraznou politickou motivaci. K jazykovému srbství v souladu s Karadžičem se jasně přihlásil již v roce 1874, Nikola Milovančev, *Don Jakov Grupković (1833–1911) – sveštenik, pedagog i nacionalni radnik*, in: Vasilije Krestić (ed.), *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 4*, Beograd 1999, s. 65-68.

⁷⁹ Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 180.

Kaštelu Noveho u Splitu, jeho předkové měli přijít do Dalmácie z části Bosny při řece Drině, což měla dle něj být historická srbská oblast.⁸⁰

Srbští římskí katolíci bývali naopak svými protivníky viněni z účelovosti jejich volby, měli prý sledovat jen své vlastní zájmy, ať už osobní nebo v případě Dubrovničanů regionální. Názory badatelů nicméně nejsou jednotné ohledně osobních motivů ani při posuzování známých a relativně dobře prameny podchycených osobností, jako byl dubrovnický aristokrat Nikša Gradi. Zprvu byl etnicky nevyhraněný jihoslovanství podporující dubrovnický patriot, který se angažoval v rámci časopisu *Slovinac*. Počínající katolické srbství dokonce odmítal jako produkt sebeklamu jeho nositelů věřících v akceptaci a poctivý přístup od srbských pravoslavných. Následně je měl začít přímo podporovat, třebaže tehdy byl ještě členem Národní strany. V uvedené souvislosti byl od jejích místních představitelů kritizován za pokrytecký dvojí přístup a označován za prospěcháře. Následně se prosadil jako uznávaný člen Srbské národní strany vyznačující se větší ochotou ke spolupráci s Chorvaty, ale ještě před smrtí se stáhnul z politického dění s odvolávkou na zhnusení z chorvatsko-srbského konfliktu v Dubrovniku. Podle Tihomira Rajčiće měla za jeho rozhodnutím stát snaha zabezpečit svoji politickou kariéru. Obdobně hodnotí i potomka slavného Gunduliće hraběte Gondolu, jenž se měl k srbství údajně přihlásit pod tlakem svých místních podporovatelů z řad srbských reprezentantů. Stejně nahlíží na dalšího někdejšího člena autonomistů Mata Natalliho, jenž sehrál poměrně významnou úlohu na počátku šíření srbství mezi katolíky, a který měl svoji prosrbskou aktivitu započít agitací na srbské voliče ve svůj prospěch v roce koncem 70.let. Též chorvatský historik Vlaho Benković v Gradim spatřuje oportunistu usilujícího o osobní postavení, naproti tomu ale znalec Gradiho díla Irvin Lukežić vidí v Gradim idealistu, který měl být před svou srbizací pod dlouhodobým vlivem Medo Puciće.⁸¹ Obecně ale

⁸⁰ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog.1883,s. 76; Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. Lujo Vojnović. Jeho rod pocházející z Boky byl až do poloviny 19. století spjatý s pravoslavnou vírou (kdy jeho otec Kosto konvertoval ke katolicismu) a na Dubrovnickou republiku neměl vazby (pomineme-li nepřímý podíl jeho předka na jejím zániku). Vojnovićové svůj původ odvozovali od Vojena, knížete užitého z rodu středověkých Vojnovićů- Altomanovićů. Věrohodné doklady pro zmíněné tvrzení ale chybí. Jako knížata (coby místní srbští pohlaváři) měli být uznáni pouze Benátčany až v roce 1771. Jejich předek získal v ruských službách v 18. století hraběcí titul (jenž byl uznán i v Uhrách), nicméně v Dalmácii (a Předlitavsku obecně) mohli používat jen hraběcí titul s omezeními teprve od roku 1873. Matka Luja Vojnoviće byla dubrovnická aristokratka florentského původu Marija de Serragli. Kosta Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija*, Novi Sad 1973, s. 195, pozn. 71; Zoran Grijak – Stjepan Čosić, *Figure politike*, Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson, Zagreb 2012, s. 13–15; Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 278–279,pozn. 698.

⁸¹ Tihomir Rajčić, *Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću* (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899.), *Zbornik Stijepa Obada*, 2011 s. 473–474, pozn. 23, 478, pozn. 39, s. 483; Vlaho Benković, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju "novog kursa": (1903-1905)*, Dubrovnik 2009, s. 218–219; Irvin Lukežić, *Posljednji dubrovački vlastelin-pjesnik Nikša Matov Gradi (1825–1894)*, *Anali Zavoda za povijesne*

v případě aristokratů představovalo srbství zřejmě cestu k vypořádání se s frustrací ze ztráty moci a je obklopujícím úpadkem, viz výše zmíněný příklad nobility z Dubrovníku, k níž všichni tři uvedení patřili. U nich mělo být přihlášení se k Srbům i věci stavovské sounáležitosti. V očích dubrovnických velkostatkářů úpadek Dubrovníku za Habsburků splýval s jejich ztrátou ekonomického a hlavně politického vlivu. Jednalo se o potomky někdejší oligarchie, která po staletí v republice uzurpovala veškerou moc. Měl jim být ale vlastní i zájem o kulturu, jejíž místní rozvoj byl s nástupem nové moci prakticky ukončen. Měli se u nich mísit osobní, stavovské a regionální zájmy. Obdobným podmínkám byl vystaven i Ivo Cippicco, který pocházel z kdysi mocné, nyní ale většiny majetku zbavené a existenčně dostatečně nezajištěné aristokratické rodiny z Kaštelu. Pro něj mělo být dle jeho slov přijetí srbství východiskem z těžké životní krize, které mu dalo vnitřní naplnění. Také on byl kultury milovný člověk, sám se o ni zasloužil jako významný literát. Podle redaktora srbského listu Dubrovnik z doby mezi světovými válkami Krsta Dominkoviće měl budoucí katolické Srby okouzlit osvoboditelský potenciál Srbska, zejména v souvislosti s jeho úspěchy za velké východní krize. Uvedený motiv vyzdvihovaný mj. badateli Toljou, Čosićem a Grijakem je poměrně patrný např. u Jakova Grubkoviće, Ivo Cippica a Ljudevita Vulićeviče. Nicméně vidění Srbska jako „Piemontu“, tj. ozbrojeného sjednotitele, bylo obecně (nejen v Dubrovníku) rozšířené a ne nezbytně vázané na srbizaci. Tolja v případě přijetí srbské národnosti většinou dubrovnických aristokratů hovoří o vlivu kolektivního šlechtického vědomí.⁸²

Zejména dubrovničtí katoličtí Srbové bývali obviňováni právě z lokálního patriotizmu, jejich vztah k Dubrovníku měl být pro ně více než srbská příslušnost. Proti tomu se vždy bránili, navíc v rámci veřejného vystupování se snažili nezdůrazňovat svoje katolictví. Referovali o sobě jako o Srbech Dubrovničanech, neměli žádné svoje vlastní kulturní organizace či sdružení. Přímě jako Srbové katolíci se prezentovali většinou jen

znanosti Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovníku, 2008, č. 46, s. 137; Tihomir Rajčić, Sava Bjelanović i njegova struja u srpskoj stranci u Dalmaciji 80-ih godina XIX stoljeća (vjerska gledišta), *Croatica Christiana Periodica* 30/58, 2006, s. 179, Tihomir Rajčić, Srpska politika u Dubrovníku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899.), *Zbornik Stijepa Obada*, 2011, s. 475, pozn. 27, 480, pozn. 46.

⁸² Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolíci - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 285–288, 365; Zoran Grijak – Stjepan Čosić, *Figure politike*, Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson, Zagreb 2012, s. 26–27; Kosta Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija*, Novi Sad 1973, s. 50–56; Nikola Milovančev, *Don Jakov Grupković (1833–1911) – sveštenik, pedagog i nacionalni radnik*, in: Vasilije Krešić (ed.), *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj* 4, Beograd 1999, Gondola byl ale i vysokým hodnostářem u vídeňského dvora s vazbami na vládní kruhy.

v rámci přímých či nepřímých polemik se svými odpůrci ohledně své konfesní a nacionální příslušnosti.⁸³

Podle Tolji však zmíněné obvinění mělo být zcela pravdivé. Jak už bylo řečeno, jejich srbství mělo být podle něj hlavně vzpourou místních patriotů proti státu Habsburků. Vykládá ho jako další v řadě účelových spolenectví majících zabezpečit jejich město a s ním spojené specifické vnitřně provázané společenství (jmenovitě jeho osvobození zpod habsburské nadvlády). Je přesvědčen, že nikdy neměli širší srbské národní cíle převzít za své, v čemž se v podstatě shoduje s biskupem Milašem.⁸⁴

Dubrovničtí městští obyvatelé měli být opravdu provázáni specifickými zvyky a sociálními vazbami. Spojovali nejen aristokrat jako byli Pucićové, měli být vlastní i představitelům angažovaných městských vrstev jako byl Luko Zore, jednalo se mj. o ritualizované přísné stolovací společenské zvyky.⁸⁵ Podle dobových správ měl obyvatele města Dubrovníku charakterizovat převažující pocit pospolitosti, spojený se specifickou mentalitou a náhledem na sebe samé i na vnější svět. Zmíněné se mělo však podle dobových svědectví do počátku 20. století výrazně oslabit a pocit sociální soudržnosti se měl do značné míry vytratit. Vliv mělo i v jejich případě vystěhovalectví, jmenovitě vícero místních intelektuálů z řad katolických Srbů mělo odejít do hlavních městských center v jiných zemích spadajících pod duální monarchii, nebo do ciziny.⁸⁶

Katoličtí Srbové ovšem dokázali dubrovnický lokální patriotismus přirozeně integrovat do prosrbské agitace, za přímé podpory a zájmu ze strany vedoucích místních liberálních pravoslavných Srbů. V uvedeném duchu působil prosrbský jihoslovansky zaměřený Slovinac, zejména ale místní srbství oslavující literární časopis Srđ vydávaný společně Antunem Fabricem a Lukou Zorem. Jejich snaha seznámit široké vrstvy srbského národa s dubrovnickým kulturním dědictvím mohla ovšem mnohé řadové srbské čtenáře jen v omezené míře oslovovat, což vyvolalo v případě Srđe i dílčí kritiku v srbském

⁸³ Kosta N. Milutinović, O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848–1914, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj, I 1989, s. 47.

⁸⁴ Nikola Tolja, Dubrovački Srbi katolici, Zagreb 2011. 60–78, 200–202, 365, 587.

⁸⁵ Zmíněné měl zaznamenat Vatroslav Jagić, chorvatský známý jazykovědec spojující ijekavštinu se Srby ale zároveň usilují o dílčí přizpůsobení Karadžičovy jazykové normy ilyrskému pravopisu. Jeho osobní poznání předních Srbů katolíků ho zklamalo, protože v nich původně viděl přesvědčené liberály a zmíněnou archaickou etiketu vnímal dosti negativně. Podle dobových zpráv se měl například Medo Pucić se pravidelně každý večer společně modlit s veškerými služebníky a podřízenými osobami z jeho paláce a pak jim držet mravoučné kázání. Orsat Ligorio, Pero Budmani, predavanje povodom 100-godišnice smrti http://www.academia.edu/12105768/Pero_Budmani

⁸⁶ Zoran Grijak – Stjepan Ćosić, Figure politike, Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson, Zagreb 2012, s. 25, Orsat Ligorio, Pero Budmani, predavanje povodom 100-godišnice smrti http://www.academia.edu/12105768/Pero_Budmani,

prostředí. 76. Jejich postavení usnadňovala i zároveň ztěžovala skutečnost, že Dubrovník byl prohlášen ve zkoumaném období za klenot národní kultury jak Srby, tak i Chorvaty. Vyzdvihování srbsství Dubrovníku v rámci oslavy s ním spojeného kulturního a historického dědictví mělo tradici již od doby během působení ilyrismů. Nicméně Chorvati měli pak lpění na Dubrovníku dosti upozadit, aby se znovu k němu začali otevřeně hlásit, a to nejen v souvislosti s posrbštěním nezanedbatelné části jeho obyvatel. Pro vedoucí kruhy místního srbského národního hnutí představoval zájem o Dubrovník podstatnou součást jejich politického programu. Srbský kult Dubrovníku tak měl hranice mezi lokálním srbským patriotizmem a „oficiálním“ srbským postojem dost stírat. (Na sdílení a oslavě lokálních srbských tradic nebylo nic výjimečného, zmínit lze dobový kult Černé Hory, případně Bosny, které podporovali jako část svojí komunity i Srbové katolíci). Předmětem sporů se staly kromě Dubrovníku i významné historické kulturně činné osobnosti z někdejší benátské části Dalmácie z řad tamních katolíků nárokovaných Chorvaty, jako byl například dalmatský Kačić. Oslavy jejich výročí a budování památníků se tak stalo i demonstrací nároku na ně v rámci pokusů o jejich „zpětnou“ nacionalizaci. Sava Bjelanović měl mj. v této souvislosti prohlásit Dubrovník kulturním novým Kosovem (ve smyslu bojiště). Dubrovník byl nazýván také srbskými Aténami (i když si tento název nárokoval současně Novi Sad, jenž byl ale skutečně spojen s rozvíjející se srbskou kulturou).⁸⁷ Katoličtí Srbové v těchto sporech vystupovali jako „správní“ vykladači kulturního dědictví, které bylo s nimi opravdu primárně spojeno. V téže pozici se ocitali i Chorvaté či Jihoslované, kteří s nimi sdíleli původ a s ním spjaté kulturní a historické vazby, takže hlavní roli pak u všech hrál subjektivní výklad.

Místní katoličtí Srbové přitom nevystupovali jen jako propagátoři a srbizátoři kulturního odkazu přímo spojeného s republikou. Obdobně podporovali přivlastňování si kulturního odkazu primárně spojeného s místními Slovany obývajícími venkovské oblasti. V případě jejich obhajoby Dubrovníku jako údajného kulturního centra autochtonní ijekavské jazykové oblasti se obojí propojovalo. Jejich protivníky byli chorvatští aktivisté i vědci, co se snažili dokazovat, že naopak v oblasti Dubrovníku se mělo původně hovořit čakavsky, a to i v rámci snahy podpořit svoje historické nároky na zmíněnou oblast. Zvláštní pozornost byla obecně věnována ze srbské strany zvykům a sociálním kulturně

⁸⁷ Josip Mihaljević, Baltazar Bogišić između hrvastva i srpstva (u kontekstu nacionalno-integracijskih tokova druge polovine 19.st.), in Baltazar Bogišić i njegovo doba u intelektualnohistorijskoj perspektivi : zbornik radova, Drago Roksandić, Branimir Janković edit., Zagreb 2012, s. 34–35; Tihomir Rajčić, Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899.), Zbornik Stijepa Obada, 2011, s. 472–473.

podmíněným vazbám. Jednalo se o kumsto, krsnou slavu, specifické vánoční obyčeje atd., které bývaly rozšířeny zejména mezi Srby, ale které s nimi sdílela i část dalmatských katolíků, zejména vesničanů z dubrovnické oblasti (viz výše). Jejich výskyt tak byl jak katolickými, tak pravoslavnými Srby vykládán jako důkaz srbského nároku na toto území.⁸⁸ Zmíněné souviselo s programem místní srbské politické strany „každému to jeho“, jehož součástí bylo právě přivlastňování si kulturního dědictví celého dubrovnického historického regionu.

Ne všichni Srbové katolíci ale měli podporovat srbskou politickou stranu, respektive stát na vyhraněných srbských národních pozicích, třebaže se k jejich komunitě hlásili a byli skrze svoje aktivity do ní silně integrováni. U některých katolických Srbů mělo výrazně ovlivňovat jejich vztah k srbství i přímé sepětí s jihoslovanstvím. Zajímavý případ představuje Baltazar Bogišić, který stál přednostně na jihoslovanských pozicích. Pro něj znamenalo přihlášení se k srbskému „plemenu“ jen pouhé vyjádření genetického původu, měl k němu jen vlažný vztah. Navzdory svému intenzivnímu zapojení do komunity katolických Srbů neměl potřebu vyzdvihovat nějaká srbská národní specifika. Naopak se severodalmatskou komunitou katolických Srbů spojený Ivo Cippico v roce 1914 dal najevo, že ačkoli se většinu svého dosavadního života hlásil k Srbům, měl se prý trvale cítit být ve spojitosti se svou jihoslovanskou identitou i příslušníkem chorvatského plemene. Původně měl být přitom jihoslovansky smýšlejícím Chorvatem (před svým ovlivněním Grubkovićem, k chorvatství jej měl přivést tehdy Matas, nicméně chorvatská idea mu neměla poskytnout naplnění ani podnítit dostatečné zaujetí). Jeden ze dvou prvních katolických Srbů Medo Pucić dokonce v závěru života svoje srbství prý opustil výměnou za jihoslovanství. Nikša Gradi měl též před smrtí přejít podle Lukežiče na pozice nacionálně nevyhraněného dubrovnického patriota. Rajčić předpokládá dokonce jeho příklon k chorvatství. Gradi sám měl tehdy v dané souvislosti vyjadřovat silné znechucení z hašteření srbských a chorvatských nacionalistů v Dubrovniku.⁸⁹ Též Matija Ban žijící

⁸⁸ Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 135–136, 310–315; Stjepan Ćosić, *Nacija u stranačkim ideologijama: primjer Dubrovnika potkraj 19. stoljeća*, in: Hans Georg Fleck – Igor Graovac (eds.), *Dijalog povjesničara – istoričara 3*, Zagreb 2001 s. 59; Kosta N. Milutinović, *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848–1914*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1*, Beograd 1989, s. 46.

⁸⁹ Irvin Lukežić, *Posljednji dubrovački vlastelin-pjesnik Nikša Matov Gradi (1825–1894)*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 2008, č. 46, s. 137; Tihomir Rajčić, *Sava Bjelanović i njegova struja u Srpskoj stranci u Dalmaciji 80 - ih godina XIX.*, *Croatica Christiana periodica* 30, 2006, č. 58, s. 179, Tihomir Rajčić, *Srpska politika u Dubrovniku u XIX. stoljeću (Njeni korijeni, uspon i pad od 40-ih godina do 1899.)*, *Zbornik Stijepa Obada*, 2011, s. 475, pozn. 27, 480, pozn. 46. Josip Mihajlević, *Baltazar Bogišić između hrvatstva i srpstva (u kontekstu nacionalno-*

v Srbsku na přelomu století vyjadřoval přímou podporu pokrokové omladině hlásající integrální jihoslovanství. Ve své době relativně známý dubrovnický katolický Srb Ivan Stražičić se v 90. letech přímo přihlásil k Chorvatům; měl při tom zdůrazňovat svoje sepětí s jihoslovanickou myšlenkou. Podobným vývojem prošel i známý literát Ivo Vojnović. Jeho otec Kosta Vojnović měl odmítnout srbství mnohem dříve, v 70. letech byl již chorvatským nacionalistou silně podporujícím Pavlinoviće. Jihoslovanstvím byl značně ovlivněn též známý dalmatský katolickosrbský jazykovědec Milan Rešetar se silnými vazbami na chorvatské prostředí. Jihoslovanství do značné míry preferovali i dva původní propagátoři katolického srbství na dubrovnickém gymnáziu, Luko Zore a Pero Budmani (Castrapelli zemřel předčasně již na počátku 80. let). Budmani zachovával až do své smrti v roce 1914 k dalmatské srbské straně odmítavý přístup. Prohlašoval, že je jen stoupenec kulturního a nikoli politického srbství. Ještě výrazněji se v jihoslovanickém duchu angažoval Luko Zore, jenž byl až do roku 1901 členem a voleným zástupcem za Národní stranu, od roku 1889 vystupující pod jménem Chorvatská národní strana. Třebaže v dílčích otázkách podporoval v souladu se svým dřívějším programem své organizované srbské rivaly (jako v případě podpory Karadžićova pravopisu), jeho postoje byly velmi blízké Miho Klaićovi. Řady Chorvatů opustil právě až v roce 1901, aby se na několik let před svou předčasnou smrtí přímo zapojil do srbského národního hnutí.⁹⁰

Jihoslovanické vazby se prosadily přímo v rámci dubrovnické srbokatolické elity na počátku 20. století v souvislosti s jednáními o přijetí tzv. politiky nového kurzu. V důsledku jeho přijetí došlo k ústupku od dřívějšího stranického programu a s ním související prezentací kulturního dědictví spojeného s katolickými Srby. Dubrovnik měl být nově chápán jako společné jihoslovanické kulturní centrum. O zmíněné se měli zasloužit právě reprezentanti katolických Srbů prosadivší se do vedení srbské strany. Podle Tolji měli sledovat své vlastní zájmy, jmenovitě zastavení setrvalého kulturního úpadku svého domovského regionu i vyřešení s ním spojených problémů.⁹¹

integracijskih tokova druge polovice 19. st), in: Drago Roksandić – Branimir Janković (eds.), Baltazar Bogičić i njegova doba u intelektualnohistorijskoj perspektivi, Zagreb 2012, s. 30–31; Ivan Mužić, Hrvatska politika i jugoslavenska ideja, Split, s. 67; Miljko Jovanović, Ivo Čipiko, Niš 1980, s. 40–41, 49.

⁹⁰ Nikola Tolja, Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude, Zagreb 2011, s. 108–109, 436–437, 444, s. 109, pozn. 225, 346–347, 435–436, 545. pozn. 834.; Josip Mihaljević, Baltazar Bogičić između hrvatstva. i srpstva (u kontekstu nacionalno-integracijskih tokova druge polovine 19. st.), in Baltazar Bogičić i njegova doba u intelektualnohistorijskoj perspektivi : zbornik radova, Drago Roksandić, Branimir Janković edit. Zagreb 2012, s. 38..

⁹¹ Nikola Tolja, Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude, Zagreb 2011, s. 423–427; Ivo Banac, The Confessional Rule and the Dubrovnik Exception, The Origins of the Serb-Catholic Circle in Nineteenth-Century Dalmatia, Slavic review 42, 1983, č. 3, s. 459, 473; Kosta N. Milutinović, O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848–1914, in: Zbornik o Srbima u Hrvatskoj, 1 1989, s. 64–69.

Při volbě srbsství byly u katolických Srbů propojené osobní a kolektivní motivy. Dost často se jednalo o hledání nového přístupu ke svým vlastním kořenům, který by jim pomohl obstát v měnícím se světě a uchovat z nich to, co považovali za nejpodstatnější. Je třeba ale přiznat, že byli v situaci, kdy každá volba národní identity znamenala inovaci. Rozhodující byla pro ně, zdá se, vazba na prostředí, jemuž byla primárně chorvatská identity cizí. V severní části země šlo o městská centra spjatá s obdobně smýšlejícími autonomisty (k nimž někteří původně i patřili). V případě Dubrovníku se jednalo o region naopak spojený s vlastní historickou tradicí, která byla za daných podmínek samostatně nerozvíjitelná.

Dalmatští katoličtí Srbové představovali navzdory sporům o jejich početnost poměrně široké společenství. Jejich převážné sepětí s Dubrovníkem bylo tlumeno jejich praktickou integrací do širší srbské komunity, tak díky srbské oslavě kulturního odkazu tohoto regionu. Jak jsem dále ukázal, podpora vazeb na regionalismus, konkrétně dalmatský, byla významnou součástí rozvojové strategie liberálního srbského vedení chtějícího využít s nimi spojený antagonismus k Chorvatům a využít s regionalismy spojených vazeb k ospravedlnění a prosazení svých širokých nároků. Jejich většímu šíření zřejmě do značné míry zabránilo propojení místních představitelů katolické církve s chorvatským národním hnutím, kteří tak mohli využít ve svůj prospěch jak sociálního konfliktu v dubrovnické oblasti, tak nedůvěry jejich rozhodujících duchovních autorit k srbskému národnímu hnutí. Svůj vliv měla zřejmě i nacionální ideologie srbské strany založená na konfliktu. Katolická církev hleděla dlouhodobě s nedůvěrou na propojování zájmů pravoslavných a katolických věřících v Dalmácii, což jen navíc posilovalo konfliktní vystupování konkrétních vlivných představitelů místní srbsko-katolické komunity. Místní srbská komunita získala především prostřednictvím katolických Srbů autority schopné prosadit realizaci jejich místních národních cílů, což bylo také významným cílem místních srbských propagátorů.

7. 5. Příčiny omezeného úspěchu katolického srbství

Co způsobilo, že se srbská identita ve větší míře v Dalmácii a zejména v Dubrovniku neujala? Chorvatští badatelé jako Cosić zdůrazňují, že dalmatští i dubrovničtí katolíci měli být skrze svoji církev a kulturní vazby spojující je s Chorvatskem víceméně předurčeni pro kroatizaci. Co do počtu omezená srbizace měla být jen odchylkou, přičemž správnost zmíněného dokládají i zánikem místní katolicko-srbské komunity v průběhu 20. století. Srbští historici naopak kladou důraz na vliv nepřátelské propagandy ze strany katolické církve, výměnu místního obyvatelstva a nevstřícný přístup vládní moci. Ivo Banac upozorňuje i na nevyváženou sociální skladbu jejich komunity, na její sepětí právě s intelektuály a vyššími vrstvami. Chorvatští historici Ivo Perić, Vlaho Benković, Nikola Tolja a srbský badatel Rade Petrović navíc upozorňují i na těžký sociální konflikt spojený s dubrovnickou oblastí, kde na jedné straně stáli příslušníci velkostatkářské elity a na druhé tamní na nich závislí sedláci. První tři z nich upozorňují na propojení zmíněného se srbsko-chorvatským konfliktem, aniž by přikročili ke komplexnímu rozboru všech souvislostí. Přistoupení části katolíků k srbskému hnutí ovlivňoval dobový široce reflektovaný spor, zda je se srbskou identitou spojitelná katolická pobožnost. Podle kritiků srbizace místních katolíků se mělo obojí vylučovat. Srbská národní identita měla být natolik provázaná s pravoslavnou vírou, že její přijetí mělo samo o sobě vystavovat katolické věřící tlaku na jejich konverzi k pravoslaví nebo alespoň

k upozadování zájmů své církve ve prospěch pravoslavné, případně k neposlušnosti k jejím autoritám.⁹² Nakolik tedy jejich srbizace ovlivnila jejich vztah k víře a naopak?

Katoličtí Srbové byli viněni ze ztráty pobožnosti, což ale vyvracejí dobové zprávy. Matija Ban byl sice deistou, třebaže z církve formálně nevystoupil s ohledem na „tradiční vazbu“ (katolictví bylo pevnou částí dubrovnických tradic), ale Medo Pucić byl znám jako silně nábožensky založený katolík. Představitelé katolických Srbů působící v Srbské národní straně se spolu s dalšími srbskými spoluvěřícími aktivně účastnili duchovního života v rámci svých farností. V jeho rámci katoličtí Srbové spolupracovali s místními Chorvaty či nevyhraněnými katolíky. Politický boj se neměl výrazněji dotknout vnitřního života jejich náboženských obcí. Na druhou stranu ale se ocitli ve vážném konfliktu se svými duchovními nadřízenými dva snad nejvlivnější katoličtí kněží z jejich řad, Jakov Grubković i Ivan Stojanović. Zejména první zmíněný se dostal do vážného konfliktu se svou církví, třebaže i u druhého došlo ke střetu s následnou kontroverzní reakcí z jeho strany. Spíše výjimečný případ měl představovat Ljubomir Vuličević, jenž nejen odešel z řádu (což učinil i Grubković), ale hlavně konvertoval k valdenství (Grubković kněžskému stavu a víře věrný zůstal). Právě Vuličević dostával na počátku 80. let poměrně velký prostor v srbském stranickém listu, kde v rámci národní propagandy velmi tvrdě kritizoval katolickou církev.⁹³

Na jejich postavení měl zřejmě největší vliv dobový postoj samotného nejvyššího vedení církve. Jemu měla vadit již předešlá spolupráce mezi katolíky a pravoslavnými

⁹² Zoran Grijak – Stjepan Ćosić, *Figure politike*. Lujo Vojnović i Robert William Seaton-Watson, Zagreb 2012, s. 25; Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 481, 489; Kosta Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija*, Novi Sad 1973, s. 244–246; Kosta N. Milutinović, *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848–1914*, in: *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 1*, Beograd 1989, s. 37–38; Nikola Milovančev, *Don Jakov Grupković (1833–1911) – sveštenik, pedagog i nacionalni radnik*, in: Vasilije Krestić (ed.), *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 4*, Beograd 1999, s. 65–71..

⁹³ Sofija Božić, *Politička misao Srba u Dalmaciji: Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 65. Grubković opustil řád ještě podporou biskupa Strossmayera v souvislosti se svojí širší politickou činností. Později mu ale bylo zakázáno sloužit mše kvůli jeho aktivitám a s nimi souvisejícímu střetům s autoritami, což platilo skoro až do jeho smrti v roce 1911. Těžce nemocný Ivan Stojanović se zase těsně před svojí smrtí v roce 1900 ocitl ve sporu se svými kanovníky a následně i biskupem, jednalo se přitom o vyústění dřívějšího pnutí. Oslovení v čele s pravašem Liepopillim odmítli převzít jeho povinnosti pod dobu jeho nemoci. (Zřejmě ho chtěli donutit tak k odstoupení) V reakci na jeho žádost poslali nadřízenému biskupovi Marčevićovi sebe ospravedlňující dopis s připojenou výhrůžkou. Pokud by prý biskup jejich postoj neakceptoval, byli ochotni si na něj stěžovat u jemu nadřízených autorit. Svoje odmítnutí odůvodňovali dřívější Stojanovićovou podporou nepřátel církve (odkazy na Srbskou národní stranu) a rovněž jeho literární tvorbou, kdy měl v ní řešit témata snižující jeho důstojnost katolického kněze (anekdoty se sexuálním podtextem). Biskup jim měl dát zčásti za pravdu, když Stojanović za někdejší literární aktivity pokáral a neposkytl mu oporu, kterou naopak on od něj očekával. Stojanović předal těsně před smrtí všechny podklady Fabricovi, který je pak na jeho žádost zveřejnil s velmi kritickým komentářem. Ljubomir Vuličević Dalmácii opustil a odešel do Itálie, kde působil jako valdénský kazatel až do své smrti. Sofija Božić, *Politička misao Srba u Dalmaciji: Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 65; Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 266, 497–499, 506–510; Nikola Milovančev, *Don Jakov Grupković (1833–1911) – sveštenik, pedagog i nacionalni radnik*, in: Vasilije Krestić (ed.), *Zbornik o Srbima u Hrvatskoj 4*, Beograd 1999, s. 67.

v rámci národní strany, zejména v souvislosti boje za odstranění omezení pravoslavné církve. Státnímu tajemníkovi papežského státu kardinálovi Antonellimu již v roce 1865 vadilo její stávající rozvoj (mj. stavba nových kostelů, zlepšení finančního zabezpečení popů ze státních dotací) a burcoval papežského nuncia ve Vídni, aby více podnítil katolické biskupy v Dalmácii na obranu katolictví. 164, O vztahu srbství a katolicismu pojednává i obširná zpráva vyslance Svaté stolice v Bělehradu snad z roku 1878, kde se píše o neodělitelném spojení srbství a pravoslaví, o politizaci srbské pravoslavné církve, o srbských učebnicích zeměpisu, kde mj. Bosna, Slavonie, Istie a Dalmácie jsou prohlášeny za srbské země, a o srbské nenávisti ke katolické církvi jako překážce v realizaci srbské národní myšlenky za podmínky jejího setrvalého odporu.⁹⁴ K dílčímu posunu došlo v souvislosti s obnovením barského arcibiskupství se sídlem v Černé Hoře, jež mělo nominálně zajišťovat duchovní správu Srbů. V jejím čele stanul k srbským nárokům relativně vstřícný chorvatský prelát, jenž se z iniciativy knížete Nikoly angažoval i v zájmu dalmatských Srbů katolíků v tzv. Svatojeronýmské aféře z roku 1901, jejíž podstatou byl zpolitizovaný spor o chorvatský název duchovní instituce pečující o katolické věřící z jihoslovanské části habsburské monarchie.⁹⁵

Mezi katolickými preláty v srbochorvatském jazykovém prostoru získal na přelomu století právě převahu směr identifikující se s chorvatským národním hnutím. Systematické podpory se mu začalo dostávat od církevního kongresu svolaného v roce 1900 v Záhřebu, jehož výsledky právě Srbové katolíci odsoudili.⁹⁶ Katoličtí kněží byli navíc přímo zapojeni v tamních chorvatských stranách na významných pozicích nebo přinejmenším se výrazným způsobem podíleli na jejich prezentaci. Knězem byl zakladatel a předseda Čistých pravašů Ivo Prodan i jejich nejvýznamnější dubrovnícký představitel Jozo Crnica, jenž byl i kanovníkem dubrovnícké kapitoly. Kromě Pavlinoviće zemřelého v roce 1887

⁹⁴ Antoni Cetnarowicz, Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji, Zagreb 2006, s. 164, 232.

⁹⁵ Šlo o spor o pojmenování kněžského Institutu sv. Jeronýma pečujícího od 15. století o poutníky v Římě a určeného pro obyvatele tzv. Ilyrica – Bosny, Chorvatska a Dalmácie. Byl papežem v roce 1901 oficiálně přejmenován z „ilyrského“ na „chorvatský“ a po jednáních následně v roce 1903 znovu označen původním jménem. Stalo se tak mj. po dřívějších protestech italských nacionalistů násilně obsadivších budovu Institutu a podpořivších následně Černou Horu vystupující zde formálně jako obránce zájmů katolických věřících z Dalmácie spadajících původně pod černohorské barské arcibiskupství. Sofija Božić, Politčka misao Srba u Dalmaciji: Srpski list/glas 1880-1904, Beograd 2001, s. 52–65; Mario Strecha, Collegium hyeronymianum pro Croatica gente. Svetojeronimska afera, Journal – Institute of Croatian History 28, 1996, č. 1, s. 158–160, 177–187; Sofija Božić, Politčka misao Srba u Dalmaciji: Srpski list/glas 1880-1904, Beograd 2001, s. 207, 209.

⁹⁶ Samotný kongres byl svolán sice z iniciativy papeže v souvislosti s problematikou boje proti materialismu, právě na něm byly vytyčeny cíle církevní podpory chorvatského národního hnutí. Nikola Tolja, Dubrovački Srbi katolíci - Istine i zablude, Zagreb 2011, s. 367, pozn. 868, 480-481, Milorad Ekmečić, Stvaranje Jugoslavije 1790-1918, Beograd 1989, s. 400-403.

byl výrazným členem Chorvatské národní strany a pak Supilovy Strany práva Juraj Biankini (který ovšem v roce ... podepsal zadarskou dohodu a podpořil Nový kurz). V této straně nacionalističtí kněží měli pod kontrolou její stranický list. K ní se až do roku 190. počítal i dubrovnický kanovník Antun Liepopilli, který měl svými aktivitami i osobními vazbami blíž k čistým pravašům (k nim se nakonec přidal). Kněží obecně trvale tvořili významného prostředníka mezi voliči všech tří chorvatských stran a výrazně proto přispěli k zásadnímu oslabení politiky Nového kurzu, když se proti ní a i spolupráci se Srby postavili. O síle katolické církve byl přesvědčen i největší dobový srbský literát z Dalmácie Simo Matavulj. Ten již na počátku 70. let osobně sdělil Savovi Bjelanovićovi, že srbská národní propagace by se měla dít s vyloučením místních katolických věřících a že srbský národ by měl zůstat omezen jenom na pravoslavné. V opačném případě se obával nepřátelské reakce ze strany představitelů katolické církve, předpokládal, že srbizaci svých věřících budou brát jako útok na jejich pravověří.⁹⁷

Katoličtí Srbové své srbství bránili odvolávkami na univerzalistický charakter katolické církve. Za jeho důsledné zastávce se prohlašovali a naopak své souvěrce spojující chorvatství s katolicismem a srbství s pravoslavím vinili z jeho opuštění. Dost často jejich snahy splývaly s oficiálním bojem jejich srbské strany proti klerikalismu, kdy bylo útočeno právě na duchovní angažované v chorvatském národním hnutí. Přitom se anachronicky odvolávali na starou dubrovnickou státní tradici, podle níž kněží v Dubrovnické republice nesměli zastávat politické funkce. Katoličtí Srbové se tak stavěli do role údajného obránce pravých tradic církve i Dubrovnické republiky. Základem spolupráce v rámci společné srbské strany a základní jistotou katolických Srbů bylo vzájemné odmítnutí konverzí coby základ smíru, které bylo z pohledu autorit obou zainteresovaných církví kontroverzní. Přitom významní představitelé katolických Srbů měli v uvedené souvislosti vyjadřovat představu o svojí vnitřní převaze. Medo Pucić prohlásil, že sice podporuje smír, ačkoli by prý pravoslavní přechodem na katolictví coby pravou víru spíše získali. Děkan Ivan Stojanović měl dokonce prohlásit, že katolické srbství je lepší než to pravoslavné, protože je prosté náboženské nevraživosti. Uvedenou představu pak svébytně rozvinul Lujo Vojnović, jenž prohlásil, že pokud by měl být ze srbského národa někdo vyloučen, pak by to měl být právě biskup Nikodim Milaš a jemu názorově blízcí pro svoji nesnášenlivost. Lpění nábožensky vlašných srbských věřících na jejich konfesní příslušnosti hodnotil jako

⁹⁷ Nikola. Tolja, *Dubrovački Srbi katolici*, 2011, s. 73, 117–121, 391, 449–450; Simo Matavulj, *Bilješke jednog pisca*, Beograd 1923, s. 25-27.

škodlivou deformaci. V této souvislosti byli srbsští katolíci prezentováni jako nositelé náboženské tolerance.⁹⁸

Pozitivem katolických Srbů bylo, že vnášeli do svého národního společenství programovou náboženskou toleranci jako reálný základ národní politiky. S ním ale souvisely oboustranné kompromisy, na které představitelé obou církví nebyli většinou připraveni, samotná existence katolických Srbů tak nepřímo vedla k dílčímu vyhrocování jejich vzájemného konfliktu.

Soužití a spolupráce s pravoslavnými Srby nicméně vedla u Srbů katolíků k navazování kontaktů. Jednalo se o posilování vazeb na úrovni společných národních kulturních organizací i na rodinné úrovni. Právě sňatky mezi pravoslavnými a katolickými Srby měl emotivně kritizovat biskup Nikodim Milaš. Z prostředí katolických Srbů počínaje Matijou Banem dokonce vycházely v uvedené souvislosti impulsy na podporu pravoslavné pobožnosti u stávajících pravoslavných věřících. Jejich cílem bylo podpořit u nich posílení srbského národního vědomí skrze specifické srbské atributy spjaté s tradiční srbskou konfesí, jako byl kult svatého Sávy, bez ohledu na jeho historické protikatolické zaměření. V uvedené souvislosti lze uvést např. svatosávské slavnosti pořádané za aktivního podílu Srbů katolíků markýze Luko Bony. Z prostředí katolických Srbů vycházely i impulzy po celkové sekularizaci srbské komunity, jež by se ale naopak dotkla vlivu pravoslavné církve. Kulturní a vzdělávací instituce Srbské bratrstvo s katolickým Srbem Ignatije Bakotičem stojícím v čele, co měla mj. propagovat srbské sekulární školy, zanikla již po dvou letech (v roce 1899) právě pro odpor konzervativců v čele s Milašem. Chtěl mj. zachovat vliv pravoslavné církve ve školství; dokonce měl v dané věci využít svých kontaktů na vládní kruhy. Avšak „umírněnější“ Srpska zora měla už jejich přímou podporu, dokonce sám Milaš jí měl osobně propagovat. Přitom hlavním organizátorem byl od počátku již zmíněný Antun Fabric. Jejím cílem byla národně uvědomovací činnost spojená s propagací moderního družstevnictví. Srbsští katolíci spolupracovali s místními představiteli pravoslavné církve v rámci dalmatské Matice srbské založené roku 1908. Byla zřízena na podnět pravoslavného dubrovnického kupce z odkazu v jeho závěti a spravována místní pravoslavnou občinou. V čele zmíněné instituce stanuli dva místní katoličtí Srbové, Stijepo Knežević (poslanec za srbskou stranu) a Frano Kulišić.⁹⁹

⁹⁸. Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 349–354, s. 458; Ivo Banac, *Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka*, *Dubrovnik* 33, 1990, č. 1–2, s. 207.

⁹⁹ Sofija Božić, *Politička misao Srba u Dalmaciji: Srpski list/glas 1880-1904*, Beograd 2001, s. 91–95; Nikola Tolja, *Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude*, Zagreb 2011, s. 416–423; Kosta N. Milutinović, *O pokretu Srba katolika u Dalmaciji, Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1848–1914*, in: *Zbornik o Srbima u*

Na přijetí resp. odmítnutí srbské identity a na další s ní související vyhraňování měly mít poměrně značný vliv právě sociální skladba a s ní spojené společenské a ekonomické vazby. S neúspěchem bývá spojována právě jejich nevyvážená sociální struktura, konkrétně přílišné sepětí s intelektuálními kruhy. Hlavním společenským problémem byl přitom v dubrovnickém regionu konflikt tamních nájemců-kmetů s velkostatkářskými pozemkovými vlastníky. Většina z těch druhých byli právě katoličtí Srbové, kteří vesměs rozšířili řady nové srbské strany do roku 1890. Snížený zájem o problémy katolických sedláků z řad jejich nájemců a je poškozujících archaických majetkových vztahů měli reprezentanti Srbské strany i v důsledku spolupráce s autonomisty, v jejichž řadách působila řada velkostatkářů. Třebaže ještě na počátku 80. let měli navrhovat regulaci zmíněných majetkových vztahů, později naopak podporovali jejich zakonzervování. V tomto ohledu měl být paradoxně v rámci obou iniciativ aktivní Ignatije Bakotić, jehož italská manželka byla velkostatkářského původu. Dřívější jím předkládané návrhy na sněmu na odkup statkářské půdy nájemci za vstřícných podmínek a následným vypořádáním tradičních finančních dávek vystřídalo obhajování zachování stávajícího stavu. Ignatije Bakotić dokonce na sněmovní půdě prohlašoval existující systém za uchování hodnou součástí historického dědictví a projev místní svébytnosti! Právě statkáři udržovali ve svém zájmu archaické ekonomické vztahy feudálního charakteru a při tom tvrdě hájili své majetkové zájmy proti svým nájemcům - kmetům. Ti byli nuceni platit za nájem půdy a k tomu jako jeho součástí měli i pracovní povinnosti na velkostatkářské půdě. Velkostatkáři měli po nich vyžadovat plnění jejich závazků i formou represivních zásahů prostřednictvím státní moci. Tyto neutěšené poměry přispívaly jednak k vystěhovalectví, jednak k pokračující pauperizaci zemědělského zázemí Dubrovníku. Přitom Rade Petrović místní poměry již na počátku 60. let charakterizoval jako stav faktické sociální války. Nicméně pro samotné velkostatkáře byla jejich půda předmětem jejich rodové hrdosti. Dříve předkládané řešení jejich konfliktu s kmety předáním půdy jejím současným uživatelům bylo pro ně nepřijatelné, stejně jako pro jejich protějšky ze severní Dalmácie. Místní vesničané byli přitom nositeli tzv. autentické srbské kultury, na jejímž základě mj. Srbové dokazovali svůj nárok na místní region, třebaže oni sami o srbství obecně nejevili zájem. Představitelé z řad aristokratických katolických Srbů jako byl... navíc hleděli právě na odmítání srbské identity vesničany jako na něco, čím se dotyční sami degradují. V případě hladových krizí se tamním venkovanům mělo dostávat

významnější humanitární pomoci právě od angažovaných Chorvatů., a to právě pravašů z řad kněží¹⁰⁰

K nacionalizaci sociálního konfliktu přispíval zájem čistých pravašů o sociální potřeby vesničanů a humanitární akce, které organizovali v jejich prospěch. Navíc jejich místní předák Jozo Crnica v Konavljeh si zde vydobyl neobyčejně vysoký kredit, který pak mohl následně zužitkovat při jejich získávání pro podporu svojí věci.¹⁰¹

Katoličtí Srbové tedy tvořili plně integrovanou součást dalmatské srbské strany, prosazovali se jako dobří organizátoři a osoby s autoritou schopné oslovit i pravoslavné příslušníky svého národa. Jejich hlavní slabostí byla nevyvážená sociální skladba ale do značné míry i nevstřícný postoj představitelů jejich církve k srbizaci katolických věřících.

Při obhajobě svého národního uvědomění se odolávali i na obecnější hodnoty, třebaže i to se odehrávalo v rovině nacionální agitace. Jejich oficiální jazykové východisko pro přijetí srbství ustupovalo do pozadí před rozvojovými projekty s ním souvisejícími. Právě na jazykovém základě si následně budovali silné emotivní pouto ke svému novému národnímu společenství. Jejich podpora srbství neznamenalala vždy i přijetí představy o kulturní výlučnosti spojené s Karadžićovým učením. Specifický přístup volili jihoslovanští intelektuálové z Dubrovníku kladoucí důraz na srbství, kteří preferovali jihoslovanství na politické a následně i na kulturní úrovni. Pro ně znamenala srbská identita jen sepětí s regionální tradicí spolu s upřednostňováním s ní spojeného kulturního odkazu. Charakter regionálního citění tak získávalo jak jejich přimknutí se k Dubrovníku, tak i jejich ztotožnění se Srby jako společenstvím. Srbská svébytnost byla pro ně dána historickým vývojem a rozvojovým potenciálem. Právě rozvojový potenciál byl u těchto katolických Srbů chápán v širším vymezení nikoli jako podnět k asimilaci, ale jako zdroj jejich i chorvatského vzájemného obohacení v kulturní i politické sféře. Pro ně samotné tak představoval předmět osobní hrdosti. Tento přístup měl být nakonec v rámci praktické politiky Nového kurzu akceptován veřejně aktivní částí katolických Srbů i s nimi spolupracujícími vedoucími pravoslavnými Srby.

Sami katoličtí Srbové představovali propagandistický triumf místních srbských představitelů, zároveň fakticky přispívali k většímu propojení místních Srbů s katolickou

¹⁰⁰ Ivo Perić, Dalmatinski sabor: 1861.-1912. (1918.) god, Zadar 1978, s. 189-193 ; Nikola Tolja, Dubrovački Srbi katolici - Istine i zablude, Zagreb 2011, s. 98 ; Rade Petrović, Nacijonalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću, Sarajevo, Zagreb 1982, s 40 ; Vlaho Benković, Uloga dubrovačke politike u stvaranju "novog kursa": (1903.-1905.), Dubrovnik 2009, s. 46-47.

¹⁰¹ Vlaho Benković, Uloga dubrovačke politike u stvaranju "novog kursa": (1903.-1905.), Dubrovnik, 2009. s.46.

většinou, a to jak etnicky (skrze kulturní sdílení), tak i sociálně (prostřednictvím víry a vazeb na užší region). V případě prvních dvou pout přispívali k vyostřování konfliktu, v případě třetího a zčásti i druhého se nabízela snadnější cesta k vzájemnému sblížení, které se nakonec mělo jejich prostřednictvím uskutečnit.

8. Spory o srbské národní vymezení a jejich význam

8.1. Přístup chorvatských oponentů a jejich srbských spojenců

Hlavním chorvatským oponentem, kterému srbská strana musela čelit, byla po naprostou většinu sledovaného období Národní strana, po roce 1889 působící pod názvem Chorvatská národní strana. Její specifickou část tvořilo pravašům názorově blízké radikální křídlo, jehož vůdčím představitelem byl Mihovil Pavlinović a po jeho smrti v roce 1887 hlavně Juraj Biankini. Ten se svými stoupenci v roce 1892 stranu opustil a založil si na sněmu samostatný klub. Samostatně působícím sympatizantem pravašů ale byl již od počátku 80. let také Ivo Prodan. K pravašství se hlásilo od konce 80. let i volné uskupení jejich dubrovnických sympatizantů, od roku 1891 sdružených kolem novin Crvena Hrvatska, s Franjo Supilem jako vůdčí osobností. V roce 1894 se spojili s Biankiniho klubem a Prodanem do společné Strany práva. V roce 1898 se následně Prodan oddělil a založil si vlastní Čistou stranu práva (obě strany měly svůj předobraz v Bánském Chorvatsku). Obě pravašské strany však byly až do počátku 20. století na sněmu jen slabě zastoupené, parlamentní nadpoloviční většinu držela právě Národní strana.¹⁰²

Jihoslovansky smýšlející vedení Národní strany považovalo Srby jen za součást svého národa postrádající objektivní znaky svébytnosti.¹⁰³ Srby vyzdvihované národní atributy byly podle nich jen špatně chápané znaky pravoslavné konfesní příslušnosti. Mělo jim být přiznáno jen právo nazývat sebe, společný jazyk a s nimi spojenou pravoslavnou církev srbským jménem. Nikoli ale cyrilici, kterou prohlašovali za písmo společné více Slovanům, případně za sdílené celým jihoslovanským národem (s připomínkou používání hlaholice v chorvatském prostředí). Úřední slovanský jazyk měl být oficiálně zván chorvatský nebo srbský, čímž měla být zmíněna přítomnost Srbů v Dalmácii a zároveň zdůrazněna jejich přímá národní jednota s Chorvaty. Byli ovšem ochotni příležitostně jako projev vstřícnosti vůči Srbům používat i zcela neutrální označení („tento jazyk“). Též mj. projevovali setrvalou ochotu zmiňovat srbské jméno v učebnicích vedle chorvatského. Myšlenku existence srbské „genetické“ národnosti tvrdě odmítali jako narušování národní jednoty a popření existence jediného politického národa coby předpokladu pro národní rozvoj a unifikaci, a to i na základě s ním spojených historických nároků (pojem národ a národnost vykládali jako synonyma). Jako ospravedlňující základ pak přijali stejně jako pravaši chorvatské státní právo, které se stalo v roce 1889 přímou součástí jejich programu i jejich veřejné politické prezentace (zmíněno bylo ale již v programu z roku 1877) .

¹⁰² Trpimir Macan, Miho Klaić, Zagreb 1980, s. 306; Ivo Perić, Dalmatinski sabor 1861-1912. (1918) god. , Zadar 1978, s. 56, 111-112; Kosta Milutinović, Vojvodina i Dalmacija, Novi Sad 1973, s. 275.

¹⁰³ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1884, s. 235.

¹⁰⁴Vedení Národní strany (případně Chorvatské národní strany) v Srbech až do začátku 20. století nevidělo reprezentanty rovnocenného národotvorného projektu, ale jen zástupce konkurenčního politického zájmového uskupení. Plně respektuhodnou individualitou v rámci jejich národa bylo pro ně Srbsko s rozsahem mimo území kontrolovaná habsburskou monarchií. S postoji nově vzniklé pravašské strany nesouhlasili, ale zároveň neváhali otevřeně se přihlásit k vzájemné ideové blízkosti.¹⁰⁵

Odlišný přístup zastávalo radikální křídlo kolem Pavlinoviće a Biankiniho. Třebaže projevovali také ochotu k ústupkům, upřednostňovali označení společného jazyka pouze srbským jménem s odvolávkou, že se má jednat o vyjádření symbolického sepětí s politickým národem. Dokonce i dávali najevo, že srbské jméno by nemělo být oficiálně v rámci Chorvatska v souvislosti s jeho obyvateli vůbec zmiňováno. Na druhou stranu však přiznávali Srbům ze Srbska národní svébytnost, a to na základě přímého sepětí s jeho státní tradicí, odlišného historického vývoje a dalších formativních vlivů. Srbové („Novosrbové“) z Chorvatska ale měli být jen pravoslavnými Chorvaty, na základě vlivu pravoslavné církve uměle přivedení k srbství, či přistěhovalci, co by prý měli přednostně ctít tradice spojené s novým domovským územím.¹⁰⁶ Do určité míry však vzhledem k účelovému vztahu k jihoslovanství projevovali i ochotu nechat místní Srby, aby si volně říkali, jak by chtěli, pokud by uznali zároveň svoji příslušnost k chorvatskému politickému národu a svoji přednostní identifikaci s Chorvatskem jako vlastní. Ta však nebyla setrvalá, Biankiniho secesionisté ještě za svého samostatného působení zastávali k místním Srbům zcela nevstřícný postoj. Ovšem s jejich radikalismem nesouhlasící literát Dinko Politeo spojený s Národní stranou projevila ochotu přiznat Srbům právo považovat se za genetickou národnost, za podmínky alespoň tichého uznání výše zmíněného. Zpochybnění celistvého chorvatského politického národa bylo jimi považováno za přímé ohrožení chorvatských existenčních zájmů, a to i jako předzvěst budoucích srbských záborů jejich území.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Trpimir Macan, Miho Klaić, Zagreb 1980, s. 307; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1898, 436-437; Vlaho Benković, Uloga dubrovačke politike u stvaranju "novog kursa": (1903-1905), Dubrovnik, 2009, s. 15.

¹⁰⁵ Trpimir Macan, Miho Klaić, Zagreb 1980, s. 297-298, 301, 362, 366, 377; Tereza Ganza Aras, Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića, Split 1992, s. 154, pozn. 74; Srpski list 1885, 25, Odgovor Montiho.

¹⁰⁶ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1883, s. 35; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1884, s. 232.

¹⁰⁷ Trpimir Macan, Miho Klaić, Zagreb 1980, s. 299, 376.

S Národní stranou spojení Srbové z Dubrovníku zastupovaní Luko Zorem projevovali ochotu se přihlásit k chorvatskému politickému národu, srbsví prý pro ně mělo být bratrství s Chorvaty. Luko Zore ale stejně jako další převážně katoličtí Srbové sdružení kolem listu Slovinac zároveň prezentovali v duchu Vuka Karadžiče mj. právě oblast Dubrovníku jako etnograficky srbskou oblast, respektive trvali bez ohledu na nesouhlas Klaiće na etnické svébytnosti dalmatských Srbů. Jednotu s Chorvaty nahlašovali na základě jazykové jednoty, v jejím rámci měli dokonce sdílet společného národního ducha.¹⁰⁸ S listem Slovinac i Národní stranou spojený dubrovnický katolický Srb Nikša Gradi dokonce v rámci své kritiky prohlásil srbskou i svoji vlastní Národní stranu za „nedonošence“ kvůli jednostrannému upřednostňování svých zájmů.¹⁰⁹ Právě on, Ivan Stojanović a další představitelé dubrovnických Srbů katolíků vyvolali konflikt, když uctili veřejně památku Ljubiši. Poté mělo být jejich členství ve straně jen formální, a to i ve spojitosti s jejich projevy podpory vůči srbské straně, což trvalo až do jejich přímého odchodu koncem 80. let. Ovšem uskupení kolem listu Slovinac také zprvu považovalo srbskou stranu jen za produkt pravoslavné církve.¹¹⁰

Pravaši spojení se Supilou zprvu projevovali vůči Srbům relativní smířlivost, a to i vůči Srbům katolíkům a byli jim ochotni poskytnout dílčí uznání, nikoli ale opravdový respekt. Setrvale odmítavý vztah pak měl být vlastní místním čistým pravašům.¹¹¹

Základní strategií Klaićova vedení Národní strany vůči srbské straně bylo vyhýbání se konfliktům, nepovažovali jí za životaschopnou a doufali v brzké opětovné spojení. Na to měli rezignovat koncem 80 let změnou názvu. Vztah Národní strany a Srbské národní strany přitom zatěžovala právě opačná optika vzájemného konfliktu a jeho příčin. Obě

¹⁰⁸ Tihomir Rajčić, Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma, doktorská práce, Zadar 2012, s. 250; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1884, s. 232-235; Nejednalo se o jediné početnější srbské podporovatele původní Národní strany. Oblast Kninu zůstala věrná významnému představiteli Národní strany Lavro Montimu, jihoslovanskému unitaristovi nehlásícímu se k žádné „plemenné“ příslušnosti. Monti byl ze strany matky a z větší části i od otce srbského původu a byl v rámci místní srbské komunity nadále velice ctěný a uznávaný. Teprve po jeho odchodu z politiky v roce 1882 (v důsledku osobního zhnusení z třenic mezi místními Chorvaty a Srby) se podařilo nové srbské straně získat i jeho voliče.

¹⁰⁹ Ten byl zprvu chválen za svůj list Gušterica kvůli v něm vyjádřené podpoře prohlášení štokavštiny za znak srbsví. Po jeho na stránkách časopisu Slovinac vyslovené podpoře němčiny a kulturních vazeb na německé prostředí však byl i jeho list prohlášen za součást „vídeňského arsenálu“. Jejich velký odpor vzbudila i obhajoba Strossmayera Jovanem Sundečićem, jenž se pak stal předmětem koncentrovaného hněvu na stránkách srbského stranického listu.¹⁰⁹ Naopak Luko Zore měl být chválen, když na zadarském snemu otevřeně přiznal oblasti Dubrovníku srbský charakter. Srpski list, 1885, 13, Slovinčeva oporuka; Srpski list 1883, 15, Dnevna pitanja dolnit

¹¹⁰ Srpski list 1884, s. 52, Slovinčeva posljedni riječ.

¹¹¹ Ivo Perić, Mladi Supilo, Zagreb 1998, s.98-99.

strany se obviňovaly, že jsou jejich oponenti přímo spojení s klerikály podněcujícími nesnášenlivost ze sobeckých pohnutek spojených s podporou jejich církve a odpovědných za vzájemný konflikt, v případě první katolických, u druhé pravoslavných.¹¹² Právě katolické kněze působící v řadách Národní strany srbští představitelé v této souvislosti vinili z jednostranné podpory kroatizace (Pavlinoviće, Biankiniho a další jejich spolustraníky), které jejich oponenti naopak hájili jako angažované vlastence.¹¹³

Navzájem si vyčítali provládní politiku, a to jak v rámci praktické spolupráce, tak i kvůli jejich protějšky preferovanou budoucností země. Srbské straně bylo zazlíváno odmítání spojení s Chorvatskem a podpora bezprostředního setrvání Dalmácie v Rakouské části monarchie v rámci ochrany jejich národních zájmů. Národní strana zase byla napadána kvůli ochotě spojovat budoucnost širšího regionu s habsburskou monarchií.¹¹⁴ Na Národní straně Srbům vadila její politika dlouhodobé vstřícnosti výměnou za drobné ústupky. Národní strana se zase pohoršovala nad srbským využitím vazeb na vládu, jako v případě jejich ovládnutí dubrovnického magistrátu v roce 1890 s pomocí vysokého dvorského hodnostáře a dubrovnického aristokrata, potomka slavného Gunduliće, barona Gondoly. Poměrně těsné vazby na vládu a náměstky měl jako biskup právě Nikodim Milaš. Vstřícnost vůči ní projevoval i Gerasim Petranović. Jednalo se přitom o výsledek vládní snahy střídavé podpory představitelů obou národních hnutí, byť právě Srbové a jejich národní hnutí byli s ohledem na jejich vazby za hranicí země spíše spojováni s tzv. buřičstvím. Představitelé vlády tak chtěli za cenu dílčích ústupků budovat svůj vliv na spolupracující politiky a vnášet nesoulad mezi představiteli obou dvou místních národních hnutí.¹¹⁵

Naopak přímé obvinění ze zrady národních zájmů od Národní strany přinesla Srbům jejich spolupráce s autonomisty, v důsledku níž se mj. lokálně prosadili v komunální politice (např. ovládli magistráty v Dubrovniku a Kotoru). Na druhou stranu ale s ohledem na ně přikročili k dílčímu brzdění procesu jazykové slavinizace státní

¹¹² Ivo Perić, *Maldi Supilo*, Zagreb 1996, 97-100;

¹¹³ Kosta Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija 1760-1914*, Novi Sad 1973. S. 30, Sofija Božić, *Politička misao Srba u Dalmaciji*, Beograd 2001, 96; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1883, s. 38, 73-74. Klaić

¹¹⁴ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1883, s.75, Srpski list 1885, 15, Šta hoće don Pavlinović II.

¹¹⁵ Sofija Božić, *Politička misao Srba u Dalmaciji*, Beograd 2001, s.100, Kalendar Dubrovnik 1898, s. 154.

správy, případně k podpoře alespoň částečného zachování italských škol.¹¹⁶ Autonomisté byli pro srbskou stranu dostatečně atraktivní partner, neboť byli dostatečně slabí, aby nepředstavovali přímou hrozbu, a kromě toho dostatečně vlivní, aby spolupráce s nimi byla atraktivní. Nicméně právě ale díky příklonu místních autonomistů k Chorvatům nakonec Srbové kontrolu nad Dubrovnikem i Kotorem ztratili. Právě autonomistům – v té době již Italodalmatincům - byla Národní stranou upírána veškerá svébytnost a byli prohlašováni za etnografickou součást jednotného jihoslovanského národa. Jejich cílem bylo jejich uznání jako samostatné národnosti, o což právě usilovali i v rámci své strany vystupující Srbové.

117

Klaić a obecně vedení Národní strany v srbském hnutí neviděl nositele konkurenčního národotvorného projektu, ale jen reprezentanty partikulárních zájmů postrádajících rozvojový potenciál. Odmítali jim přiznat národní svébytnost, nicméně usilovali o jejich celkové získání na svojí stranu, ovšem bez ochoty zásadně změnit své postoje. Rozvíjející se radikální směr chorvatského národního hnutí pak navzdory svým zprvu omezeným možnostem na Srby vyvíjel setrvalý tlak. S novou srbskou stranou spojení Srbové se snažili vyvázat z integračního identifikačního proudu, v němž se navzdory jeho dílčí různorodosti do značné míry obecně stíral rozdíl mezi chorvatstvím a jihoslovanstvím. Srbská práva neměla být oficiálně porušována, zároveň byla ale převedena do subjektivní podoby. Skutečným předmětem přímého respektu měly být jen stávající historické zemské (či státní) individuality, srbská a chorvatská, přičemž dalmatští Srbové měli jako celek patřit k té druhé. Hlavnímu nástroji chorvatského liberálního nacionalismu se tak víceméně oficiálně dostalo uznání Národní stranou, a to i díky jeho praktickému integračnímu významu. Instrumenty srbského liberálního národního hnutí, subjektivní znaky jejich národní příslušnosti, byly marginalizovány či většinou přímo popírány s odvolávkou na jejich deklarované objektivní společné sdílení. Nová srbská strana v prvních letech svého působení zdaleka nezastupovala všechny místní Srby, jejich nezanedbatelná část zprvu zachovávala podporu Národní straně. Myšlenkově svébytná srbská část Národní strany zde ale nepředstavovala ideové ani praktické pojítko. Přístup nové srbské strany k nim se odvíjel od jejich zapojení do místního srbsko-chorvatského konfliktu, respektive od jejich postojů, které zaujímalí v otázkách, jež vedení strany

¹¹⁶ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1881, s. 78; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1887, s. 565 vedlo k dílčímu pnutí i v rámci samotné srbské strany (jmenovitě v rámci její liberální části).

¹¹⁷ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1886, s. 436-437, 447; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1887, s. 408, 422.

spojovalo s úzce či široce chápanými národními zájmy. Představitelé obou hlavních politických stran v Dalmácii se pokoušeli vzájemný konflikt jednostranně vysvětlovat jako výsledek působení mocenských uskupení zanedbávajících národní zájmy u jejich protivníků. Obojí tak negativně hodnotili zapojení představitelů tradičních konfesí na opačné straně, respektive snahu hledání dostupných opor pro jejich národní hnutí, které na obou stranách byly velmi omezené a problematické.

8.2. Program srbské národní strany a jeho specifika

Hlavním předmětem srbské obavy z kroatizace byla prochorvatsky pojatá myšlenka jihoslovanské jednoty vyžadující zapojení do chorvatského politického národa. Proto představovalo vymezení vůči ní hlavní náplň stranického programu zveřejněného v prvním čísle novin Srpski list (s jeho doplněním v dalších číslech o dodatky a usměrňující komentáře). V jejich rámci pak byl také definován jejich vztah k Chorvatům.

Základní srbskou tezí vyzdvíženou v jeho rámci (a zmiňovanou opakovaně srbskými představiteli v jejich tisku) bylo „každému to jeho“. Pod ní mělo být chápáno chorvatské uznání srbské svébytnosti a etnického vymezení. Zároveň se mělo jednat o

vypořádání se s unitaristickou myšlenkou národní jednoty, v důsledku níž prý došlo k smíšení srbského a chorvatského dědictví. Jejich „spravedlivé“ rozdělení mělo být dle nich nezbytné pro potřebné obnovení vzájemné spolupráce. Ta byla s důrazem prohlášena za společnou existenční nutnost. Mělo vést jmenovitě k údajnému zabránění budoucím pokusům o přivlastňování si toho, co je srbské Chorvaty, ale i toho, co je chorvatské Srby. Chorvati jsou v dané souvislosti zmiňováni jako nejbližší bratři a jsou uznáváni jako národ. V rámci doprovodného výčtu chorvatských křivd je i zmíněno, že předností Srbů má být prý setrvalý respekt k chorvatské individualitě. Zároveň se v textu už tehdy objevují oslovení jako náš národ (lid) v Dalmácii, jež může být pochopeno jako vyjádření zemské příslušnosti, ale i v širším nacionálním smyslu. V dané spojitosti se v programových dodatcích objevuje i myšlenka, že „budoucnost našeho národa v Dalmácii je v srbstvu“. Lze v tom vidět spojitost s opakovaným zdůrazňováním, že budoucí spolupráce a prospěšné spolužití závisí na chorvatském odmítnutí stávajícího chorvatského integračního národního modelu a uznání srbské osvoboditelské myšlenky.¹¹⁸ To může být chápáno jako prezentace Srbů coby osvoboditelů, tak i s asimilačním významem

Na toto téma řekl na zadarském sněmu Ignatije Bakotić v roce 1883, že srbství není jen politická strana, ale budoucnost pro Dalmácii ve smyslu národního osvobození. Lazar Tomanović měl koncem 70. let v přímé osobní polemice s Pavlinovićem dvojznačně vyslovit, že Srby od Chorvatů neodlišuje původ, jazyk ani víra, ale jen cítění, což měl jeho oponent prý vzít jako buřičské odmítnutí pociťovat věrnost habsburské monarchii. V asimilačním smyslu může být chápána i výzva, že všichni Dalmatinci mohou k Srbům přijít. Podle Nikodima Milaše však již v roce 1878 prý srbští zástupci v rámci předběžného programu budoucí strany vyslovili představu o etnické jednotě Dalmácie a Bosny a Hercegoviny, jejichž populace se má od sebe lišit jen vírou, která nemá být však národotvorným činitelem. V dané souvislosti pak prý právě vytyčili odhodlání „probouzet a rozvíjet“ v rámci těchto zemí srbské národní vědomí, s následnou zmínkou o Srbech katolících. Tento úkol byl opravdu přímo zmíněn jako hlavní část programu v rámci deklarované obrany srbské národnosti, hned vedle boje za národní uznání, třebaže v něm ještě nedošlo ke zcela konkrétnímu vymezení okruhu zájmu. To bylo víceméně nabídnuto až na jaře 1880 v sérii úvodních článků od Nikodima Milaše (jako anonymního autora) a katolického Srba Ljubomira Vuličeviće. V nich byl jmenovitě dalmatským štokavcům

¹¹⁸ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1883, s. 34-35. Srpski list 1880, 1, Program „Srpskog lista“; Srpski list 1880, 2, K našemu programu.; Srpski list 1880, 10, Hrvactvo; Srpski list 1880, č. 3, Naš položaj II; Srpski glas 1896, 31, Pabrici; Srpski glas 1897, 20, Naše prilike.

přisouzen srbský původ, s přiznáním chorvatství jen Čakavcům a Kajkavcům. Ti z nich, co se nehlásili k Srbům, byli prohlášeni za neuvědomělou či Chorvaty asimilovanou část srbského národa. Odpovídal tomu i dříve projevený zájem o Srby katolíky z Dubrovníku. Dalmácie měla být srbská země, respektive většinově srbská. Samotný srbský národ měl být prý hlavně dán jazykem a předurčením, jemuž se mu mělo dostat od Boha, pod čímž chápali jeho rozvojový potenciál. Ten měl být poznatelný z historického vývoje a v ní dosažených národních úspěchů. Srbové tak měli být Srby ještě před přijetím křesťanství. Ovšem také v rozboru o vztahu mezi vírou a nacionalitou se zmínili, že pouze chorvatský národ má být jako jediný vymezovaný na základě víry. Nadto měl Vulićević fakticky popřít výše zmíněné tvrzení, že v Dalmácii je prý vše srbské.¹¹⁹

S tím se nevyklučovalo ani předchozí uveřejněné vstřícně znějící prohlášení, že zpochybňování srbsství oblasti Bukovice (v rámci srbsko-pravoslavné části Záhoří) by bylo s ohledem na srbský charakter tamního jazyka stejně nesmyslné jako popírat chorvatský národní charakter oblasti Záhřebu. Nicméně dříve v listu bylo také uvedeno, že Chorvati a Srbové nemají být jeden národ na základě předešlého historického vývoje, bez ohledu na existující jazykovou vazbu, a to v rámci přímého odmítnutí myšlenky jihoslovanské jednoty v dodatku „K našemu programu“. Tam bylo jako hlavní srbské vymežující specifikum zmíněno právě srbské sepětí s jejich historickou tradicí a z ní vycházející představou rozvoje, jež nemá být chápána jako regionalismus. V jiné souvislosti je ale zdůrazněno volněji vykladatelné „spojující historické pouto“. K jazyku pak bylo uvedeno, že má jít o dar od Boha, s nímž je spjatá prvotní individualita, která nemá být spojována s intelektuální jednotou. Ovšem v rámci proautonomistického příležitostného propagačního článku o údajných podobnostech mezi italským a srbským národním hnutím jsou Srbové a Chorvati označeni jako dva národy s odvolávkou na jiný historický vývoj, v důsledku něhož by měla být pro ně jejich hypotetická společná unifikace škodlivá.¹²⁰

Srbská národní strana jako základ svého národního rozvoje i své vize uspořádání Dalmácie z národnostního hlediska vyzdvihovala „ochranu srbského jména“. Odmítla přitom jeho zúžení na pouhé právo jeho veřejného používání. V dané souvislosti pak

¹¹⁹ Srpski list 1880, č.3, Naš položaj II; Srpski list 1883, č. 36.; Srpski list 1880, č. 1, Program „Srpskog lista“; Srpski list 1880, č. 13, Budućnost Hrvatstva; Srpski list 1880, č. 14, Stpstvo i italijenstvo II; Srpski list 1880, č. 15, Stpstvo i italijenstvo III; Srpski list 1880, č. 28, Naše vjera nego mati,

¹²⁰ Srpski list 1880,1, Program srpskog lista; Naš položaj ; Srpski list 1880, 2, K našem programu; Srpski list 1880, 4, Naš položaj III.; Srpski list 1880, č.10 Hrvactvo, Podlistak , Bukovica ; Srpski list 1880, č. 13, Srpstvo a italijenstvo I.; Vojin Kalinić, Slika N. Milaša o italijanskoj kulturi u Dalmaciji ; [http://www.academia.edu/2612758/Slika N. Milaša o italijanskoj kulturi u Dalmaciji](http://www.academia.edu/2612758/Slika_N._Mila%C5%A1a_o_italijanskoj_kulturi_u_Dalmaciji), s.1-10 Lazar Tomanović, Što sam radio, Stvaranje, 9,1962, s.616.

odsoudili, že Chorvaty nechtějí uzнат jako národnost v „politickém smyslu“, ale jen v „genetickém“ či „konfesním“. Dokonce jako jeden z hlavních cílů ochrany národnosti zmiňují „dosažení národního a politického významu pro naši národnost“, a to společně s rozvíjením a šířením srbského vědomí.¹²¹ Nicméně v následně uveřejněném textu majícím charakter oficiálního prohlášení Ljudevit Vuličević dalmatské Srby definoval jen jako genetický národ v rámci Předlitavska, přičemž tehdejší systém vyzdvihl jako zabezpečení před chorvatským státním právem. V této souvislosti pak Srby představil jako lojalisty a naopak jejich chorvatské odpůrce coby buřiče proti platnému uspořádání.¹²² V komentářích k programu z roku 1880 pak byla samotná myšlenka existence politického národa odsouzena jako asimilační, diskriminující a umělá. Určující měla být dle nich jen státní, resp. zemská příslušnost a ta neměla mít národní charakter.¹²³ Projevili v dané souvislosti ochotu identifikovat se s Dalmácií jako součástí Předlitavska, s následnými odvolávkami vyzdvihujícími dalmatinství, jež lze chápat i jako projev vstřícnosti k autonomistům. To měla být jejich formálně oficiální obranná strategie, kterou měli na základě programu oficiálně zastávat až do počátku 20. století. Takto jejich zaměření hodnotí i Sofija Božić která vyzdvihuje jejich odmítání politické národnosti a preferování tzv. přirozeného práva, na jehož základě nelze národy odvozovat od vazby na stát, ale od práva na sebeurčení.¹²⁴

Nicméně v roce 1883 ve svém listu přetiskli bez komentáře hned pod názvem na titulní straně prohlášení představitelů Srbské samostatné strany z Bánského Chorvatska v článku „Naš položaj“, kde byl přímo vysloven požadavek na přiznání Srbům statusu samostatného politického národa v rámci Chorvatska, přičemž zde byla opisem vyjádřena dalmatskými Srby zmíněná formulace „Každému to jeho“. Dalmatští Srbové se navíc v dodatku k programu z počátku roku 1880 dovolávali také nároku nazývat Dalmácií svojí zemí. Jmenovitě to však činili v rámci odmítání chorvatského státního práva a svého začlenění do chorvatského politického národa. Mělo být dáno na základě četných obětí, jež měli při její obhajobě položit jejich předci coby hraničáři, s důrazem na vlastní tradice s nimi spojené. Tamní hraničáře jako Srby pak prohlašovali za benátské spojence, a nikoli jen prosté podřízené. Nepopírali, že jsou v severní Dalmácii přistěhovalci, v rámci

¹²¹ Srpski list 1880, č.1, Program srpskog lista, Srpski list 1880, č.11, Hrvactvo II; Srpski list 1880, č.12, Hrvachenje.

¹²² Srpski list 1880, č. 29, Na obranu.

¹²³ Pro upřesnění, genetický národ má být daný na základě s ním spojených údajných charakteristik, zjednodušeně jako uznané historické a kulturní společenství. Politický národ má představovat státotvornou entitu, skrze něj má být určován národní charakter země a skrze něj se mají jeho příslušníci se zemí identifikovat.

¹²⁴ Srpski list 1884, 8, Hrvatsko statno pravo i načelo narodnosti,

komentářů k programu obhajovali svůj nárok instrumentalistickým tvrzením, že jejich národní specifika jsou produktem sepětí se sídelním regionem a místního historického vývoje, v důsledku čehož mají s ním tvořit nedílný celek (v moderním smyslu ekohistorická jednota).¹²⁵

Součástí programu bylo i odmítnutí sjednocení Dalmácie s Bánským Chorvatskem s odvolávkou na jeho neutěšené státoprávní postavení. Vyjádřena byla i ochota zajímat se o národní aktivity a problémy Srbů z jiných zemí, a to v rámci habsburské monarchie i mimo ni, se zdůrazněním zaměření se na Bosnu. Také se v něm pak přihlásili k spolupráci s autonomisty, s doprovodnými vstřícnými slovy o pozitivním zájmu o italskou kulturu, jenž pak byl rozveden v článcích připisovaných Milašovi.

Základem srbského programu bylo odmítnutí jihoslovanství v unitární podobě spojené s vytyčením obhajoby srbsství. Její hlavní součástí mělo být šíření srbské identity a zabezpečení srbských kolektivních národnostních práv, s vymezením odpovídajícím statusu politického národa. Následně se však definovali jako již prý údajně zabezpečení příslušníci srbského genetického národa v rámci Předlitavska. V něm byla opakovaně uvedena ochota ke spolupráci a koexistenci s chorvatskou většinou, pokud uzná místní srbskou samostatnou existenci a ne zcela jasně definované srbské nároky týkající se společně sdíleného. Srbská svébytnost měla být dle nich dána na základě historického odkazu, genetického předurčení a nakonec i jazyka. Chorvati byli představeni jako samostatný národ, jejich nejbližší příbuzní a vítaný partner.

V zásadě lze říci, že obě vymezení srbské národnosti v rámci Dalmácie slibovaly do určité míry obdobný ochranný účinek. V rámci obou měli mít Srbové stejný kolektivní status jako Chorvati a tak měli být chráněni vůči podřizení jejich identity a s ní spojené tradici. Jejich politický status však neměl představovat základ jejich identity jako u Chorvatů, ale ochranný prostředek spolu s vyjádřením jejich přímé vazby na jejich domovskou zemi, a to skrze jejich vlastní s ní přímo či nepřímo spojenou tradici.

Je třeba ale také upozornit, že se v myslích představitelů srbské strany svářel dvojitý přístup. Jednak snaha vymezit svoji kolektivní odlišnost od jejich chorvatských oponentů, skrze niž by mohli zabezpečit svoji existenci v zemi, jednak vědomí svojí jednoty s nimi na základě více společných charakteristik. Svůj vliv měla i předešlá spolupráce na jihoslovanském základě. Zmínit lze příklad Ilyrců, kteří ve snaze o osobní prosazení prohlásili ilyrské jméno v rámci propagace mezi pravoslavnými za synonymum

¹²⁵ Srpski list 1880, 2, Naš položaj.

k srbskému, třebaže oni sami byli stoupci užšího vymezení. Myšlenka společného rozdělení narážela na problém jejich sdílení s nositeli chorvatské identity, kterou ignoroval Grubković a naopak se pokusil zohlednit alespoň zčásti Rešetar. Zde se jednalo jmenovitě o národní příslušnost původních štokavských mluvčích. Naopak minulé vazby srbských představitelů na jihoslovanské hnutí, ale i samotná jihoslovanská myšlenka využívaná ve prospěch chorvatské integrace přímo sváděla k jejímu „obrácení“ v srbský prospěch, s využitím svého vlastního jednotícího principu.

8.3. Politický spor o kulturu a historický odkaz jako zdroj legitimacy nároků

V rámci vzájemného soupeření se dalmatští Chorvati a Srbové pokoušeli obhájit svoje nároky týkající se statusu celé země, ale i jejich jednotlivých částí. Přitom se odvolávali i na širší zásluhy o společný národní rozvoj, které se měly týkat jak místních částí jejich národních společenství, tak i jich jako celku.¹²⁶ Právě na vzájemné vztahy měl v dané souvislosti nezanedbatelný vliv spor o kulturní přínos. Ten býval brán i jako ospravedlnění nároku na upřednostnění jednoho z těchto národních společenství coby vedoucí politické síly v rámci společné emancipace, a to jak ve smyslu jednostranné dominance, tak i vzájemné rozvojové spolupráce. Ve spojitosti s odvolávkami na historickou národní vyspělost, ale i na skutečné či domnělé místní historické kořeny byl oběma stranami odvozován nárok na uznání jimi navrhovaného vnitřního uspořádání země. Místní radikální část chorvatského hnutí snižovalo srbské aspirace poukazováním na původní absenci písemné literární tvorby u pravoslavné komunity a rovněž na počáteční závislost místních Srbů na ilyrském hnutí. Z jejich pohledu proto měli spisovný jazyk

¹²⁶ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1886, s. 436.

převzít Srbové od Chorvatů a nikoli naopak, jak tvrdili konfrontačně Srbové.¹²⁷ Za Chorvaty považovaní katolíci měli být jedinými historickými tvůrci vyšší národní kultury v Dalmácii. Od toho pak byla zčásti odvozována i oprávněnost podřízení Srbů chorvatskému státnímu právu bez připuštění kompromisu (zde konkrétně Jurajem Biankinim). Právě Srbové se přitom snažili vyzdvihnout přednosti lidové tvorby. Jejich epické písně měly být zdrojem obohacujících hodnot a vyjádřením původní slavnosti nepokřivené cizími vlivy. Navíc jimi prosazovaná Karadžićova fonetická jazyková norma byla založena na lidovém hovoru z východní Hercegoviny. Na základě jejího prosazení vládními autoritami v Chorvatsku a Bosně pak mj. dokonce odvozovali svoje zásluhy o rozvoj současné vyšší kultury mezi Chorvaty, a sami se zasazovali i o jeho zavedení v Dalmácii. Jejím propagátorem byl i srbský reprezentant Národní strany Luko Zore. Naopak Biankini proti ní vystupoval právě jako vůči „mostu k Srbům“, který by ohrožoval chorvatské národní zájmy a který je prý proto „nutné spálit“. Jednalo se o reakci na níže rozvedené srbské pokusy využít „svůj jazyk“ ve stejném ospravedlňujícím významu, jako mělo chorvatské státní právo¹²⁸ V tomto případě místním Srbům šlo zřejmě v neposlední řadě o praktickou podporu jim blízkého specifika (což pro ně Karadžićův jazyk byl) jeho nabídnutím Chorvatům. Byla to jediná možnost, jak zabezpečit jeho užívání ve zdejší srbské komunitě, což ale ztěžovaly právě jejich konfrontační strategie.

Srbové tak propagovali fonetickou verzi spisovného jazyka, přičemž se odvolávali na její větší jednoduchost, a proto i zvládnutelnost žáky z vesnických škol. Trvání na ilyrské ortografické verzi pak vykládali jako snahu Chorvatů se vydělit, stejně jako odmítali její doplňování o slova z kajkavštiny a čakavštiny jako méně vyspělých nářečí.¹²⁹ K prosazení vukovského pravopisu došlo až koncem 90. let, mj. díky katolickému Srbovi a jazykovědci Milanu Rešetarovi, jemuž bylo svěřeno vládou vypracování nového pravopisu. Paradoxně se jednalo o stoupence osobně revidovaného Vukova národního konceptu, podle něž měli být Chorvaty naopak i ikavští Štokavci. Poměrný extrém představovalo nabídnutí cyrilice jako společného písma, které Bjelanović obhajoval její „původní“ slavnitou a používáním hlaholice. Zmíněné lze ale spojit nad rámec běžné propagandy i s vytrvalým odmítáním Národní strany přiznat cyrilici srbský národní

¹²⁷ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1892, s. 566-567; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1887, s. 398-399, 407.

¹²⁸ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1889, 318-319; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog, s. 565; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1896, s. 497; Srpski list 1886,19 srpski jazik i srpska narodnost.

¹²⁹ V rámci Matice dalmatske pak svého času Milaš coby člen jejího vedení ovšem podporoval s ohledem na její vnitřní řád právě doposud používanou ilyrskou normu. Srpski list 1885, č 25, Podlistak, Govor Milaša

charakter, případně se srbskou nespokojeností s mírou jejího uplatnění ve školství.¹³⁰ To je třeba vzít v úvahu v souvislosti s možností prosaditelnosti jejího všeobecného zavedení.

Boj za srbská specifika však právě většinou nabýval přímo podoby vlastnického poměru k vzájemnému sdílení, jenž byl však vlastní oběma stranám konfliktu. Srbové si v souvislosti s výše zmíněnou historickou vyšší kulturou a chorvatským protisrbským argumentem nárokovali kulturní odkaz dubrovnické republiky, přičemž se odvolávali na srbský charakter předmětného regionu, a to na základě historických pramenů, místní etnografickou skladby, ale i přihlášení se části místních obyvatel k jejich národu. Ta ale byla zde sdílena s místními Chorvaty, totéž ale platilo i pro „čistou etnografickou lidovou kulturu“ v blízkých katolických venkovských oblastech. Právě spor o kulturu byl přímo spojen se snahou demonstrovat místní historické kořeny svého národa na konkrétních částech země. Ty mohly být uchopeny také jako nárok na určité území, tak jako odmítnutí či propagace celistvého chorvatského politického národa. Srbové se měli často dovolávat svědectví byzantského kronikáře Porfyrogeneta, podle nějž měli srbští Slované obývat v Dalmácii území na jih od řeky Cetiny. Na jeho základě pak Srbové odmítali příslušnost oblasti Boky a Dubrovníku k Chorvatsku, spolu s odvolávkou na jejich na Chorvatsku nezávislý vývoj. Naopak stávající začlenění tohoto území do Dalmácie či budoucího sjednoceného Chorvatska mělo dle Srbů znamenat v dané spojitosti popření legitimacy chorvatského státního práva. Mělo tak být i potvrzením oprávněnosti uznání existence srbského národa v rámci země. Takto se například vyjádřil ve svém anonymním pamfletu *Jedna iskrena riječ* Lujo Vojnović. Chorvati naopak stavěli na kronice Dukljanina hovořící o tzv. Červeném Chorvatsku na území zahrnujícím oblast Dubrovníku a Kotoru a oslavovali je jako údajnou zvlášť cennou součást jejich historického dědictví (podle ní se jmenovaly i noviny *Supilových pravašů Crvena Hrvacka*. Používaly se i odvolávky na geografickou blízkost, Dubrovník byl tak Srby zmiňován jako přirozené předpolí srbské Hercegoviny a stejně byla hodnocena i Boka ve vztahu k Černé Hoře, se zdůrazňováním spojujícího Lovčenu v kombinaci s oslavou černohorství. V případě Boky bylo srbství ještě více vyzdvihováno, s ohledem na většinový srbský podíl a populaci a kvůli jejím historickým vazbám na středověké Srbsko.¹³¹ Při obhajobě srbství Boky ale nechali Srbové

¹³⁰ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1886, s. 231; Srpski list 1885. 2, Na čemu smo u Dalmaciji; Srpski list 1883, 16; Srbové považovali společně používaný jazyk za svůj, přičemž v podle kontextu označovali jeho používání Chorvaty konfrontačně jako krádež, nebo formálně smířlivě ve smyslu „blahoklonné“, akceptace jeho „přivlastnění“. Srpski list 1884, 9, Podlistak, Književa kradja.

¹³¹ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1898, s. 526, 731-732; Srpski glas 1892, 13 Dodatak srpskom glasu 13.

zaznít i argument, že Chorvati by jej měli ctít, protože se má jednat o oblast původní slovanské kultury, díky níž Srbové prý chorvatský národ zachránili.

Došlo ale i k přímé konfrontační demonstraci sporných nároků na konkrétních územích v oblastech obydlených populací nepodporující jejich jednostranné nároky. V případě Boky k tomu došlo jednostranným pokusem o zavedení cyrilice ve většinově katolickém Kotoru na přelomu 80. a 90. let za starostenství představitele srbské strany Stefanoviće, které vedlo pak o příštích volbách k jeho pádu, kvůli ztrátě důvěry u místních autonomistů.¹³² Předmětem obdobného zájmu se stala i západní část Záhoří obydlená převážně srbským pravoslavným obyvatelstvem. Srbové jí přisuzovali nesporný srbský národní charakter a byla jimi pojímána jako jejich nesmírně cenná národní oblast, s ohledem na údajné pokrokové a kulturní tradice místních srbských vesničanů. Předmětem propagačního zájmu pravašů a jejich podporovatelů se stala v jejím rámci oblast Kninu, která byla spojená s chorvatským králem Zvonimírem. Zmíněné bylo realizováno prostřednictvím rozsáhlého archeologického výzkumu, na který jeho pravaští požádali zaderský sněm o dotaci a kde se také vyjádřili ke svým cílům. Je podporující poslanec Ljubiić prohlásil v reakci na provokativní výpady Bjelanoviće, že chtějí takto prokázat historické sepětí regionu s chorvatským státem. Nazval to přímo snahou demonstrovat, že oblast Kninu podléhá chorvatskému státnímu právu, se zdůrazněním předpokladu místní absence jakýchkoli srbských památek. Za srbské památky přitom chorvatští radikálové nepovažovali pravoslavné kostely, neboť srbsství bylo podle nich jen produktem časově nepřilíš vzdálené propagandy. Nutnost vykopání chorvatských památek odůvodnili přímo údajnou hrozbou jejich vyzdvižení a zničení „nepřáteli“. Předmětem jejich zájmu se staly mj. pravoslavné hřbitovy, kde prováděli výzkumy i proti vůli místních komunit. Tamní sedláci pak zčásti pod vedením svých popů, zčásti živelně útočili na archeology, ničili či brali a schovávali archeologický materiál. Jeden ze zúčastněných kněží měl v listu Dubrovnik k tomu napsat, že „chorvatská archeologie nad srbským národem nezvítězí“.¹³³

Spory o kulturu a historické vazby byly oběma stranami konfliktu využívány k propagandistické podpoře jimi preferovaného národního charakteru země, se snahou si tak přímo či nepřímou vymoci respekt, nebo aspoň symbolicky demonstrovat svoji převahu.

¹³² Tihomir Rajčić, Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma, disertace, Zadar 2012, s. 108-109.

¹³³ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1887, s. 334-336; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1894, s. 139, 185, 204, 215; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1898, s. 563-565. Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1898, 422 – nové k pův památek. Kult sedláků ze Záhoří - jmenovitě ale jen katolických byl vlastní právě Pavlinovići, který si jisch cenil naopak pro čistotu katolické víry; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1884, s. 100.

Chorvatům měly sloužit k obhajobě lokální integrace a v srbském případě naopak k místnímu vyčlenění, či zpochybnění nároků chorvatského státního práva. V souvislosti s jím blízkou jazykovou normou ale Srbové ve svém zájmu účelově podporovali jinak kritizovanou myšlenku národní jednoty, třebaže v případě cyrilice šlo patrně o provokaci motivovanou jejich nepřímými zájmy.

8.4.Srbské popření Chorvatů jako národa v souvislostech

Jak již bylo zmíněno, rozporuplný přístup srbských představitelů k místnímu chorvatskému národnímu hnutí se projevil výzvou jak ke smíru na základě problematického vymezení obou národů, tak i inklinací k integrálnímu srbsství s vymezením shodujícím se s tím chorvatským. Dalmatští Srbové následně přímo v rámci svojí prezentace opakovaně přikročili v rozporu se svým programem a průběžnými přísliby k přímému popření národní existence Chorvatů a jejich celkovému přiřazení k Srbům. Ani jedno souborné zpracování této problematiky na tento rozpor přímo nepoukázalo, ani se ho nepokusilo rozvést v přímé souvislosti. Zmíněné přitom provázela více či méně vstřícně znějící výzva ke smíru, ale i poměrně zásadní pokus o navázání vzájemné spolupráce, který bude přiblížen v další podkapitole.

K přímé prezentaci srbského unitarismu docházelo právě v rámci sporů o kulturní a historický primát, často v přímé návaznosti na nepřátelské akce chorvatské strany. Tak se projevil například Sava Bjelanović v roce 1883 v rámci série článků proti Pavlinovićovi vydaných i jako samostatná brožura Don Miho na Braniku. Jako odpověď na chorvatské výroky o srbské kulturní opožděnosti a nižší vyspělosti vyslovil zpochybnění kulturní svébytnosti Chorvatů. Deklaroval jejich údajnou kulturní závislost na Srbech, a to nejen skrze přejetý jazyk. Třebaže zmíněné bylo částečně zmírněno odvolávkou, že kultura vlastně není a ani nemůže být vlastnictvím jen jednoho národa, následné prohlášením Chorvatů za bratry jedné krve dalo uvedenému unitaristický význam.¹³⁴V nejextrémnější

¹³⁴ Srpski list 1882, č.45, Don Miho na braniku X. 45.

podobě pak byli Chorvati v následujících letech opakovaně představeni jen jako kulturně sterilní odrodilá součást srbského národa, která podlehla škodlivým západním vlivům, za pouhé stoupence regionalizmu. Uvedené představy byly šířeny i v tehdejší Srbsku, z čehož vyvozuje Tihomir Rajčić jejich zapojení do širšího srbského spiknutí s cílem pohlit celý chorvatský národ.¹³⁵

Celkem došlo do počátku 90. let k několika velkým vyostřením vzájemných vztahů, v jejichž rámci Srbové otevřeně přikročili na stránkách jejich stranických novin k popírání existence Chorvatů jako svébytného a respektu hodného společenství.¹³⁶ První velká prezentace těchto představ ale proběhla v souvislosti s pokusem o vytvoření jednotící organizace napojené na stranu, a to prostřednictvím v roce 1886 založené Politické dalmatské společnosti ve Splitu, jež měla v rámci deklarovaného rozvoje „dalmatského vlastenectví“ podporovat srbský jazyk a šířit srbsství. Představitelé srbské strany pak měli v souvislosti s jeho propagací prohlásit ve svém listu obyvatele Dalmácie za Srby hovořící srbským jazykem a Dalmácii za srbskou zemi, za což pak bylo dané číslo listu zabaveno a podána na ně žaloba. Jejich obhajoba na stránkách jejich periodika spočívala v odvolávce na právo rozvíjet svoji národnost na základě platných zákonů, s doplňujícím tvrzením, že pokud je jazyk srbský, tak i obyvatelé Dalmácie musí být Srbové. Následně měli ale výrok korigovat, že nechtějí popírat chorvatství, že jsou pro jeho rozvoj v hranicích daných jazykem a zvyky. Přitom již před tímto konfliktem měli na začátku téhož roku vyjádřit svoje ujištění, že chtějí mírumilovné společenství s Chorvaty založené na vzájemné úctě ke specifikám toho druhého, třebaže s pozdějším devalvujícím výrokem, že přijetí srbské národnosti je nejlepším řešením vzájemného konfliktu.¹³⁷

Zmíněné se objevovalo i jako součást dalších větších propagačních kampaní. Stalo se tak v propagačních materiálech Lazara Tomanoviće obhajujících přiřazení k Srbům u obyvatel oblasti Dubrovníku a u fra Adriji Kačiče. V případě Kačiče se jednalo o dalmatského literáta z 18. století, jenž vyjadřoval sounáležitost místní populace s Chorvaty. Zároveň ale oslavoval dávné srbské panovníky a dokonce i širší jihoslovanské vazby. Chorvaty byl ctěn jako jejich místní velikán, chorvatský obrozenec a hlasatel jim blízké

¹³⁵ Rajčić 267-268

¹³⁶ Srpski list 1881, 6, Vjera i narodnost III

¹³⁷ Srpski list 1886,13, Političko dalmatsko društvo; 16, Poziv na dalmatinsko političko društvo;19 srpski jazik i srpska narodnost; Sofija Božić, Politička misao Srba u Dalmaciji: Srpski list/glas 1880-1904, Beograd 2001,s. 90-91.

národní jednoty. Právě jeho širší zájmové zaměření dávalo prostor pro vyhrocené polemiky. V rámci odkazovaných pramenů pak Tomanović právě citoval i černoorského badatele Nikolajeviče přímo odmítajícího na etnografických podkladech oprávněnost národní existence Chorvatů. Tomanović dokonce pod údajným ovlivněním Kačićem prohlásil v rámci textu, že se cítí být stejně jako on „Slovinač“ ve smyslu srbského národního synonyma. Právě pod tímto označením měl totiž Kačić hovořit o dávných srbských vládčích a sám ho měl používat i pro místní populaci.¹³⁸ Srbové neváhali jako stoupence srbsství oslavovat i Ivana Despota, na počátku 80. let zesnulého literárně činného člena Národní strany odmítajícího srbskou politickou secesi.¹³⁹ Zmíněná kampaň byla přerušena v roce 1888 pokusem o dohodu s Chorvatskou národní stranou.

Následné vzájemné spory pak našly kritický a pak i výrazně negativní ohlas v Srpskem glasu. V něm bylo zprvu mj. řečeno, že lepší je konflikt než mlčet a raději být od sebe, pokud není vstřícnost. Zazněla i výhrůžka, zda Chorvati chtějí válku, když nechtějí Srbům dopřát ani jednoho školního inspektora z jejich řad a jsou prý tak tvrdí vůči prosazení fonetického pravopisu. Bezprostředně pak následoval článek od Lavro Pavloviće-Ljušiče, v němž byla popřena sama existence Chorvatů v Dalmácii a všem jejím obyvatelům bylo přiřčeno srbsství, s bezprostředním vyjádřením podpory jeho názoru na stránkách stranických novin. Poté následoval ale kritický rozbor vzájemných vztahů, třebaže subjektivní a jen v omezené míře věcný, v němž byly zopakovány předešlé stížnosti s pozastavením se nad pobouřením, jaké měl Pavlovičův článek vyvolat. Bezprostředně bylo odsouzeno srbské vyloučení z rozhodovacího procesu (Chorvati chtějí řešit velké i malé věci bez nás), s přirovnáním k dávnému pokoření od Turků. Následně pak měli vyjádřit ochotu ke spolupráci s tím, že závěry Pavlovičova článku nechtějí Chorvatům vnucovat násilím, ani je klást jako podmínku k dohodě.¹⁴⁰

Nový ještě více vyostřený novinový střet pak proběhl v roce 1890, v přímé návaznosti na chorvatské oslavy Kačića a s nimi spojené představení pomníku na hrobu Pavlinoviće. Ještě před ní však byla na stránkách srbského listu vyjádřena podpora dřívější Pavlovičově maximalistické představě a to v souvislosti s odporem vůči chorvatskému státnímu právu a s obavou o samotné zachování srbské národnosti, s tím, že celková

¹³⁸ Srpski list,30, N.listu; 31 N.listu (konac) ; Srpski list 1886; 33, Iskri.39

¹³⁹ Ke Kačićovi - Rendić Miočić, 90-91; Banac; Srpski list 1886, 39,40,42,43,44, Fra Despot prema Hrvactvu i srpstu I-IV.

¹⁴⁰ Srpski glas, 1889, s. 3,6,7 Svak svoju I-III; Srpski glas, 1889, 8, Za jedinstvo; Srpski glas, 1889,9, Pabrici, Srpski glas, 1889, 10 Poslanica Dru Lovri Pavloviću, 11, Poslenica Dru Lovri Pavloviću (svršetak)Srpski glas, 1889,12, Recimo zaključku; Srpski glas, 1889,13, Recimo zaključku II.; Srpski glas, 1889,14; Recimo zaključku III 15, Recimo zaključku IV.

srbizace dalmatských Slovanů by prý mohla pomoci překonat jejich společnou malost a slabost. Kačićovy oslavy proběhly s přímou podporou Národní strany, nicméně za účasti pravašů z Chorvatska a jejich dalmatských sympatizantů, s provokativním vyzněním v závěru. Souběžně se odehrávaly vzájemné slovní střety kvůli srbskému ovládnutí dubrovnického magistrátu za pomoci autonomistů, kdy se ostrá chorvatská kritika snesla do značné míry na tamní Srby katolíky. Chorvati a Srbové byli tehdy prohlášeni v té době v rámci srbského listu jako příbuzná, ale odcizená plemena. Byl dán prostor i Vlaha Matijevićovi pro kategorické odmítnutí negace Chorvatů jako té největší hlouposti a zdůraznění nutnosti vzájemné spolupráce, ovšem s požadavkem na přiznání srbství Dubrovniku a Bosně. Dokonce zaznělo, že pokud mají Chorvati přednosti kulturní, oni že je mají národní.¹⁴¹ Následně však znovu srbský tisk přikročil k prezentaci přímého popření svébytnosti Chorvatů v hrubě konfrontačním duchu. Jednalo se o celostránkovou publikaci článku Vuka Karadžiće „Srbi svi i svuda“, v němž bylo v ucelené podobě definováno jeho pojetí tzv. jazykového srbství založeného na štokavštině. K němu byla však připojena uvozující dlouhá předmluva od Lavro Pavloviće Ljušiće,¹⁴² již byl dán srovnatelný prostor jako Karadžićovi. V ní byla znovu zopakována a dokonce rozvedena předešlá negace Chorvatů, kteří byli prohlášeni jen za pouhé nositele škodlivého regionalismu, jehož respekt není možný v zájmu srbské sebezáchovy. Chorvati jako celek bez ohledu na nářečí byli prohlášeni za vykořeněné Srby, připuštění jejich samostatné existence mělo být prý srbství ohrožující národní drobení. Jako náhrada za srbství v případě jeho čistě hypotetické „neexistence“ pak bylo nabídnuto jen dalmatinství. Chorvatské státní právo prohlásili za přijatelné, pokud by tím jediným s ním spojeným národem byl přímo myšlený národ srbský. Chorvatům nabídli srbství i jako údajný prostředek k dosažení potřebné kulturní jednoty. Pavlovićův úvod byl přitom v rozporu s vedle publikovanou Karadžićovou představou ohledně srbského národního vymezení, jelikož v něm byli k Srbům přiřazeni i Čakavci. V dalších komentářích uvedené odchýlení není vysvětleno, naopak je ještě více zdůrazněno tvrzením, že prý Pavlovićův úvod ani nebyl nutný pro správné pochopení Karadžićových slov.¹⁴³ Právě Srbové byli v tomto kontextu představeni jako jediní důslední zastánci národní jednoty v etnografickém smyslu, prostí konfesní nesnášenlivosti.

¹⁴¹ Srpski glas, 1890, 2, Srpska poběda u Dubrovniku; Srpski Glas 1890 Pomaže li? II; Pabrici, Srpski glas, 1890, 25, Otvoreno pismo uredništvu Obzora;

¹⁴² Jak už bylo uvedeno, jednalo se o představitele nobility spojeného s oblastí Makarské, kde se odehrávala odkazovaná slavnost Kačića a Pavlinoviće.

¹⁴³ Pavlovićův výtvar byl zároveň oslavován jako návod jak přivést Chorvaty na „správnou cestu“, za něž by vedení Chorvatské národní strany mělo za ním přes plot skočit, obejmout ho a zaživa mu pomník postavit, tedy pokud by prý doopravdy mysleli na národ)

Chorvati byli naopak označeni za kulturní separatisty, kvůli neochotě uznat svoji plnou jednotu se Srby jako celkem. Na zmíněné kriticky reagoval v dopise biskupovi Strossmayerovi katolický Srb Luko Zore zastupující Chorvatskou národní stranu, podle nějž Srbové chtějí Chorvaty „sníst“, zatímco Chorvati usilují o jejich kroatizaci.¹⁴⁴

K opětovnému návratu k veřejné prezentaci takto jednostranného obrazu Chorvatů došlo ze srbské strany znovu ve větší míře na počátku století. Tehdy se ale do ní aktivně zapojilo tehdejší konzervativní vedení strany. Dřívější kampaň probíhala v době, kdy směřování strany určovala pouze její liberální část. K jejímu propuknutí došlo po období relativně nekonfliktních vztahů podníceném právě konzervativci preferujícími praktickou spoluprací. Přitom ve smírném období v roce 1897 byla ve stranickém listu Srpski Glas věnována značná pozornost přenesení ostatků Vuka Karadžiče z Vídně, s připomenutím hlavně jeho jazykového díla jako přínos pro Srby i Chorvaty. Jeho „zásluha o etnografické vymezení srbství“ byla jen zmíněna. Jako krizový podnět působila mj. svatojeronýmská aféra, která bezprostředně narušila vztahy s Chorvaty již při svém propuknutí koncem 90. let. Ještě větší negativní ohlas pak vzbudil její pro Srby příznivý výsledek. Všechny dalmatské chorvatské strany právě podporovaly zachování nového chorvatského názvu u zmíněného institutu. Svůj vliv měla nová příležitostná politická spolupráce mezi Chorvatskou národní stranou a posilujícími Supilovými pravaši, díky níž Srbové v roce 1899 ztratili kontrolu nad Dubrovnikem. Na celozemské úrovni se společně prosadili při volbách do dalmatského sněmu v roce 1901, následně pak verifikovali její výsledky navzdory ostrým srbským stížnostem na jejich nezákonnost. V té době však došlo také k novým pokusům o navázání spolupráce se Srby z chorvatské strany, jež však stále byla založená na přepokládaném srbském smíření se s jejich zapojením do společného chorvatského politického národa.¹⁴⁵

O nový konfliktní přístup se zasloužil i sám Nikodim Milaš, který nabídl osobitou agresivní vizi v rámci své hlavní historické práce Pravoslavna Dalmacija z roku 1901. V ní byla Dalmácie představena jako původně srbská pravoslavná země. Také on vyzdvihl kulturní odcizení v důsledku katolizace. Hlavní příčinou ztráty národní jednoty mělo být ale samotné odpadnutí od pravoslavné víry. Zatímco v „liberálním pojetí“ bylo Chorvatům nabízeno sjednocení skrze kulturní a politické splynutí se Srby, Nikodim Milaš hypotetický

¹⁴⁴ Srpski glas, 1890, 34, Dodatak lista 34, Bistrenje, Srbi svi i svuda, 40, Vukov kovažić, 41, Vukov Kovažić II.

¹⁴⁵ Rene Lovrenčić, Geneza politike „novog kurza“, Zagreb 1972, s. 121.+ú; Srpski Glas 1892, 39, „Hrvatska“ i „Hrvatsko misao“; Srpski Glas 1897, 39, Slava Vuku Stefanovu Karadžiču; Srpski glas 1897, 46, Otvorem pismo.

„návrat“ k původní jednotě spatřoval pouze v konverzi všech místních katolíků na pravoslaví. Těmto představám byl ale věnován omezený prostor, hlavní náplní bylo vylíčení protikatolicky pojatých dějin pravoslavné komunity v Dalmácii. V jejím rámci ovšem Milaš na rozdíl od předchozích liberálních konceptů připustil u části Chorvatů etnickou svébytnost jako „u pozdějších příchozích“. Nicméně na stránkách jeho stoupenci kontrolovaného Srpského glasu byli mj. všichni Chorvati prohlášeni za již asimilované od Srbů v důsledku přijetí srbského jazyka a byla jim upřena svébytnost. Chorvati byli prohlášeni údajně na základě předešlého historického vývoje za prokazatelně kulturně i politicky sterilní. Zároveň v dané souvislosti přímo vyjádřili pohoršení nad chorvatským zpochybňováním srbské svébytnosti, s kritickými narážkami na svatojeronýmskou aféru. Srbsko-chorvatský konflikt byl zde dokonce představen jako světový střet mezi liberalismem a ultramontánním kosmopolitismem. Chorvati byli představeni jako zastánci cizích zájmů, zatímco Srbové jako prosazovatelé svobody pro balkánské národy. Tehdy byl v čele oficiálních stranických novin Srpski Glas Špira Gerun, jenž měl vazby na liberály, nicméně list byl v té době ještě pod kontrolou konzervativců. Veřejné zpochybňování chorvatské individuality tedy uplatňovali také přímo reprezentanti liberální části ve svém listu Dubrovnik.¹⁴⁶

Podnětné svědectví ke kampani z 80. a 90. let poskytuje dopis z května 1889, který napsal její aktivní účastník Lazar Tomanović srbskému historikovi Ilarionovi Ravaracovi, jenž předtím zkritizoval jeho angažovanou tvorbu. V něm se v apologetickém duchu vyjadřuje, že jejich hlavním cílem bylo vytvořit protiváhu k agresivní chorvatské propagandě a podpořit údajně menší náchylnost obyvatel Přímoří (ve smyslu Dalmácie) ovlivněných italskou kulturou vůči přejímání chorvatství a větší ochotu k přejímání srbství. Odvolávky na Dubrovnik, Kačiće, ale i Despota prý měly sloužit k vyvrácení obvinění, že jsou stranou pravoslavných klerikálů. K tomu ještě zmiňuje propagandistický přínos dubrovnického kulturního dědictví. Nicméně sám Sava Bjelanović v článku o severodalmatské Bukovici vylíčil problematické vztahy mezi tamními pravoslavnými a katolíky a přitom na základě zjištěného podobný optimismus neprojevil. Zpochybnil v něm ale, že by tzv. Bodulové měli být obecně více náchylní k odporu vůči pravoslavným Srbům na základě historické zkušenosti.¹⁴⁷ Ještě jasněji se vyjádřil v letech 1888 - v dopisech

¹⁴⁶ Tereza Ganza-Araz, Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravda oko Supila i Trumbića, Slit 1992, s. 154-155; Stanko Bačić, Osvrt na knjigu „Pravoslavna Dalmacija“ E Nikodima Milaša, Zadar 1998; Srpski Glas 1902, 33, Srbi i Hrvati I, 34, Srbi i Hrvati II.

¹⁴⁷ Srpski list 1880, č. 13, Podlistak, Bukovica (svršetak); Dopis Lazara Tomanovića Ilarionu Ruvaracovi, 2. 5. 1889, Arhiv srpske akademija nauka i umetnosti, č. 5330. Posledně uvedený pramen již ve své práci

Tomanovićovi uherský srbský politik Mihailo Polit Desančić, který projevil radost nad srbizací části místní katolické inteligence. Zároveň však Tomanoviće upozornil, že většina dalmatských katolíků má k srbství odmítavý vztah, a to i z oblasti Dubrovníku.¹⁴⁸

Nabízí se ale také jiná souvislost. Velkým vzorem pro dalmatské srbské liberály byl Svetozar Miletić, zejména pak pro samotného Savu Bjelanoviće, který se prohlašoval jeho nejvěrnějším žákem. Právě Miletić během svojí politické anagažovanosti v Bánském Chorvatsku v 60. letech podporoval, aby byl tamním Srbům přiznán status politického národa, což se setkalo s příkrým odmítnutím. Následně pak Miletić ve svém tisku v rámci ostrých polemik se svými chorvatskými odpůrci přikročil k negaci Chorvatů jako národa v Bánském Chorvatsku v duchu druhého Karadžićova konceptu z roku 1861, kde k Srbům byli přiřazeni i kajkavci. Předtím přitom podobné názory nešířil. Současně kritizoval samotnou myšlenku politického národa. Po přijetí kompromisního vymezení národa v Chorvatsku, který umožňoval dvojí výklad, pak od podobné praxe ustoupil.¹⁴⁹

Božić sice upozorňuje na zásadní rozpor, jenž panoval ohledně vztahu k pravoslaví mezi konzervativci a liberály, ale prezentaci jejich vztahu k chorvatsví a srbství v rámci tisku a veřejných vystoupení příliš nerozebírá. Naopak se snaží spíše poukázat na vzájemnou shodu při obraně srbských zájmů. Rajčić jejich názorové diferenciaci věnuje větší pozornost, přistupuje k ní ale na základě předpokladu faktické setrvalé historické jednoty srbského národa a pravoslavné církve. Právě Tihomir Rajčić poukázal do určité míry na uvedenou podobnost i variabilitu reprezentantů obou frakcí při popírání chorvatské individuality, aniž by ji hlouběji diferencoval. Snažení obou pak v dané souvislosti vykládá jako tažení proti existenčním zájmům chorvatského národa s pevnými kořeny právě v původních konzervativních církevních tradicích.¹⁵⁰

Podle Sofije Božić se v případě zmíněné negace a snižování Chorvatů jako národa jednalo o vážně myšlenou představu. Jejím základem však údajně nemělo být nepřátelství k Chorvatům ani snaha je jako národ poškodit. Jejich cílem mělo být dle ní umožnit jim osvobození a rozvoj coby části Srbska, což by podle ní mělo být s ohledem na dobovou realitu hodnoceno pozitivně. Doprovodnou snahu srbských aktivistů o oslavu svého

využila Sofija Božić, ovšem pouze uvedením krátké citace týkající odvracení katolíků od srbství s odkazem na význam Dubrovníku. Sofija Božić, *Politička Misao Srba u Dalmaciji*, Beograd 2001, s. 63, pozn.40.

¹⁴⁸ Lazar Tomanović, *Iz pisama umrlih i zaslužnih Srba*, Novi život 1926, č.2, str.36 - 37.

¹⁴⁹ Dejan Mikavica, *Politička ideologija Svetozara Miletića*, Novi Sad 2006, s. 105-114.

¹⁵⁰ Tihomir Rajčić, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 1, 268-271.

národa pomocí manipulací s fakty¹⁵¹ pak hodnotí jako omluvitelnou součást dobové účelové praxe. Ospravedlňovat je dle ní měla snaha vnitřně povzbudit místní Srby pomocí kladného emotivního zaujetí.¹⁵²

Kosta Milutinović se případy srbského popírání Chorvatů přímo nezabývá, ba dokonce je v období po zadarském kompromisu opomíjí, za což je kritizován právě Rajčićem. V rámci své studie o katolických Srbech z Dalmácie přitom v úvodu cituje vybrané relativně nekonfliktně znějící pasáže z Pavlovićovy štvavé předmluvy ke Karadžićovi z roku 1890, aby tak demonstroval zaměření představitelů této komunity, které celkově vykládá jako pozitivní ve vztahu k Chorvatům.¹⁵³ Naopak Tihomir Rajčić zmíněné tvrdě odsuzuje jako součást velkosrbské propagandy řízené dle něj ze Srbska. Mělo se prý jednat o snahu posrbštit národně uvědomělé Chorvaty. Nicméně uvádí i pochybnost, že zmíněné bylo myšleno jako součást praktické politiky, a to s ohledem na jejich zvýšený zájem o srbské sídelní oblasti a Dubrovnik. Dokonce odkazuje v dané souvislosti paradoxně i na dílčí zpochybnění chorvatské negace pronesené srbským poslancem Ignatije Bakotićem, jenž ji měl vysvětlovat svým odpůrcům na sněmu jen jako projev odporu vůči chorvatskému státnímu právu a které on vykládá naopak jako součást snahy o pohlcení Chorvatů.¹⁵⁴ Rajčić se proto mj. snaží doložit absurdnost srbských nároků na ovládnutí celé Dalmácie rozbohem pro ně nepříznivé demografické skladby. Obavy dalmatských Srbů z asimilace Chorvaty se snaží prezentovat spíše jako projev srbské subjektivní nevěřičnosti, případně spíše jen jako snahu o odbourávání překážky srbské expanze v podobě chorvatské jednotící státoprávní ideje. Nicméně okrajově uvádí, že Srbové projevovali přednostní zájem o určité části Dalmácie (o jejich vydělení) a vyjadřuje tak pochybnost, že součástí jejich praktické politiky byla asimilace veškeré dalmatské populace.

¹⁵¹ mj. včetně podsouvání srbsství dalmatským a dubrovnickým barokním literátům)

¹⁵² Sofija Božić, *Politička misao Srba u Dalmaciji*, Beograd 2001, s. 62-63, 187-189

¹⁵³ Tihomir Rajčić, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, doktorská práce, Zadar 2012, s. 4, 40.

¹⁵⁴ Jmenovitě se tím zabýval jen v části věnované vztahu Srbů k Chorvatskému státnímu právu, nikoli v přímé souvislosti se zmíněnou propagandou. Uvádí i na začátku kapitoly citaci z novin *Srpski list*, že předmětem jejich boje a odporu mají být chorvatští předáci s dovětkem, že chorvatský národ Srbům dá jednou za pravdu. Rajčić to prezentuje jen jako ukázkou přesvědčení, že „malí a slabí“ Chorvati musejí být Srby nakonec asimilováni, protože jen tak by se dle něj mohla uvedená slova stát pravdivými. Tihomir Rajčić, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, doktorská práce, Zadar 2012, s. 4, 40, 157, 161.

Tereza Ganza Aras klade popírání chorvatské národní existence ze strany Srbů do přímé souvislosti s odmítáním srbské národní svébytnosti ze strany pravašů a zejména Chorvatské národní strany.¹⁵⁵

Představitelé dalmatské srbské strany přikročili k negaci Chorvatů, která byla demonstrativní formou odporu vůči subjektivně i objektivně chápané nevěřičnosti chorvatské strany, mj. v souvislosti s propagačním vystoupením ze strany chorvatských představitelů spojených s Národní stranou.. Zároveň se však jednalo i o pokus o získání části tamních katolíků pro své národní hnutí. O prvním svědčí doprovodné komentáře a průběžné impulzy k smíru a místy až otevřeně provokativní pojetí. O druhém naopak vypovídá jednak odkazovaný dopis Tomanoviće Ruvaracovi (s přihlédnutím k nadsazeným pasážím), ale i takto deklarované zaměřené Srpské politické společnosti. Vzhledem k použitým odkazům na dalmatinství, vazby společnosti na Split a souvisejícímu rozporu s Karadžićovým pojetím srbství byli patrně objektem jejich zájmu místní Slované s vazbami na poitalštěné městské prostředí. Jistá podobnost s Miletićovým přístupem by zase mohla také vypovídat o úsilí vytvořit tlak na protistranu, třebaže zde byla patrná snaha v rámci slíbeného „boje“ také se prosadit na její úkor.

Vyostření srbské kampaně pravděpodobně malo spojitost s konkrétními podněty, třebaže hlavním pojítkem byla patrně reakce na chorvatské popírání srbské svébytnosti v Dalmácii spojené s prisuzováním jim chorvatské identity skrze myšlenku chorvatského politického národa. To však bylo trvalou součástí dlouhodobého programu všech tamních stran, zatímco srbské aktivity nabízející stejně široké vymezení jejich národa v rámci habsburského soustátí byly poměrně časově ohraničené. Liberálové a Milaš vytvořili do určité míry odlišné pojetí popření Chorvatů a jejich údajného odpadnutí od Srbů. Obojí přitom Chorvatům vyčetli především ztrátu toho, čeho si cenili jako zdroje srbství a k čemu by se měli vrátit. Podpora uvedeného přitom byla jimi pojímána jako historické předurčení, jako údajné mise s širším významem, v nichž Chorvati měli z jejich optiky selhat. Pro liberály to byla „autentická slavinita“ a ideál svobody, u Milaše naopak hlavně „pravá víra“. Ovšem i konzervativci svoji novinovou kampaň podpořili „liberálními“ argumenty, které pak byly, což bylo zřejmě v souladu s jeho dlouhodobou praxí. Podstatou Milašovy apologetické práce však nebyl jen negativní pohled na Chorvaty, ale hlavně oslava sepětí dávné srbské komunity s pravoslavím. Jeho načrtnutá vize jednoty se dotýká právě katolických Srbů, které takto líčí jako v podstatné míře stále ještě vnitřně

¹⁵⁵ Tereza Ganza-Araz, Politika“novog kursa“ dalmatinskih pravda oko Supila i Trumbića, Split 1992, s. 154.

odcizenou část srbského národa. Průběžně uveřejňované maximalistické vize však patrně neznamenalý přímé popření ochoty ke spolupráci, ani součást systematického dlouhodobého úsilí o pohlcení Chorvatů jako celku. Se sebevědomými propagandistickými prohlášeními se mísily přiznání vlastní slabosti.

Sami Chorvati přitom hlásali národní uniformitu místní slovanské populace, fakticky s chápáním plemenných specifik jako regionalismů, v případě Národní strany s většími či menšími výhradami respektu hodných. Sami pravaši považovali za hlavní základ své identity státní tradici a státní právo, což také dávali otevřeně najevo, takže argumenty obou stran se v rámci negací do značné míry míjely.

8.5. Srbské úsilí o smíření a vyrovnání se s Chorvaty.

Úsilí o dosažení statusu politického národa bylo zřejmě zmíněno v rámci počátečního programu, pak bylo ale v rámci jejich prezentace opuštěno, s ohledem na jeho neprosaditelnost i na předpokládaný lepší obranný potenciál konfrontačního přístupu. K nejvýznamnějšímu pokusu o navázání spolupráce mezi Srbskou národní stranou a Národní stranou došlo v roce 1888. Ten se pak stal známým jako Zadarský kompromis, podle dojednaného, ale nakonec nepřijatého textu dohody. Ta byla přitom Národní stranou prosazována právě v duchu jihoslovanské jednoty, která měla víceméně představovat základ vzájemné spolupráce. Jejím obsahem měl být společný postup při volbách do vídeňského parlamentu, s příslibem zisku jednoho mandátu navíc pro srbskou stranu spolu s jejím závazkem ohledně působení v jeho rámci. Její součástí bylo i vyjádřené odhodlání vzájemně se vyhýbat v rámci působení na zastupitelských tělesech pohoršlivých projevů a přistupovat k sobě na základě respektu. V rámci strany byla silně prosazovaná Savou Bjelanovićem a lidmi z jeho okolí, např. katolickými Srby Marko Carem a Ignatije Bakotićem, případně katolicko-srbskými intelektuály z okruhu již zaniklého listu Slovinac. O jejím odmítnutí měl ale rozhodnout odpor zástupců z Boky a pravoslavného oligarchy Boškoviče z Dubrovníku podpořeného tamními aristokraty Bonou a Caboggou. Proti byl i někdejší původní propagátor katolického srbství Jakov Grubković (nazval to zaprodáním se) a archimandrita Nikodim Milaš (jenž později zdůrazňoval nicotnost případného srbského zisku).¹⁵⁶ Do popředí byl hlavně kladen odpor proti podřízenosti svému chorvatskému partneru, nikoli národně motivované důvody. Následovat tak mělo odmítnutí dohody v srbském listu, jež mělo překonat a zčásti i zastřít vlastní nejednotu (na což upozorňuje Rajčić). Božić naopak zdůrazňuje, že zmíněné bylo doplněno o faktickou výzvu k uzavření nové dohody, jež by řešila hlavně rozpory, které vedly k oddělení Srbů

¹⁵⁶ Odmítnutí dohody z roku 1888 tvrdě zkritizoval Lujo Vojnović v anonymní brožuře, v níž právě vyzdvihl v rámci dohody deklarovanou ochotu ke vzájemnému respektu. Dle něj zmíněné mělo být nadějným potřebným předpokladem pro budoucí uznání Srbů v Dalmácii jako vyhraněného společenství ze strany místních Chorvatů, třebaže zároveň zkritizoval stávající postoje v rámci chorvatské strany. Jím předložené vymezení odpovídalo statusu politického národa, s odvolávkou na ospravedlňující existenci srbských zemí v rámci Dalmácie, a to Boky a Dubrovníku. Jeho spis vzbudil u vedení srbské strany přes dílčí kritiku poměrně kladné reakce, naopak chorvatskými představiteli Národní strany byl odmítnut. Dinko Politeo pak dal ve své dosti ostré odpovědi na Vojnovićovu brožuru najevo, že je nemyslitelné, že by součástí vzájemného smíření mohl být chorvatský příslib širšího národního vymezení sjednoceného Chorvatska či samotné Dalmácie coby chorvatské země, jež by znamenalo porušení celistvosti jediného politického chorvatského národa, s přímým odmítnutím přiznat Srbům status politického národa. Lujo Vojnović (Dubročanin L.G.), Srpsko-Hrvacko pitanje u Dalmaciji : nekoliko iskrenijeh riječi narodu , U Spljetu 1888, s. 29-32, 49; Dinko Politeo, Srbsko-hrvatsko pitanje u Dalmaciji : Odgovor Dubrovčaninu L.G., U Spljetu 1888, s 129-130.

od Národní strany. Kosta Milutinović za tzv. Zadarským kompromisem vidí obrat Savy Bjelanoviće od srbského nacionalizmu k ochotě spolupracovat na základě jihoslovanství. Dokonce v tomto duchu hodnotí jako pozitivní i předešlý srbský zájem o Despota. Obdobně Bjelanoviće hodnotí i chorvatský nacionálně zaměřený historik Marko Trogrlić, coby podporovatele smíru v 90. letech. Naopak Rajčić tvrdě odmítá, že by měl mít zájem o rozvoj jihoslovanství v nějaké podobě. S ním shoduje i Sofija Božić, která Bjelanovićovi přisuzuje praktický zájem o obhajobu srbských zájmů. Myšlenka jihoslovanství mu prý nadále neměla být moc blízká. Kosta Milutinović naopak připisuje Bjelanovićovi nekriticky hlubší myšlenkový obrat, bez zohlednění další tvorby, za což jej přímo kritizuje Rajčić, který Bjelanoviće vykresluje jen jako pragmatického kroatofóbního srbského nacionalistu. Rajčić uvádí sice i další pokusy o politickou předvolební spolupráci z dalších let, důraz ale klade na prezentaci protichorvatských představ a Bjelanovićovo počáteční ideové zakotvení. Ten první z roku 1891 byl přitom selhal v souvislosti chorvatským odmítnutím vyjít srbské straně vstříc ve víceméně praktických požadavcích, další z roku 1896 byl dokonce úspěšný.¹⁵⁷

O následné srbské ochotě ke spolupráci v 90. letech uvedeného se svědčí i oslava dříve kritizovaného Jovana Sundečiće jako stoupence smíru a vzoru pro Chorvaty, označování Chorvatů nejbližšími bratry, třebaže přišly i provokativní projevy (například Kvekićova řeč na sněmu, v němž označil v rámci nabízení spolupráce společný jazyk jen jako srbský, s dovětkem, že nechce rozebírat rozdíly mezi Chorvaty a Srby). Zmíněn byl mj. požadavek na „rovnoprávné uznání obou národních plemen“. Nicméně o Chorvatech bylo sice také hovořeno jako o etnograficky vymezeném národu, ovšem s průběžnými odvolávkami na neuvědomělé srbsství jeho části, v souladu s prvním konceptem Karadžiče. K navázání o něco širší praktické spolupráce mezi srbskou a hlavní chorvatskou stranou došlo až po smrti Savy Bjelanoviće v roce 1897 a mocenském prosazení se Milašova směru. Jejím základem byl stejný umírněný přístup k vládní moci spojený se ziskem omezených výhod. Výsledkem byla i úspěšná volební spolupráci z roku 1897 do

¹⁵⁷ Kosta Milutinović, *Dvije faze u političkom razvoju Save Bjelanovića, Benkovački kraj kroz vjekove 1*, Zadar 1987, s. 226, 237-245; Sofija Božić, *Politička misao Srba u Dalmaciji*, Beograd 2001, s. 105-108; Marko Trogrlić, Nevio Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb 2015, s. 74; Tihomir Rajčić, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012, s. 4, 46, 79, pozn.158, 91-92, 95

vídeňského parlamentu, s výsledným ziskem jednoho mandátu navíc pro srbskou stranu (a s opětovným navázáním na ni v roce 1900).¹⁵⁸

K srbským nárokům vyjádřil Lujo Bakotić v článku vydaném na připomenutí památky Savy Bjelanoviće v Kalendáři Dubrovnik. V něm zdůraznil jeho obdiv k Miletićovi. V uvedené souvislosti přišel s vyjádřením, že dalmatští Srbové usilují jen přiznání práv v rámci země, kde jsou národnostem práva zajištěna. Dodal k tomu dovětek, že chtějí Srby být a jako Srbové žít, že pro ně je toto jejich Srbsko. Přímou pak uvedl, že Srbem je ten, kdo srbsky mluví a jako Srb cítí. V témže roce pak Dušan Baljak vyzval na zadarském sněmu Chorvaty k uznání srbských práv v Dalmácii s odvolávkou na myšlenku jihoslovanské jednoty propagované tehdy chorvatskou omladinou v Záhřebu a Praze. Prohlásil, že to je prý chorvatská myšlenka, kterou jsou ochotni následovat, a ne státní právo. Následně ovšem uvedl, že prý s ní spojená myšlenka je blízká sjednocení v srbstvu, třebaže to vzápětí označil jenom za svůj názor. Myšlenkám omladiny byl dokonce dán prostor na stránkách jejich stranických novin. Předmětem sporu se stal znovu i Vukův koncept. Chorvatský poslanec Borčić jej prohlásil za příčinu vzniku pravašství 1898 496 , naopak Vlaho Matijević oponoval, že Srbi svi i svuda je jen přiměřená obrana srbského plemena společného národa.. V roce 1898 proběhla i fakticky demonstrativní akce pravašů na zadarském sněmu, výzva panovníkovi, aby při příležitosti 40. výročí svého panování připojil Dalmácii k Bánskému Chorvatsku. Následovala velice emotivní reakce srbských poslanců, z nichž Vukotić přímo prohlásil, že budou proti tomu bojovat ve vzpomínce na Bjelanoviće v zajmu zachování Srbů „jako politického národa“! V následujícím roce 1899 Vlaho Matijević srbské úsilí o prosazení nazval bojem srbského plemena společného jihoslovanského národa za zachování. Nicméně již v roce 1894 prohlásil Baljak, že srbským cílem je, aby byli uznáni jako národ v Dalmácii, aby se takto ochránění mohli dožít doby, kdy se definitivně rozhodne o jejich osudu. V roce 1898 pak jmenovitě prohlásil, že Srbové nechtějí status genetického, ale jen politického národa.¹⁵⁹ Podnětný příspěvek k poznání pozdějšího sbližování představuje propagační publikace Dubroničani sou Srbi z roku 1903. V ní je z vyhraněných pozic vylíčena obhajoba srbství v Dubrovniku, s připojeným dotazem na chorvatského jazykovědce Jagiće na posouzení jejich práce. Na základě jeho kritického postoje a výzvy ke sdílení pak projevíli ochotu ke

¹⁵⁸ Srpski glas, 1892, 8 pabrici ; Srpski glas 1892, 9 naši dopisi; Srpski Glas 1892, 41, Hrvatski šovinizam; 50 Kvekićev govor; Srpski glas 1892, 9 naši dopisi; Srpski glas 1897, 39, Slava Vuku Stefanoviću Karadžiću,

¹⁵⁹ Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1894, s. 260; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1898, s. 407-408; 436, 704-705, 776; Brzopisna izvješća pokrajinskog sabora Dalmatinskog 1899, s.797; **Kalendar Dubrovnik 1898, s. 58.**

spolupráci na základě vzájemného respektu stejných nároků protistrany, ovšem za současného trvání na správnosti svých předešlých vývodů.¹⁶⁰

K posunu k realizaci zmíněného došlo až v září 1902. V měnící se politické situaci pravašský poslanec na zadarském sněmu Smodlaka navrhl místním Srbům spolupráci a přemlouval je k smíření se s chorvatským politickým národem. Na to mu odpověděl budoucí rozkolník v konzervativní frakci Krsto Kovačević proslovem, v němž vyjádřil radost nad projevenou vstřícností, nicméně následně vyjádřil, že jedině status politického národa může v Chorvatsku zachovat srbskou národní existenci. Zároveň ale vyslovil radost nad chorvatskou výzvou ke spolupráci s ochotou k ní přistoupit, ale za přijatelných podmínek pro místní Srby. Následně se od Smodlaky i dalších zástupců dočkal příkrého odmítnutí, nicméně byl pochválen za svoji ochotu vyjít vstříc, což bylo ohodnoceno jako krok k budoucí akceptaci chorvatského národa politického. představu místního srbského politického národa označil jako zcela nepřijatelné rozvíjením srbské státní myšlenky v Chorvatsku. V stranickém tisku Srbski Glas pak byli chorvatští zástupci i samotná myšlenka politického národa tvrdě zkritizováni, zdůrazněna byla srbská podpora zemskému modelu bez politického národa, ale s větším počtem genetických národností. V souvislosti s dalšími pokusy o sblížení z chorvatské strany reagoval nový stranický orgán ovládaný konzervativci Srpski novi list sérií článků, v nichž již představa zvláštního statusu byla přijatelná. V jejich rámci ale byly vysloveny i podmiňující požadavky na případnou spolupráci zahrnující mj. označení společného jazyka jako srbštiny a řada politických závazků. Kromě těchto návrhů reagoval i list Dubrovnik vyjadřující názory liberální frakce, jenž zprvu upřednostnil již zmíněné agresivní popírání chorvatské individuality, které však bylo tlumeno osobními projevy ochoty k podmíněné spolupráci a jednáním. Právě představitelé liberálů z okruhu katolických Srbů z Dubrovníku navázali kontakty se svými protějšky z Chorvatské národní strany, s nimiž je do určité míry již pojily osobní a ekonomické vazby. Liberálové v roce 1903 srbskou stranu ovládli, byť konzervativci si zachovali poměrně silné pozice. V rámci nového programu bylo již zmíněno jen srbství tří věr, nikoli snaha ho dále šířit, což obecně badatelé (např. Tolja, Benković) považují za výzvu ke smíru (Rajčić jednoznačnost jejich dobré vůle zpochybňuje odvolávkou na zprofanovanost samotného pojmu srbství tří věr). Podle Benkoviće měla vstřícnost u Supilových pravašů podnítit hlavně obava ze srbských obstrukcí poškozujících jejich emancipační snahy v případě jejich opominutí. U Čingrilly

mělo dle něj jít o úsilí o prosazování jihoslovanství. Nový kurz představoval širší chorvatskou politickou strategii, v níž se počítalo se vzájemnou spoluprací se Srby z monarchie i samotného Srbska, uherskou maďarskou opozicí i s Itálií. Jejím cílem bylo bránit se Rakouské a německé ekonomické a politické dominanci a dosažení mj. připojení Dalmácie k Bánskému Chorvatsku, s podstatným ekonomickým i politickým zlepšením jeho postavení. **Rajčić přijetí nového** kurzu dalmatskými Srby označuje jako důsledek jejich pragmatické volby, jež měla znamenat ústupek od jejich maximalistických nacionalistických aspirací. Měli dle něj být okolnostmi donuceni přehodnotit svůj dosavadní záporný vztah k Chorvatům a dočasně se vzdát svých územních aspirací. Na základě následných jednání pak Srbové po dohodě se svými protějšky z Bánského Chorvatska přistoupili na chorvatské návrhy. Díky tomu tak vznikla chorvatsko-srbská koalice v obou zemích. Srbové z Dalmácie obdrželi požadovaný zvláštní politický status. Dostalo se jim uznání jako druhý konstitutivní národ (coby ochrany a rozvoje hodné národnosti v rámci společného jihoslovanského národa), právo používání srbské vlajky, cyrilici jako národní písmo a podporu výuky srbských dějin na místních školách. Naopak museli přistoupit na akceptaci společného sdílení místního sporného historického kulturního odkazu s Chorvaty.¹⁶¹

Vývoj z 90. let 19. století a prvních let 20. století ukázal, že srbskou prioritou bylo opravdu dosažení uznání jako politický národ, a nikoli jen jako genetická národnost. Přijetí Nového kurzu představovalo pro Srby zisk jimi již od 90. let otevřeně požadovaného politického národního statusu v rámci země, což byl výsledek jejich dlouhodobé strategie. Vzhledem k průběžným odvolávkám na prosazovatele jihoslovanství s jednostranným dlouhodobým trváním na vlastních vyhraněných právech byla jejich dlouhodobá motivace zřejmě opravdu pragmatická. Prosazení jejich plánů bylo možné teprve v důsledku změn v okolním regionu, kdy se pro Chorvaty dohoda s nimi byla ziskem žádaného partnera, a nikoli jen propagandistickým trumfem, spojeným s dílčím lokálním posílením jejich pozic.

Pro Srby bylo opravdu hlavním ospravedlňujícím základem tzv. přirozené národní právo, politická národnost však měla pro ně znamenat jeho místní zabezpečení jako nezbytného provizoria. Hlavní náplní jejich politického úsilí ve vztahu k chorvatským reprezentantům byl odpor proti jejich včlenění do plánovaného chorvatského politického národa a popírání jejich nároků spojených s chorvatským státním právem. V rámci toho se snažili propagandisticky využít účelově chápané kulturní a historické vazby, stejně jako

¹⁶¹ Tihomir Rajčić, Srpska stranka u Dalmaciji i njezino pragmatično uključivanje u politiku “novoga kursa”, Časopis za suvremenu povijest, 46/2, 2014, s.341-344, 349-360.

jejich oponenti. Třebaže Chorvaty programově a prakticky uznávali jako vážného partnera, překročili v rámci svojí prezentace i k jejich přímému popření. Uvedené mělo do značné míry protestní charakter a pramenilo z pocitu jejich slabosti, třebaže za zmíněným stála i snaha o dosáhnout alespoň dílčího posílení. Své postavení si právě chtěli posílit vnitřní expanzí své národní identity, a to jak z ideových, tak i praktických a propagačních důvodů. Třebaže to otevřeně popírali, v důsledku zmíněného v rámci chorvatské negace dokonce překročili i vymezení vlastní identity založené na představách Karadžiće. Právě propagandistické posilování vlastních pozic bylo nejvýznamnější možností seberealizace obou hlavních dalmatských národních hnutí. Součástí srbské prezentace bylo i účelové šíření rozporujících si a účelových tvrzení, které znesnadnily poznání jejich cílů. Nicméně základní strategie inspirovaná zřejmě Miletićem je poznatelná, za daných okolností prakticky nerealizovatelné úsilí, a to o spojené uznání svébytnosti místní části srbského národa a parity v národnostním smyslu v rámci země.

9. Závěr

Mým cílem bylo jednak ukázat, jaký mělo vliv, respektive jaká role byla přisuzována pravoslavné církvi v rámci hlavního srbského emancipačního proudu

v Dalmácii, zastupovanému Srbskou národní stranou. Pro srbské národní hnutí i zde byla nejdůležitější vazba na pravoslavnou církev, s ohledem na historické kořeny a s nimi spojené myšlenkové a praktické organizační opory. Nejvýznamnější místní změnou, která se plně realizovala právě ve zkoumaném období, bylo jak teoretické, tak i praktické zapojení katolíků do jejich národního společenství, které tehdy zahrnovalo i velkou část převážně venkovské populace v moderním smyslu národně neuvědomělé. Právě ve zvoleném období se začaly řešit tři zásadní problémy. Jednak jakou roli má hrát pravoslavná víra při jejich vnitřním stmelování, dále zapojení místních katolíků do srbského národního hnutí a konečně s tím rovněž související srbský kolektivní status v rámci země.

S pravoslavnou vírou bylo spjato vypořádání se s historickou tradicí spojenou se srbským etnikem a se zájmy jejich církve a s postoji jejího vedení. Došlo jinak k ideovému potlačení přímé vazby na ni ve smyslu přednostní identifikace. Stalo se tak zčásti i v souladu uvolněným vztahem jejich věřících k její autoritě s jednotícím poutem na základě druhotných pout s ní spojených. V čele pravoslavné církve stál v národním pojetí liberální kotorský biskup Gerasim Petranović a konzervativní zadarští biskupové Stefan Knežević a Nikodim Milaš. Spojovala je snaha o praktický rozvoj svojí konfese a pobožnosti, v čemž se od sebe do značné míry nelišili, s ohledem vynucené vazby na vládu vzdalující je do značné míry od přímé podpory národnímu hnutí. Právě Milaše pak spojoval značně účelový přístup k podpoře srbství, v rámci něhož byl ochoten příležitostně do značné míry v praktické politice výrazně upozadit svoji preferenci provázání pravoslaví se srbskou identitou, a to při obraně zájmů své církve a s ní spojeného společenství věřících. Při prosazování autority tzv. liberálů a konzervativců ve straně pak hrála hlavní roli schopnost oslovit pasivní masu jejich podporovatelů, bez ohledu na jejich dílčí ideovou propagační činnost.

Katoličtí Srbové se zformovali na základě transformace místních lokálních identit zřejmě v důsledku atraktivity srbského národního hnutí jako rozvojového projektu, a to především té dubrovnické. Hranice mezi dalmatským i dubrovnickým lokálním cítěním a místním srbským vlastenectvím byly stranou i jimi samotnými úspěšně znejasněny. Jejich rozvoj v dubrovnické oblasti pak byl podnícen díky jeho podpoře místními stoupenci prosrbského jihoslovanství, zatímco v severní Dalmácii mělo již jít o vliv vyhraněných stoupenců srbství. Jejich vztah ke katolické církvi byl navzdory jejich většinové věrnosti komplikovaný. Příčinou byla rozhodující podpora chorvatského hnutí ze strany politicky angažovaných víceméně netolerantních a v národní otázce nekompromisních kněží,

v důsledku čehož se střety za prosazení kolidujících národních zájmů staly i kontroverzním bojem za dílčí liberalizaci církve a omezení politické angažovanosti duchovních. Neúspěch většího rozšíření srbsství mezi katolíky na vesnici zapříčinily zřejmě stávající sociální konflikty a vliv katolických duchovních, které dokázali jmenovitě v dubrovnické oblasti místní chorvatští aktivisté využít ve svůj prospěch. Právě společenství dubrovnických katolických Srbů bylo spojené s místní tradiční pozemkovou nobilitou spojenou s městem, což vzhledem k jejímu vlivu usnadnilo její prosazení ve městě, ale zároveň určilo její limity, vzhledem k sociálnímu konfliktu s jejími nájemci-člady na vesnici. Katoličtí Srbové představovali propagandistický trumf místní srbské strany a s ním spojeného místního srbského národního hnutí a zdroj schopných organizátorů a tvůrčích autorit. Právě katolický Srb Antun Fabric se zasloužil o konečné prosazení nejdůležitějších místních srbských nároků v rámci Nového kurzu.

Boj za srbský kolektivní status souvisel především s jejich vymezením se vůči místním katolíků většinou více či méně identifikujícím se s Chorvaty, a zejména pak k reprezentantům místního chorvatského národního hnutí. To představovalo vedoucí politickou sílu v zemi, třebaže vzhledem k statusu země a dobovému mocenskému uspořádání disponovala jen značně omezenými možnostmi seberealizace, a to zejména v případě jeho národněintegračních strategií. Právě vůči jeho relativně umírněnému či radikálnímu národotvornému projektu se pokoušeli vyhranit jako vůči jednotné hrozbě. V konfrontaci i symbolickém a praktickém vymezení vůči němu se pokusili podnítit vlastní národní rozvoj. Součástí zmíněného se stalo od počátku i hledání cesty k vzájemné koexistenci a respektu, jako cesty k srbskému kolektivnímu zabezpečení. Vedení místních Srbů pravděpodobně svoji emancipační strategii rozvíjelo pod silným vlivem někdejší politické praxe Svetozara Miletiće. Usilovali o svoje uznání jako samostatný politický národ v rámci země, jako vnitřně autonomní historické právně zakotvené národní společenství. V rámci odporu proti jakkoli pojatému unitárnímu chorvatskému národu byli ale patrně v souladu s ní ochotni popírat samu oprávněnost pojmu politického národa a podporovat stávající neutrální národnostní vymezení země. V rezistenci pak byli ochotni přikročit k popírání samotné chorvatské svébytnosti, které se zřejmě pokusili využít i k svému dílčímu rozšíření mezi dalmatské městské italským ovlivněné Slovany. Jejich přístup ke Karadžićovu vymezení Srbů na základě nářečí byl zprvu základem jejich nároků, v rámci zmíněné kampaně ale byl fakticky opuštěn, bez ohledu na účelové dovolávání se Karadžićovy autority. Zmíněná negativní propagace byla součástí vystupování vůči srbskému podřízení chorvatskému státnímu právu. Ve své podstatě se

jednalo o protiváhu k chorvatskému modelu místní národní integrace, a to s využitím Srby preferovaných národních opor. Jednalo se o součást vzájemného soupeření spojeného s vyzdvihováním kolidujících nároků na místní kulturní dědictví. Od něj pak odvozovali svoje nároky, ať už se týkaly jednotlivých oblastí, či celé Dalmácie nebo i širšího jihoslovanského prostoru. Vyhocené podoby pak nabývaly v rámci jejich veřejných manifestací, které byly právě i prostředkem k vlastní agitaci. Ochota ke spolupráci spojená s otevřeným přiznáním vlastní slabosti však byla na srbské straně trvale přítomna. Jejím základem bylo zřejmě bez ohledu na protichůdná opatření právě přiznání Srbům politického statusu, za čímž stáli zejména liberálové. Konzervativci sice zprvu zapůsobili jako most ke spolupráci, v konečném důsledku ale byli méně náchylní ke kompromisu, jehož bylo dosaženo díky jejich upozaděním. Jejich strategie vůči Chorvatům však byla podobná té liberální, s dílčím vyvýšením jejich představ o pravém srbství obecně v rámci propagace ale i rámci negace. Přijetí nového kurzu znamenalo, že Srbové v duchu „každému to jeho“ obdrželi přiznání svých základních nároků, které se přímo nedotýkaly přímých chorvatských zájmů. V případě sporného historického a kulturního dědictví bylo naopak přistoupeno k sdílení původně zavrženého s výjimkou jazyka, které ale bylo jen přiznáním reality a odstraněním nejvýraznější překážky k dosažení soužití na základě deklarovaného respektu.

Seznam použité literatury

- Dejan Mikavica, *Politička ideologija Svetozara Miletića*, Novi Sad 2006
Vladislav B. Sotirović, *Lingvistički model definisanja srpske nacije Vuka Stefanovića Karadžića i projekat Ilije Garašanina o stvaranju lingvistički određene države Srba*, disertace, Vilnius 2006
Trpimir Macan, Miho Klaić, Zagreb 1980
Kosta Milutinović, *Vojvodina i Dalmacija*, Novi Sad 1973
Vlaho Benković, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju "novog kursa": (1903.-1905.)*, Dubrovnik, 2009
Tihomir Rajčić, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, disertace, Zadar 2012
Rene Lovrenčić, *Geneza politike „novog kurza“*, Zagreb 1972
Nikša Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji — Mihovil Pavlinović i njeegov krug do 1869.*, Zagreb 1980

Rade Petrović, Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću, Sarajevo, Zagreb 1982
 Irvin Lukežić, Posljednji dubrovački vlastelin-pjesnik Nikša Matov Gradi (1825–1894), Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 2008, č. 46
 Zoran Grijak – Stjepan Ćosić, Figure politike, Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson, Zagreb 2012
 Lazo Kostić, Srbi katolici, Novi Sad (1965) 2000
 Ivo Perić, Maldi Supilo, Zagreb 1996
 Simo Matavulj, Bilješke jednog pisca, Beograd 1923
 Ivo Banac, Nacionalno Pitanje u Jugoslaviji, Zagreb 1995
 Wolf Dietrich Behschnitt: Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830-1914, Analyse und Typologie der nationalen Ideologie, Köln, 1976

Vojin Kalinić, Doprinis Nikodima Milaša kulturnom preporodu Srba u Dalmaciji, Beograd - Šibenik 2009

Vlaho Benković, Uloga dubrovačke politike u stvaranju "novog kursa": (1903-1905), Dubrovnik, 2009
 Ćedomir Popov – Dimitrije Đorđević – Novica Rakočević – Đorđe Mikić – Kosta Milutinović – Vasilije Krestić – Andrija Radenić – Milorad Ekmečić, Istorija srpskog naroda VI –1, Beograd 1994
 Antoni Cetnarowicz, Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji, Zageb 2006
 Sofija Božić, Politička misao Srba u Dalmaciji: Srpski list/glas 1880-1904, Beograd 2001
 Jovan S. Radojčić, Srbi zapadno od Dunava i Drine I.–III., Novi Sad 2009
 Generalni konzulat Kraljevine Srbije u Trstu 1884-1914 : Consolato generale Delregno di Serbia a Trieste 1884-1914, ed. Miroslav Perišić, Svetožar Rajak, Jelica Reljić, Beograd 2009
 Ivo Perić, Dalmatinski Sabor, Zadar 1978
 Marko Trogrlić - Nevio Šetić, Dalmacija i Istra u 19. stoljeću, Zagreb 2015
 Mile Bogović, Katolička Crkva i pravoslavje u Dalmaciji za mletačke vladavine, Zagreb, 1993
 Konrad Clewing, Staatlichkeit und nationale. Identitätsbildung. Dalmatien in Vormärz und Revolution, München: Oldenbourg. 2001
 Antoni Cetnarowicz, Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji, Zagreb 2006
 Branka Prpa Jovanović: Srbsko-dalmatinski magazin 1836-1848.; preporodne ideje Srba u Dalmaciji, Split 1988
 Petar Korunić, Rasprava i izgradnji moderne hrvatske nacije, nacija i nacionalni identitet, Slavonski Brod 2006
 Ivo Rendić-Miočević, Hrvatski identitet, Trajnost i fluidnost, uporedba Kvakera i gorske Dalmacije, Rijeka 2006
 Nikola Tolja, Dubrovački Srbi katolici, Zagreb 2011
 Tereza Ganza-Araz, Politika "novog kursa" dalmatinskih pravda oko Supila i Trumbića, Split 1992
 Stanko Bačić, Osvrt na knjigu „Pravoslavna Dalmacija“ E Nikodima Milaša, Zadar 1998
 Trpimir Macan, Miho Klaić, Zagreb 1980
 Miljko Jovanović, Ivo Ćipiko, Niš 1980
 Marko Nikolić, Ekumenski odnosi srpske pravoslavne i Rimokatoličke crkve 1962-2000. godine, Beograd 2011

Alexandar Jakir, Dalmatien zwischen den Weltkriegen, Agrarische und urbane Lebenswelt
und das Scheitern der jugoslawischen Integration, München 1999
Milorad Savić, Ilija Dede Janković, Zagreb 2003

Prameny

Simo Matavulj, Bilješke jednog pisca, Beograd 1923

Lujko Vojnović (Dubročanin L.G.), Srpsko-Hrvacko pitanje u Dalmaciji : nekoliko iskrenijeh riječi narodu , U Spljetu 1888, s. 29-32, 49

Dinko Politeo, Srpsko-hrvatsko pitanje u Dalmaciji : Odgovor Dubrovčaninu L.G., U Spljetu 1888

J.C., Uskršnja poslanica pravosl. episkopa Nikodima, Zadar 1896, s.56

Nikodim Milaš (A. N. M.), Nikola Miletić, narodni dobrotvor, Zadar 1885

Nikodim Milaš, Autobiografija Nikodima Milaša, Dostupné na

<http://pravoslovo.net/tekstovi/bogoslov/pdf/milas.pdf>

Nikodim Milaš, Uspomene iz prvih godina srpskog političkog života na primorju, Zadar 1903

Srpski Sion 1906, 16, s. 215, dostupné na

<http://ubsm.bg.ac.rs/view.php?q=1304&p=0221&e=f&w=1280&h=899>

Dopis Lazara Tomanoviće Ilarionu Ruvaracovi, 2. 5. 1889, Arhiv srpske akademija nauka i umetnosti, č. 5330, ARHIV SANU

